

Дніпровський національний
університет ім. Олесея Гончара

Центр соціально-політичних
досліджень

**ДНІПРОВСЬКА
ПОЛІТЕХНІКА**
1899

Національний технічний університет
"Дніпровська Політехніка"

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

2022 ТОМ 25 № 5

Видається з вересня 1998 року
6 разів на рік

Дніпро
Видавництво «Грані»
2022

Науково-теоретичний альманах

ГРАНІ

Том 25 № 5 2022

Засновники:
Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара,
Національний
технічний університет
"Дніпровська Політехніка",
ГО «Центр соціально-політичних
досліджень»

Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 19758 – 9558 ПР від 19.03.13

Відповідно до Наказів Міністерства
освіти і науки України від
02.07.2020 № 886 та від 27.09.2021
№ 1017 альманаху надано статус
фахового видання категорії «Б»
з філософських, політичних,
соціологічних та історичних наук.

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Індексується:
DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
ERIH PLUS
Ulrichs web
WorldCat
та інші.

Видавець:
Видавництво «Грані»
+38(050)258-83-86
grani-print.dp.ua
graniprint@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2131 від 23.05.2005

Передплатний індекс – 41703
Відповідальність за достовірність
фактів, цитат, власних імен,
географічних назв, підприємств,
організацій, установ та ін. інформації
несуть автори статей.
Висловлені у цих статтях думки
можуть не збігатися з точкою зору
редакційної колегії і не покладають
на неї ніяких зобов'язань.
Передруки і переклади дозволяються
лише за згодою автора та редакції.

© «Грані» 2022

Редакційна колегія

Квітка С.А.

Аяган Б.Г.
Бородін Є.І.
Вятр Єжі
Гао Тяньмін
Городяненко В.Г.
Іваненко В.В.

Іванова С.А.
Ісетті Дж.

Жук С.І.
Журба О.І.
Казакевич Г.М.
Кривошеїн В.В.
Кузнецовенко Й.
Кулик О.В.
Литвинова Т.Ф.
Окороков В.Б.
Плохій С.М.
Рагімлі Руслан
Русецький А.
Ружевічус Юзас
Робертс Кен
Світленко С.І.
Сидиков Е.Б.
Сорокіна Л.М.
Схюрман Паул
Токовенко О.С.

Третяк О.А.
Хейнемаа Сара
Шевцов С.В.
Шляхов О.Б.

головний редактор
д.держ.упр., проф. (Україна)
д.і.н., проф. (Казахстан)
д.і.н., проф. (Україна)
д.п.н., проф. (Польща)
д. екон. н., доц. (КНР)
д.і.н., проф. (Україна)
д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст.
наук (Україна)
к. філол.н., доцент (Україна)
д. філос. н. старший науковий
співробітник (Італія)
д.і.н., проф. (США)
д.і.н., проф. (Україна)
д.і.н., проф. (Україна)
д.п.н., проф. (Україна)
д.філос.н., проф. (Литва)
д.філос.н., доц. (Україна)
д.і.н., проф. (Україна)
д.філос.н., проф. (Україна)
д.і.н., проф. (США)
д.і.н., доц. (Азербайджан)
д.психол.н., асоц.проф. (Грузія)
д.н. із соц. ком., проф. (Литва)
д.соціол.н., проф. (Великобританія)
д.і.н., проф. (Україна)
д.і.н., проф. (Казахстан)
к.соціол.н., доц. (Україна)
д.філос.н. (Нідерланди)
д.філос.н., проф., акад. Укр. академії
політ. наук (Україна)
д.п.н., доц. (Україна)
д.філос.н., проф. (Фінляндія)
д.філос.н., проф. (Україна)
д.і.н., проф. (Україна)

Редакція

Головний редактор: Квітка С.А.
Заступники головного редактора:
Іванова С.А., Кривошеїн В.В., Шевцов С.В., Шляхов О.Б.
Редактор: Мазур О.Г.
Коректор: Лиман А.В.

Контакти:

+38(050)258-83-86; +38(097)269-55-13
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua

Scientific and theoretical almanac

GRAN/

25 (5) 2022

Founders:
Oles Honchar Dnipro National
University,
Dnipro University of Technology,
NGO "Centre of Social and Political
Researches"

Registration license
KB № 19758 – 9558 PIP issued 19.03.13

By Decrees № 886 of 02 July 2020
and № 1017 of 27 September 2021
issued by the Ministry of Education
and Science of Ukraine the status of
specialized publication category "B" on
philosophical, political, sociological and
historical sciences was given.

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Indexed:
DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
ERIH PLUS
Ulrichs web
WorldCat
and other.

Publisher:
Publishing house «Grani»
+38(050)258-83-86
www.grani-print.dp.ua
graniprint@gmail.com
Publishing license
ДК № 2131 dated 23.05.2005

Subscription index in Ukraine – 41703
Responsibility for facts, quotations,
private names, enterprises and
organizations titles, geographical
locations etc. to be bared by the authors.
The editorial office and board do not
always share the views and thoughts
expressed in published articles.
Reprints and translations are allowed
on the written consent with the editorial
office and the author.

© «Grani» 2022

Editorial board

Kvitka S.A.	Editor in Chief
Ayahan B.H.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Borodin Ye.I.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Vyatr Ezhi	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Gao Tianming	Full Prof. Dr. (Poland)
Gorodyanenko V.G.	Assoc. Prof. Dr. (PRC)
Ivanenko V.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
	Full Prof. Dr., Academician of the Ukrainian Academy of Historical Science (Ukraine)
Ivanova S.A.	Assoc. Prof. Ph.D. (Ukraine)
Isetti G.	Senior Researcher, Ph.D. (Italy)
Zhuk S.I.	Full Prof. Dr. (USA)
Zhurba O.I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kazakevych G.M.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kryvoshein V.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kuznecoviene J.	Full Prof. Dr. (Lithuania)
Kulyk O.V.	Assoc. Prof. Dr. (Ukraine)
Lytvynova T.F.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Okorokov V.B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Plokhii S.M.	Full Prof. Dr. (USA)
Rahimli Ruslan	Assoc. Prof. Dr. (Azerbaijan)
Rusetsky Alexander	Assoc. Prof. Dr. (Georgia)
Ruzhevichus Yuzas	Full Prof. Dr. (Lithuania)
Roberts Ken	Full Prof. Dr. (United Kingdom)
Svitlenko S.I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Sydykov E.B.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Sorokina L.M.	Assoc. Prof. Ph.D. (Ukraine)
Schuurman Paul	Full Prof. Dr. (Netherlands)
Tokovenko O.S.	Full Prof. Dr., Academician of the Ukrainian Academy of Political Science (Ukraine)
Tretyak O.A.	Assoc. Prof. Dr. (Ukraine)
Heinamasa Sara	Full Prof. Dr. (Finland)
Shevtsov S.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Shlyakhov O.B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)

Editorial office

Editor in Chief: Kvitka S.A.
Deputies Chief Editor: Ivanova S.A., Krivoshein V.V.,
Shevtsov S.V., Shlyakhov O.B.
Editor: Mazur O.G.
Corrector: Lyman A.V.

Contacts:

+38(050)258-83-86; +38(097)269-55-13
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua

Зміст

Політологія

С. 5
Ставченко Сергій, Кривошеїн Віталій
Сучасні тенденції розвитку «екологічної» школи
електоральних досліджень

С. 10
Федорова Ганна
Роль дипломатії під час воєнного стану

С. 18
Ісаєва Наталя
Бінарність політичної ідентичності: теоретико-методологічний аналіз

Історія

С. 23
Кокос Артем
Український науковий центр у Празі під час
радянської окупації навесні 1945 року

С. 27
Бірюва Ольга
Харківщина – історична українська земля

С. 31
Ісмаїлов Надір, Мухамадлі Дашикін, Худієва Вазуфа
Методи та засоби пошуку інформації в цифровому
середовищі

С. 35
Грюнвальд Наталія
Історична ретроспектива селекційної роботи з
амарантом в Україні (80–90-ті рр. XX ст.)

Філософія

С. 41
Шаталович Олександр, Шаталович Інна
«Метафізика любові» Дітріха фон Гільдебранда
у контексті модернізації католицької релігійно-
культурної традиції

С. 47
Шевцов Сергій
Філософія міжнародного космічного права:
концептуальні горизонти проблемного поля

Соціологія

С. 53
Кудринська Анна, Лапан Тетяна, Химович Оксана
Мілітарна проблематика: соціологічний дискурс

С. 62
Горошко Олена, Меченкова Наталія
Тенденції розвитку публік рілейшнз в Україні: практичний
досвід та нові виклики 2021–2022 рр.

Contents

Politology

P. 5
Stavchenko Serhii, Kryvoshein Vitaliy
Modern Trends in the Development of the "Ecological"
School of Electoral Research

P. 10
Fedorova Hanna
The Role of Diplomacy during Martial Law

P. 18
Isaieva Natalia
The Binary of Political Identity: Theoretical and
Methodological Analysis

History

P. 23
Kokosh Artem
Ukrainian Scientific Centre in Prague within Soviet
Occupation in Spring 1945

P. 27
Birova Olha
Kharkiv Region – Historical Ukrainian Land

C. 31
Ismayilov Nadir, Mahammadli Dashgin, Khudiyeva Vazufa
Methods and Means of Information Search in the Digital
Environment

C. 35
Grunwald Nataliia
Historical Retrospective of Breeding Work with Amaranth
in Ukraine (80-90's of XX Century)

Philosophy

P. 41
Shatalovych Oleksandr, Shatalovych Inna
«The Nature of Love» by Dietrich von Hildebrand in the
Context of Modernization of the Catholic Religious and
Cultural Tradition

P. 47
Shevtsov Serhii
Philosophy of International Space Law: Conceptual
Horizons of a Problem Field

Sociology

P. 53
Kudrynska Anna, Lapan Tetiana, Khymovych Oksana
Military Issues: Sociological Discourse

P. 62
Goroshko Olena, Mechenkova Nataliia
Tendencies of Development of Public Relation in Ukraine:
Practical Experience and New Challenges 2021-2022

Modern Trends in the Development of the "Ecological" School of Electoral Research

UDC: 324(477)(1-3):342.845

DOI: 10.15421/172252

Stavchenko SerhiiDr.Sc., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0002-4091-868X>, 1-704@i.ua**Kryvoshein Vitaliy**Dr.Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0003-4050-7845>, vvk_1970@ukr.net**Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)**

Abstract

The role of spatial connections in the functioning of the state in modern conditions is growing. In view of this, it is appropriate to consider the political sphere of the state as a territorial-political system, which is a special combination of the state territory, the territorial organization of power and the regional distribution of political activity of the population. In this context, the analysis of electoral statistics in its territorial distribution becomes particularly important. It was this direction that started the school of electoral studies, which arose in Western Europe as a reaction to the strengthening of the role of elections in political life and the quantitative growth of the electoral body. The theoretical and methodological basis of the research of representatives of this school is the "ecological" (contextual, spatial) model of voting analysis, and, accordingly, the school itself is called "ecological"

Purpose: to reveal the current trends in the development of the "ecological" (contextual, spatial) school of electoral research.

The results of the study: proved that the institutionalization of the «ecological» school of electoral research is associated with the activities of F. Gogel, who formulated the basic credo of «ecologicalists» – any research in the field of electoral behavior should be based on comparing election results and factors that may explain these results; it is traced that the further development of the «ecological» school in the second half of the twentieth century – the beginning of the twenty-first century carried out by P. Bois, R. Aron, M. Dogan, R. Heberle, J. Sartori, G. Tingsten, and others.

Conclusions: «ecological» (contextual, spatial) school of electoral research is mainly applied; it focuses on the development of statistical methods for the study of aggregated quantitative data for prognostic purposes; political and geographical approach to the analysis of voting results allows to identify spatial changes in voter behavior; prospects of «ecological» approach to the study of electoral behavior are associated with a combination of classical methods of «ecologicalists» with various techniques of applied analysis (including qualitative).

Keywords: research credo of «ecologicalists» by F. Gogel, model of «historical trauma» by P. Bois, spatial representations of electoral behavior R. Aron, M. Dogan, R. Heberle, J. Sartori, context effect of G. Tingsten

Citation: Stavchenko, S., & Kryvoshein, V. (2022). Modern Trends in the Development of the "Ecological" School of Electoral Research. *Grani*, 25(5), 5-9. <https://doi.org/10.15421/172252>

Сучасні тенденції розвитку «екологічної» школи електоральних досліджень

Ставченко Сергій, Кривошеїн Віталій**Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)**

Анотація

Роль просторових зв'язків у функціонуванні держави в сучасних умовах дедалі зростає. З огляду на це політичну сферу держави доцільно розглядати як територіально-політичну систему, яка є особливим поєднанням державної території, територіальної організації влади та регіонального розподілу політичної активності населення. У цьому контексті особливого значення набуває аналіз виборчої статистики в її територіальному розподілі. Саме цей напрям започаткував школу електоральних досліджень, яка виникла в Західній Європі як реакція на посилення ролі виборів у політичному житті і кількісного зростання виборчого корпусу. Теоретико-методологічною основою досліджень представників цієї школи є «екологічна» (контекстуальна, просторова) модель аналізу голосування, а, відповідно, саму школу прийнято називати «екологічною»

Мета: розкрити сучасні тенденції розвитку «екологічної» (контекстуальної, просторової) школи електоральних досліджень.

Результати дослідження: доведено, що інституалізація «екологічної» школи електоральних досліджень пов'язана з діяльністю Ф. Гогеля, який сформулював основне кредо «екологів» – будь-які дослідження у сфері електоральної поведінки мають базуватися на порівнянні результатів виборів і факторів, що може пояснити ці результати; простежено, що подальший розвиток «екологічної» школи у другій половині XX – на початку XXI століття здійснювали П. Буа, Р. Арон, М. Доган, Р. Хеберле, Дж. Сарторі, Г. Тінгстен та ін.

Висновки: «екологічна» (контекстуальна, просторова) школа електоральних досліджень зосереджена на розробці статистичних методів дослідження агрегованих кількісних даних для прогностичних цілей; політико-географічний підхід до аналізу результатів голосування дозволяє виявити просторові зміни поведінки виборців; перспективи «екологічного» підходу до вивчення електоральної поведінки пов'язані з поєднанням класичних методів «екологів» з різними прийомами прикладного аналізу (у тому числі якісного).

Ключові слова: дослідницьке кредо «екологів» Ф. Гогеля, модель «історичної травми» П. Буа, просторові уявлення про електоральну поведінку Р. Арона, М. Догана, Р. Хеберле, Дж. Сарторі, контекстний ефект Г. Тінгстена

Цитування: Ставченко С., Кривошеїн В. Сучасні тенденції розвитку «екологічної» школи електоральних досліджень. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. Том 25. №5. С. 5-9. <https://doi.org/10.15421/172252>

Стаття надійшла / Article arrived: 12.09.2022

Схвалено до друку / Accepted: 24.10.2022

Вступ. Давно помічена роль просторових зв'язків у функціонуванні держави, яка в сучасних умовах дедалі зростає. З огляду на це політичну сферу держави доцільно розглядати як територіально-політичну систему, яка є особливим поєднанням державної території, територіальної організації влади та регіонального розподілу політичної активності населення. У цьому контексті особливого значення набуває аналіз виборчої статистики в її територіальному розподілі. Саме цей напрям започаткував школу електоральних досліджень, яка виникла в Західній Європі як реакція на посилення ролі виборів у політичному житті і кількісного зростання виборчого корпусу.

Теоретико-методологічною основою досліджень представників цієї школи є «екологічна» (контекстуальна, просторова) модель аналізу голосування, а, відповідно, саму школу прийнято називати «екологічною» (від давньогрец. οἶκος – середовище, житло і λόγος – вчення, наука). Її основоположниками по праву вважаються: німецький вчений-економіст, статистик Ернст Енгель, який використовував виборчу статистику для отримання інформації про політичні погляди населення; італійський статистик Ораціо Фокарді, який опублікував перше статистичне дослідження італійських виборів 1874, 1876, 1880 і 1895 років, а також французького політолога і географа Андре Зігфріда, який на основі обширного статистичного матеріалу дійшов висновку, що формування політичних поглядів населення, а отже і його електоральна поведінка, обумовлено багатьма чинниками, які ним були згруповані у чотири основні групи: пов'язані з особливостями історичного, адміністративного і соціально-політичного формування країни; обумовлені актуальною соціальною структурою; породжені релігійними перевагами; викликані впливом на область дослідження зовнішнього середовища, а також здатністю цієї області протистояти схожим впливам.

Увійшовши у фокус прикладних досліджень у другій половині XIX ст. у зв'язку з розширенням виборчого корпусу і посиленням ролі виборів у політичному житті західних країн, електоральна проблематика зосереджується на вивченні електорального простору, просторової розстановці політичних сил під час виборів і за результатами виборів. Початково екологічний підхід до дослідження електоральної поведінки набуває суто описового характеру – «екологісти» будували свої висновки на основі оцінки офіційних результатів виборів, які агрегувалися та картографувалися на різних територіальних рівнях (виборча дільниця, кантон, департамент, тощо). Проте з розвитком теоретико-методологічних уявлень про електоральний процес на основі міждисциплінарного синтезу класична «екологічна» школа доповнюється положеннями суміжних галузей знань, що і становить сучасні тенденції розвитку просторових досліджень виборів.

В українському науковому дискурсі проблеми «екологічного» аналізу електоральної поведінки досліджувалися такими авторами, як В. Березинський, Ю. Брайчевський, В. Бунь, О. Вишняк, Е. Гугнін, О. Зубченко, А. Ключкович, О. Косахівська, В. Хмелько, В. Шишацький та ін. Зокрема, останнім часом з'явилися праці О. Бакумова (2016), М. Добиша (2018), І. Поліщука (2016), М. Розік (2019). Незважаючи на те, що українські автори доволі часто звертаються до вирішення окремих питань «екологічного» аналізу електоральної поведінки, проте цілісного уявлення стосовно сучасних тенденцій розвитку «екологічної» школи електоральних досліджень не сформовано. З огляду на це, метою даного дослідження є розкриття сучасних тенденцій розвитку «екологічної» (контекстуальної, просторової) школи електоральних досліджень.

Викладення основного матеріалу. У післявоєнний період класичні постулати екологічного підходу до дослідження електоральної поведінки були розвинені французьким політологом і правником-конституціоналістом Франсуа Гогелем, заслугою якого є те, що він систематизував розрізненні теоретичні положення попередників екологічного аналізу виборів і на цій основі сформулював основне кредо «екологістів»: будь-які наукові дослідження в галузі електоральної поведінки мають ґрунтуватися на співставленні результатів виборів і чинників, котрі можуть пояснити ці результати. Сферу своїх власних досліджень Ф. Гогель окреслював як «соціологію виборів». Тобто він робив наголос не стільки на географічні, скільки на соціальні чинники електорального вибору – співставлення соціальної структури, типів поселення і політичної поведінки Ф. Гогель розглядав як ключ до вирішення дослідницьких завдань «екологістів». Його основною працею є «Географія виборів у Франції в роки Третьої та Четвертої республік» (Goguel, 1951; Goguel, 1970), яка вважається класичним зразком «екологічної» школи електоральних досліджень.

Певній ревізії класичні постулати екологічного підходу до дослідження електоральної поведінки були піддані французьким істориком Полем Буа – ідеї А. Зігфріда він доповнив розглядом середовища з позицій історичного розвитку країни. П. Буа, зокрема, піддав критиці засновника «екологічної школи» за введення їм цілої низки винятків при оцінці голосування, які знижують валідність його моделі. Зокрема, він вказав на недостатність і навіть помилковий характер деяких пояснювальних факторів, які використовував А. Зігфрід. Так, П. Буа у своїй праці «Селяни Заходу: від економічних і соціальних структур до політичних варіантів з часів революції в Сарті» (Bois, 1960) піддав критиці його позицію, згідно з якою релігійні переконання є одним з ключових пояснювальних моментів громадської думки. Клерикалізм, на думку П. Буа, зовсім не є пояснювальним фактором думки з політичних питань. У зв'язку з цим вчений стверджує: «Якщо політична боротьба спочатку здійснювалася в соціальному полі або в якомусь іншому нерелігійному

поле, тільки тоді ми маємо по-справжньому справу з фактором громадської думки. Але у Франції в більшій мірі, ніж де б то не було в світі, боротьба велася на полі клерикалізму; ставкою в цій боротьбі був вплив Церкви на суспільство» (Bois, 1960, p. 112).

На думку П. Буа, іншою помилкою А. Зігфріда є те, що він зводить позиції селянських мас до впливу на них у соціальних рамках знаті і священників та не бачить того, що «за видимою могутністю великого власника і підпорядкування йому ховається згода народу, витoki якої не визначаються тільки економічною залежністю, вони кореняться в далекому минулому» (Bois, 1960, p. 115). П. Буа вважає, що саме в минулому потрібно шукати ключ для розуміння політичної поведінки. І для перевірки такої гіпотези він проводить аналіз політичної поведінки населення департаменту Сарт. Відмітна особливість політичної поведінки населення даного департаменту полягає в тому, що його жителі в роки IV Республіки були розділені таким чином, що одна частина його голосувала за правих, а інша – за лівих. «Спочатку ми зустрічаємося з дуалізмом двох частин населення, яких ніщо не розділяє на перший погляд, а історія їх з'єднує в рамках провінції або одного і того ж департаменту, що знаходиться під владою однієї і тієї ж адміністрації, і які перед лицем великих проблем національного життя займають протилежні позиції ... Одна з частин цього населення здається крайнім авангардом світу... Інша (частина населення) постає як завершення республіканської Франції, підкреслюючи тим самим свій характер по лінії цієї межі; і тим не менше... вона, як і жителі її західної частини, розподілені між огорожами і деревами бокаж» (Bois, 1960, p. 115-116).

П. Буа причини поділу населення департаменту на лівих і правих бачить в спадщині революції 1789 р. Справа в тому, що між 1789 і 1793 рр. стався розрив в політичних позиціях населення, що зберігся аж до XX ст. Цей розрив, на думку П. Буа, був пов'язаний з тим, що в західній частині департаменту духовенство як великий землевласник було важливим учасником економічного та соціального життя. І як власники землі представники духовенства мали тісні стосунки з селянами цієї частини департаменту. На менш родючих землях Сходу даного департаменту більшість селян було бідним. Значна частина населення була представлена ткачами. Ця частина суспільства була значною мірою інтегрована в міське життя і була пов'язана з утвердженням комерційно-ринкових відносин. Вплив представників духовенства в цій частині департаменту носило обмежений характер. У 1790-1792 рр. була проведена націоналізація, а потім продаж землі, яка раніше належала Церкві. Це торкнулося в більшій мірі саме західній частині департаменту, де власність кліру була значною. Однак розпродаж землі, по суті справи, не торкнулася селян цієї частини департаменту: велика частина землі була скуплено представниками міської буржуазії. А тому очікування селянства були обмануті. І не дивно, що населення Заходу

департаменту в своїй більшій частині виявилось незадоволеним революцією. Це викликало бунт шуанов, що ще більше радикалізувало ставлення населення до революції. До того ж на цьому ґрунті відбулося об'єднання селянства, буржуазії і духовенства: «Застарілі прояви ненависті, ревності, роздратування – такий непохитний, але потворний корпус бунту; контрреволюція його одягне в одягу релігії і роялізму» (Bois, 1960, p. 223). Громадянська війна ще більше закріпить цей поділ між двома частинами населення одного і того ж департаменту. Французька революція 1789-1799 рр. привела до утворення потужних, довготривалих ментальних структур, які потім відтворювалися протягом півтора століття.

П. Буа довів, що приклад департаменту Сарт показує, як «травматична» подія може активізувати потенційні конфлікти між антагоністичними соціальними групами і затвердити на десятиліття різні моделі політичної поведінки в одних і тих же або сусідніх регіонах. Модель «історичного травматизму» піднімає величезну за своєю значимістю проблему колективної пам'яті в політиці і проблему розриву між швидкими соціальними зрушеннями і повільною зміною політико-культурного виміру.

Сучасними представниками «екологічної» школи електоральних досліджень є Р. Арон, М. Доган, Р. Хеберле та ін., які поєднали методи просторового аналізу з даними опитувань. Так, французький соціолог Раймон Арон об'єктом дослідження представників «екологічної» школи визначав територіальну одиницю і запропонував аналізувати соціальні групи та їх специфічні риси. Електорат він розглядав як систему різних груп населення, що є розрізненими, але одночасно контактуючими один з одним (Арон, 1992, с. 48).

Французький соціолог Маттей Доган, досліджуючи електоральну поведінку французьких промислових робочих, запропонував «комбінований» метод аналізу електорату, суть якого полягає у виділенні типових з погляду соціально-економічного розвитку «зон» (промислові, аграрні, змішані). На цю класифікацію накладається інша – на кшталт переважної для цієї зони політичної та релігійної орієнтацій. Далі висувається гіпотеза про тенденції електоральної поведінки відповідної соціальної групи, що цікавить, яка перевіряється даними опитувань (Dogan, 1994).

У своїх дослідженнях американський соціолог німецького походження Рудольф Хеберле найважливішою причиною поглибленого вивчення електоральної поведінки громадян вважав виявлення всього комплексу чинників, що визначають їхню політичну поведінку. У методологічному відношенні теорія Р. Хеберле характеризується використанням статистичних методів; він намагався аналізувати взаємозв'язок політики та основних соціально-економічних структур у рамках міждисциплінарних досліджень, приділяючи особливу увагу різноманіттю соціально-економічних

та соціально-структурних детермінант, що мають як історичну, так і територіальну специфіку (Бунь, 2013, с. 200-201).

Пояснювальна модель поведінки виборців, запропонована А. Зігфрідом та його послідовниками, знайшла застосування в Італії, де спостерігається велика різниця між регіонами. За допомогою цієї моделі вдалося виявити закономірності в політичній поведінці міського та сільського населення, визначити особливості формування електоральних переваг жителів «червоних» зон Півночі та Центру, а також «білих» зон Півдня та Півночі (Colomer, 2004).

На думку італійського політолога Джованні Сарторі, просторова однорідність акцентує увагу не на тому, що електорат голосує однаково в різних регіонах, а на тому, що просторові відмінності електоральної поведінки пояснюються іншими соціально-економічними факторами. Існування просторової однорідності виявляється критерієм, по якому партійні системи можна поділити на дві групи: просторово-однорідні та просторово-неоднорідні. Дж. Сарторі поділяв конкурентні партійні системи поділяв на однопартійні (де домінує одна партія), двопартійні, помірно багатопартійні (де «багато» означає «більше трьох») та поляризовані багатопартійні. Така класифікація виявилася корисною лише для аналізу просторово більш-менш однорідних партійних систем, у яких існує вісь семантичних і поведінкових переваг, прийнятих у загальнонаціональному масштабі. У географічно різноманітних партійних системах, типовими прикладами якої є американська, німецька, російська, а також і українська, партії не підпорядковані цій вісі переваг, а навпаки конкретна регіональна чи навіть локальна боротьба за вплив на хоча б тимчасове формування цієї вісі («боротьба за правилами») являє собою рушійну силу електоральної політики. Тут відносини між партіями як мобілізаторами голосів і виборцями є взаємодіючими, а не такими, що спостерігаються між товаровиробниками і споживачами (Сарторі, 2001).

Ключовим для пояснення просторових (територіальних) чинників голосування є ефект контексту, який вперше було сформульовано шведським дослідником Гербертом Тінгстенем. Співставляючи результати виборів і структуру населення в 55 виборчих округах Стокгольма, він виявив, що в округах, де переважає робітничий клас, частка голосів, поданих за лівих, є більшою за чисельність робітників у цьому окрузі, тобто представники інших соціальних груп починають голосувати всупереч типовим поглядам своєї групи, підтримуючи політичні сили, які є найпопулярнішими на своїй території (тобто в своєму виборчому окрузі) (Tingsten, 1937).

Микола Добиш, характеризуючи «ефект контексту» (або як його частіше перекладають українською «ефект сусідства»), наголошує, що проблема такого підходу полягає в тому, що «за його допомогою намагаються пояснити індивідуальний вибір через збірні категорії (соціальної групи чи

населення адміністративної одиниці), що відразу натикається на статистичну похибку, яку називають екологічною. Чим більшою за розміром буде ця об'єднуюча категорія (наприклад, область, а не район), тим більшою є похибка. Також такий підхід не має інтерпретативної сили, тобто не зрозуміло, чому саме так голосують люди, які відносяться до певної категорії» (Добиш, 2018, с. 34-35).

Аби уникнути плутанини з «ефектом друзів і сусідів», про який вперше ще у 1949 р. писав О. Кей (він вказував на сильнішу підтримку кандидатів, які родом з певного місця чи там проживають), М. Добиш пропонує цей ефект називати «ефектом околиці» чи «ефектом району», бо локальний контекст інтерпретується як вплив на результати голосування інтенсивності місцевих комунікацій в сім'ї, родині, з друзями, на роботі, з сусідами та іншими, які зазвичай обмежені територією проживання людини (Добиш, 2018, с. 35).

Отже, зауважує М. Добиш, «контекст у географії зазвичай розуміють як ефект сусідства, якщо йдеться про кореляцію з результатами голосування місцевості проживання чи ефект регіону, коли саме регіон проживання набуває прогностичної сили у поясненні політичного вибору населення. Однак, сам факт наявності цих статистичних взаємозалежностей не має пояснювальної сили. У випадку ефекту сусідства західні географи найчастіше роблять спроби знайти причинно-наслідкові зв'язки, аналізуючи закономірності комунікації на індивідуальному рівні, апелюючи до підпорядкування соціальним нормам, які панують на території чи впливу інституцій, які локально впливають на індивідуальну поведінку» (Добиш, 2018, с. 35).

Висновки. Таким чином, «екологічна» (контекстуальна, просторова) школа електоральних досліджень, яка сформувалася у другій половині XIX – початку XX ст. в рамках політико-географічного підходу щодо дослідження держав, де особливу роль відіграє аналіз виборчої статистики в її територіальному розподілі, у післявоєнний період була розвинена під впливом суміжних галузей. Зокрема, на основі вивчення електоральної статистики була сформульована контекстуальна («екологічна») модель аналізу голосування, де ключовим фактором, що визначає електоральні позиції виборця і його електоральну поведінку, є оточення, в якому знаходиться цей виборець. Інституціоналізація «екологічної» (контекстуальної, просторової) школи електоральних досліджень пов'язана з діяльністю Франсуа Гогеля, який сформулював основне кредо «екологів»: будь-які наукові дослідження в галузі електоральної поведінки мають ґрунтуватися на співставленні результатів виборів і чинників, котрі можуть пояснити ці результати.

Аналіз стану і функцій складових територіально-політичної системи держави, її зв'язок із зовнішньополітичним середовищем становить основний зміст політико-географічного підходу щодо дослідження держав. Метою такого підходу є не лише

опис регіонально-політичних відмінностей держави, а й дослідження її політичної структури щодо пропорційності, цілісності та зрівноваженості. Значні територіальні диспропорції політичного розвитку, дисбаланс регіонально-політичних сил, політико-ментальна відчуженість регіонів розглядаються в рамках запропонованого підходу як негативний чинник формування і функціонування політичної системи держави. Водночас, наявність регіонально-політичних суперечностей у державі є неминучою, не створює глибокої системної кризи за умови, що ці суперечності не мають антагоністичного, деструктивного характеру і підлягають системному саморегулюванню. Здатність до саморегулювання теж досягається оптимальною територіальною структурою. Отже, у політико-географічному сенсі, абстрагуючись від ідеологічних і культурних аспектів, державна ідея – це синтез інтересів різних територіальних груп суспільства, а також поєднання їхніх основних ідентифікаційних ознак (духовна культура, мова, традиції, історичні цінності) та

регіональних соціально-економічних інтересів. При цьому варто мати на увазі, що формування території в ментальному та політичному плані відбувалося досить нерівномірно.

Подальший розвиток «екологічної» школи у другій половині XX ст. – початку XXI ст. здійснили Поль Буа, Раймон Арон, Маттей Доган, Рудольф Хеберле, Джованні Сарторі, Герберт Тінгстен та ін. У цілому, розвиток досліджень у рамках «екологічної» (контекстуальної, просторової) школи набув переважно прикладного характеру. Основна увага була зосереджена на розвитку статистичних методів дослідження укрупнених кількісних даних у прогностичних цілях. І хоча географічний підхід до виборів обмежений через свій описовий характер, але саме він дозволяє виявити просторову зміну поведінки виборців. Отже, і сьогодні «екологічний» підхід до дослідження електоральної поведінки не втратив своєї актуальності, проте потребує доповненості іншими техніками прикладного аналізу (в т.ч. і якісними).

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Арон, Р. (1992). *Етапы развития социологической мысли*. М.: Изд. группа «Прогресс» – «Политика».
- Бакумов, О. С. (2016). Електоральна поведінка українських виборців в 2010-2014 рр.: кластерний аналіз. *Форум права*, 3, 19-24.
- Бунь, В. (2013). Теоретичні підходи до аналізу електорального вибору. *Вісник Львівського університету. Сер.: Філософсько-політологічні студії*, 3, 200-212.
- Добиш, М. П. (2018). Сучасні тренди електорально-географічних досліджень в світі та розвиток електоральної географії в Україні. *Український географічний журнал*, 4(104), 33-40.
- Поліщук, І. О. (2016). Концептуально-методологічні основи дослідження виборчих практик. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер.: Філософія, філософія права, соціологія, політологія, 3(30), 89-94.
- Розік, М. В. (2019). Теоретичні підходи до аналізу електоральної поведінки. *Гілея: науковий вісник*, 144, 112-118.
- Сарторі, Дж. (2001). *Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів*. К.: АртЕк.
- Bois, P. (1960). *Paysans de l'Ouest: des structures économiques et sociales aux options politiques depuis l'époque révolutionnaire dans la Sarthe*. Paris; La Haye: Mouton & Co.
- Colomer, J. M. (2004). The Strategy and History of Electoral System Choice. In J. M. Colomer (ed.), *Handbook of Electoral System Choice* (pp. 3-78). Houndmills: Palgrave.
- Dogan, M. (1994). Limits to quantification in comparative politics. In M. Dogan, & A. Kazancigil (Eds.), *Comparing nation* (pp. 35-71). Oxford: Blackwell.
- Goguel, F. (1951). *Géographie des élections françaises de 1870 à 1951*. Paris: Librairie Armand Colin.
- Goguel, F. (1970). *Géographie des élections françaises sous la Troisième et la Quatrième République*. Paris: Librairie Armand Colin.
- Tingsten, H. (1937). *Political Behavior: Studies in Election Statistics*. London: P.S. King and Son.

REFERENCES

- Aron, R. (1992). *Stages of development of sociological thought*. M.: Ed. group "Progress" - "Politics".
- Bakumov, O. S. (2016). Electoral behavior of Ukrainian voters in 2010-2014: cluster analysis. *Law Forum*, 3, 19-24.
- Bois, P. (1960). *Paysans de l'Ouest: des structures économiques et sociales aux options politiques depuis l'époque révolutionnaire dans la Sarthe*. Paris; La Haye: Mouton & Co.
- Bun, V. (2013). Theoretical approaches to the analysis of electoral choice. *Bulletin of Lviv University. Ser.: Philosophical and political studies*, 3, 200-212.
- Colomer, J. M. (2004). The Strategy and History of Electoral System Choice. In J. M. Colomer (ed.), *Handbook of Electoral System Choice* (pp. 3-78). Houndmills: Palgrave.
- Dobysh, M. P. (2018). Current trends in electoral geography research in the world and the development of electoral geography in Ukraine. *Ukrainian Geographical Journal*, 4(104), 33-40.
- Dogan, M. (1994). Limits to quantification in comparative politics. In M. Dogan, & A. Kazancigil (Eds.), *Comparing nation* (pp. 35-71). Oxford: Blackwell.
- Goguel, F. (1951). *Géographie des élections françaises de 1870 à 1951*. Paris: Librairie Armand Colin.
- Goguel, F. (1970). *Géographie des élections françaises sous la Troisième et la Quatrième République*. Paris: Librairie Armand Colin.
- Polishchuk, I. O. (2016). Conceptual and methodological foundations of the study of election practices. *Bulletin of the National University "Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise"*. Ser.: Philosophy, philosophy of law, sociology, political science, 3(30), 89-94.
- Rozik, M. V. (2019). Theoretical approaches to the analysis of electoral behavior. *Gileia: scientific bulletin*, 144, 112-118.
- Sartori, J. (2001). *Comparative Constitutional Engineering: A Study of Structures, Motives, and Outcomes*. K.: ArtEk.
- Tingsten, H. (1937). *Political Behavior: Studies in Election Statistics*. London: P.S. King and Son.

The Role of Diplomacy during Martial Law

UDC: 327.82

DOI: 10.15421/172253

Fedorova HannaSenior Lecturer, <https://orcid.org/0000-0001-9900-6709>, g.y.fedorova@karazin.ua*V. N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine)*

Abstract

Relevance. The study of the role of diplomacy during martial law is relevant considering the brutality and scale of the Russian invasion of Ukraine, which poses challenges for diplomacy to achieve Ukraine's security in the long term by attracting third-party guarantor countries, and considering the threat on the background of the Russian-Ukrainian war, it is possible that the security situation in the world will worsen.

The aim of the study is to determine the role of diplomacy during martial law. The following **research methods** were used in the study: formal-logical, structural-functional, complex, legal analyses, logical and others, which made it possible to explore comprehensively the problematic issues of the topic under study.

In the course of the study, the following **results** were obtained: modern trends in diplomacy were identified; the specifics of the diplomacy of the conflict are determined; the features of diplomacy during martial law are determined; the features of diplomacy during martial law in Ukraine are determined. So far, the diplomatic efforts of the diplomatic corps, the president and authorized officials are primarily aimed at 3 areas: strengthening sanctions; formation of a program of economic support for Ukraine (following the example of the Marshall Plan); providing military and economic assistance.

During the study, the following **conclusions** were made: the contribution of diplomats is no less than the contribution of the military directly on the front line. After all, the provision of military weapons in the required volumes and the required type and their financing are fully among the priority tasks of diplomacy. After the end of hostilities, additional studies will be required on the effectiveness of diplomacy and its role, taking into account the achieved results, which can be assessed after the signing of an agreement on the suspension of hostilities or the truce. At the same time, it should be noted that the very fact of stopping the war, in concert with the existence of the security guarantees and the prevention of a repeating of the invasion, will also be the result of the work of diplomacy already in the period after the acute phase.

Keywords: conflict diplomacy, martial law diplomacy, state security, instrumental diplomacy, stabilization diplomacy, management diplomacy, sanctions, economic support program

Citation: Fedorova, H. (2022). The Role of Diplomacy during Martial Law. *Grani*, 25(5), 10-17. <https://doi.org/10.15421/172253>

Роль дипломатії під час воєнного стану

Федорова Ганна*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Харків, Україна)*

Анотація

Актуальність. Дослідження ролі дипломатії під час воєнного стану є актуальним із огляду на жорстокість та масштабність російського вторгнення до України, що ставить перед дипломатією виклики щодо досягнення безпеки України у довгостроковій перспективі шляхом залучення сторонніх країн-гарантів, та зважаючи на загрозу на тлі російсько-української війни загострення безпекової ситуації у світі на порозі Третьої світової війни.

Метою дослідження є визначення ролі дипломатії під час воєнного стану. У дослідженні застосовано наступні **методи дослідження**: формально-логічний, структурно-функціональний, комплексний, юридичного аналізу, логічний та інші, які дозволили комплексно та всебічно дослідити проблемні питання досліджуваної теми.

У процесі дослідження отримано такі **результати**: визначено сучасні тенденції дипломатії; визначено специфіку дипломатії конфлікту; визначено особливості дипломатії під час воєнного стану, визначено особливості дипломатії під час воєнного стану в Україні. Наразі дипломатичні зусилля вітчизняного дипломатичного корпусу, президента та уповноважених посадових осіб передусім спрямовані на 3 напрямки: посилення санкцій; формування програми економічної підтримки України (за прикладом Плану Маршала); забезпечення військової та економічної допомоги.

У ході дослідження зроблені наступні **висновки**: внесок дипломатів є не меншим, ніж внесок військових безпосередньо на лінії фронту. Адже надання військової зброї у потрібних обсягах та потрібного виду та її фінансування повністю віднесено до пріоритетних завдань дипломатії. Після закінчення військових дій потребуватимуть додаткових досліджень ефективності роботи дипломатії та її роль із огляду на досягнуті результати, які можна буде оцінити після підписання угоди по зупиненню військових дій або перемир'я. У той же час необхідно відзначити, що і сам факт зупинення війни разом із наявністю гарантій безпеки та недопущення повторення вторгнення теж буде результатом роботи дипломатії вже у період після гострої фази.

Ключові слова: дипломатія конфлікту, дипломатія під час воєнного стану, безпека держави, інструментальна дипломатія, стабілізаційна дипломатія, дипломатія управління, санкції, програма економічної підтримки

Цитування: Федорова Г. Роль дипломатії під час воєнного стану. *Науково-теоретичний альманах Грани*. 2022. Том 25. №5. С. 10-17. <https://doi.org/10.15421/172253>

Вступ

Актуальність. Практика дипломатії під час військових конфліктів, як діяльність, яку використовують держави, міжнародні організації та громадянське суспільство для встановлення миру та управління військовими конфліктами, стає дедалі складнішою. Поява Китаю та відродження Росії змінили правила гри, створивши ризики конфронтації великих сил і конкуренції за визнання міжнародні норми, такі як повага до прав людини, державний суверенітет та принципове міжнародне залучення. Зростаючі хвилі популізму та західного ізоляціонізму після низки невдалих іноземних інтервенцій підірвали віру в ефективність дипломатичної взаємодії та зламали консенсус щодо переваг мирної та конфліктної дипломатії.

Вже через пів роки після жорстокого вторгнення Росії в Україну геополітичні впливи відчуються на всьому європейському континенті. У даній військовій агресії спостерігається активна діяльність дипломатів України та Росії, які по суті продовжують військові дії тільки у дипломатичній площині, залучаючи іноземну громадськість. І саме дипломатична площина має поставити крапку у даній війні за будь-якого її результату: будь-то укладення мирного договору чи капітуляція Росії. Тож дослідження ролі дипломатії під час воєнного стану є актуальним із огляду на жорстокість та масштабність російського вторгнення до України, що ставить перед дипломатією виклики щодо досягнення безпеки України у довгостроковій перспективі шляхом залучення сторонніх країн гарантів, та зважаючи на загрозу на тлі російсько-української війни загострення безпекової ситуації у світі на порозі Третьої світової війни.

Метою дослідження є визначення ролі дипломатії під час воєнного стану.

У дослідженні застосовано наступні методи дослідження: формально-логічний, структурно-функціональний, комплексний, юридичного аналізу, логічний та інші, які дозволили комплексно та всебічно дослідити проблемні питання досліджуваної теми.

Аналіз літератури та наявних підходів до визначення предмету дослідження. Можливо визначити два окремі підходи щодо визначення ролі дипломатії у воєнний конфліктах: раціоналістичний та конструктивістський. Від раціоналістичних аргументів, які підкреслюють дипломатичні сигнали, до конструктивістських, які віддають перевагу символічним жестам і примиренню, теорії міжнародних відносин стверджують, що вирішення конфлікту між країнами-суперниками вимагає дипломатичного залучення, щоб зламати хід подій і досягти миру. Науковці зосереджені на залучення до дипломатії на рівні держава-держава, або лідер-лідер, зокрема Kurchan. С. (2010), Kydd, A. (2005), Nincic, M. (2011). Як відзначають Hall, T. (2015), Hassner, R. (2009), Naas, M. (2005), Hopf T. (2012)), оскільки тривалі конфлікти обумовлені сприйняттям, ідентичністю, ідеологією, гнівом або

недовірою офіційний дипломатичний контакт з протилежними громадянами може змінити результат конфлікту. Зміни свідомості, чи то через пропаганду та переконання, спрямовані на поступки, чи через відкриття політичного простору для вирішення конфліктів (Pratkanis, 2009; Mor, 2012). Тож науковці зазначають, що дипломатія пропонує механізми для досягнення зовнішньополітичних проривів і вирішення конфліктів.

Результати дослідження

Сучасні тенденції дипломатії. Поєднання слабшого ліберального міжнародного порядку, загострення суперництва США та Китаю, зростання транснаціональних загроз, скорочення простору для громадянського суспільства та зростання націоналізму та популізму ускладнило практику мирної дипломатії (Kumar, 2021). Crocker C. A., Hampson F. O., Aall P. у роботі «Дипломатія і майбутнє світового порядку» (Crocker, Hampson, & Aall, 2021) виконали дослідження майбутнього миру та конфліктної дипломатії на трьох аренах: управління конкуренцією великих держав і потенційною конфронтацією, управління конфліктами і управління загрозами міжнародній системі, як це зараз створює COVID-19. У результаті використання думок 20 експертів із усього світу, дослідниками запропоновано три широкі сценарії майбутнього: повернення до ситуації, що нагадує час холодної війни, повернення до ліберального порядку, заснованого на правилах, і змінної геометрії або багатосторонності за бажанням. Кожен сценарій вимагає різного виду дипломатії. Перший сценарій, ймовірно, вимагає трансакційної дипломатії; за другим сценарієм – застосування дипломатії, заснованої на цінностях та управлінні; і третій сценарій вимагає застосування дипломатії у відповідь на проблему регіонального чи функціонального рівня, яка базується на конкретних викликах.

Сьогодні міжнародні відносини більше не стосуються управління загрозами для добре зрозумілого балансу сил. Сучасна дипломатія виконує завдання щодо управління перебудовою влади та подолання загроз для планети, припинення гуманітарних катастроф, включаючи пандемії. І для цього сьогодні застосовуються нові методи дипломатичні співробітництва:

1) Інструментальна або конкурентна дипломатія: розвиток сфер впливу та управління альянсами.

2) Стабілізаційна дипломатія: управління відносинами, деескалація конфліктів або запобігання їх ескалації.

3) Дипломатія управління: вироблення нових норм поведінки держави.

Змінене глобальне середовище створило перешкоди для практики мирної та конфліктної дипломатії. Внаслідок посилення відносин та конфліктних ситуацій між великими державами, стабілізаційна дипломатія активно використовує основні свої заходи, направлені на зміцнення довіри,

відновлення контролю над озброєннями та посилення режимів нерозповсюдження.

Сучасна дипломатія стала фрагментованою та багатошаровою, як по горизонталі – із більшою кількістю держав, які сьогодні займаються дипломатією – так і по вертикалі – з державними, а також недержавними акторами, залученими до дипломатії. Більшість проблем, з якими сьогодні стикається світ, не піддаються військовим або жорстким рішенням, тому дипломатія повинна перебувати у центрі уваги. Вона повинна бути мобільною, гнучкою та адаптивною. Дипломатія стане центральним викликом і центральною вимогою для епохи, яка розпочинається із залученням до діяльності офіційних і неофіційних акторів. Крім того сучасна дипломатія потребує практичної співпраці на тимчасовій основі задля вирішення певної проблеми чи конфлікту. Тобто підхід, у якому великі держави, які збираються разом і вирішують, яким буде майбутнє світу, зникає. Це передбачає формування нового рівня дипломатії, за яким використовується «горизонтальний підхід», при якому актори, які піклуються про конкретну проблему, зберуться разом, щоб спробувати її вирішити. Такі наскрізні альянси посилять роль дипломатичних відносин між різними типами акторів та зроблять світ більш стійким (Kumar, 2021). Тож відбувається зміна характеру дипломатії через ускладнення міжнародних відносин та геополітичного розкладу на ігровому полі. У дипломатії розширюється право голосу інших учасників, включаючи місцеве громадянське суспільство, бізнесові кола тощо.

Специфіка дипломатії конфлікту. У науковій літературі з дипломатії конфлікту можна виділити два окремих підходи. Дипломатично-комунікаційний підхід вважає складність надійного спілкування між супротивниками своєю центральною проблемою та аналізує умови отримання інформативних значущих, невитратних та ненавмисних сигналів, а також вплив цих різних форм спілкування на конфліктні процеси. Інший підхід – риторико-аргументативний, який зосереджується на риторичному стилі, виправдовуючи аргументах та ефектах способів

дискурсу. Ці підходи мають різний інструментарій, а в деяких областях доповнюють і підсилюють одна одну.

R. F. Trager (2016) зазначає що, не зважаючи на численні причини не довіряти заявам супротивників, а іноді навіть союзників, дипломати та лідери роблять висновки з розмов про наміри один одного. Протягом тисячоліть учасники конфлікту обговорювали, кодифікували та реагували на заяви, і на їхні реакції впливали на зміст, форму та контекст повідомлень від супротивників та союзників. Листи Амарни містять записи про дипломатичне листування між єгипетськими фараонами та іншими «Великими царями» у 14 столітті до нашої ери. Збережені твори стародавнього світу містять записи договорів, наприклад, той, який був укладений Єгипетською та Хетською імперіями близько 1259 року до н. е. У героїчний період Стародавньої Греції Одиссея вихваляла за дипломатичну майстерність і слова, які «падають швидко, як сніжинки взимку» (Adcock, & Mosley, 1975, p. 10). У 412 році до нашої ери спартанці визнали суверенітет персів над греками Малої Азії. Дана поступка вплинула на Персію, яка після цього підтримала Спарту проти Афін, що призвело до вирішальної поразки Афін менш ніж за десять років (Trager, 2016). Подібні докази важливих дипломатичних обмінів можна знайти в записках багатьох інших стародавніх культурних царств, включаючи китайську, індійську та майя.

Вражаючи обсяг дипломатичних обмінів триває і сьогодні. У 1817 р. в іноземних країнах діяло менше 200 дипломатичних представництв; сьогодні їх понад 8000 (Trager, 2016). У 2019 році вперше Китай має більше дипломатичних посад у всьому світі, ніж будь-яка інша країна. За даними Інституту Лоуї, у 2019 році Китай обійшов США, маючи 276 посольств та інших представництв у всьому світі. Це на три дипломатичних представництва більше, ніж у США. Франція, Японія та Росія знаходяться на наступних місцях. Великобританія займає 11-е місце, опустившись на два ряди порівняно з 2016 роком. У звіті враховуються не лише посольства, а й консульства (табл. 1).

Таблиця 1.

Рейтинг країн світу за кількістю дипломатичних представництв у 2019 році

№ по рейтингу	Країна	Тип дипломатичного представництва				
		Всього	Посольства / вищі комісії	Консульства / генеральні консульства	Постійні місії	Інші представництва
1.	Китай	276	169	96	8	3
2.	Сполучені штати	273	168	88	9	8
3.	Франція	267	161	89	15	2
4.	Японія	247	151	65	10	21
5.	Російська федерація	242	144	85	11	2
6.	Туреччина	235	140	81	12	2
7.	Німеччина	224	150	61	11	2
8.	Бразилія	222	138	70	12	2
9.	Іспанія	215	115	89	10	1
10.	Італія	209	124	77	8	0

Джерело: (Global Diplomacy index, 2019)

Простежується збільшення щільності дипломатичного представництва за останні 200 років (Trager, 2016). Якщо раніше посол міг дістатися до країни перебування, то тепер держсекретар, міністр закордонних справ, прем'єр-міністр чи президент часто можуть за хвилини зв'язатися з колегою по телефону. Високопосадовці регулярно відвідують один одного безпосередньо. Наприклад, під час переговорів про вивезення радянських ядерних ракет з України після розпаду Радянського Союзу президент США Клінтон зупинявся спочатку в Брюсселі та Празі, де зустрівся з лідерами Центральної Європи, а потім у Києві перед підписанням готової угоди із президентом Росії Єльциним і президентом України Кравчуком у Москві (Talbot, 2003, p. 110-115). R. F. Trager (2016) вважає, що приблизно половина висновків, зроблених у документах британської зовнішньополітичної еліти за 60 років між Кримською війною та Першою світовою війною, була результатом дипломатичних зустрічей.

Дипломатія під час воєнного стану: від превентивної дипломатії до врегулювання наслідків. Воєнний стан, як правило, виникає внаслідок конфлікту. Хоча конфлікт є постійною діяльністю в історії людства, природа збройного конфлікту, і особливо характер війни 21-го століття, змінилися. Генерал R. Smith визначив ці зміни у своїй книзі «Корисність сили»: «Цілі, заради яких ми боремося, змінюються; ми боремося серед людей; наші конфлікти мають тенденцію бути позачасовими; ми боремося, щоб не втратити силу; кожного разу Старій зброї знаходять нові застосування, переважно недержавні» (Smith, 2008, p. 19). Змінюється і природа дипломатії 21-го століття. Щоб досягти успіху, дипломати повинні одночасно формувати глобальні виклики, діяти і реагувати на них. Як стверджують Hans Binnendijk і Richard L. Kugler, з Національного університету оборони, жодна проблема, небезпека чи загроза не є ключем до майбутнього світу. Важлива їхня взаємодія та одночасність наших відповідей (Binnendijk, & Kugler, 2006, p. 268).

Визначення перемоги сьогодні теж інше. Успіх у національній безпеці XXI століття охоплюватиме всеосяжне визначення безпеки і буде досягнуто шляхом найширшого одночасного застосування всіх елементів національної влади. Це ключ до розуміння концепції Philip Bobbitt про «преклюзійну перемогу», яку він описує як «випереджувальну, обережну увагу до можливого майбутнього» (Bobbitt, 2008), що вимагає широкого та інтегрованого підходу до сучасної дипломатії, оборони та розвитку. Дипломатична стратегія, розроблена для досягнення преклюзивної перемоги, включатиме запобігання конфлікту, успішні переговори, стримування, підготовку до конфлікту, якщо все інше не вдасться, а також зусилля щодо встановлення порядку, забезпечення стабільності та сприяння політичному та економічному плюралізму після конфлікту (Grossman, 2010). Дипломати завжди були учасниками як запобігання, так і управління конфліктом і його наслідками. Таким чином, роль

дипломатії є важливою на всьому етапі конфлікту від його зародження та контролю наслідків. M. Grossman (2010) ґрунтовно аналізує роль дипломатії та її інструменти на кожному такому етапі:

1) Дипломатія та запобігання конфліктам. Завдяки зусиллям науковців та практиків існує можливість краще використовувати методи та теорію запобігання конфліктам. Інститут миру Сполучених Штатів та Міжнародний науковий центр Вудро Вільсона є двома серед багатьох установ, які взяли на себе провідну роль у цих зусиллях. Нинішній неузгоджений і неоднозначний характер превентивної дипломатії відображає відсутність будь-якого прийнятого міжнародного режиму запобігання конфліктам або системи управління, тобто узгоджених домовленостей, за допомогою яких розподіляються географічні юрисдикції, призначаються функціональні обов'язки, формулюються норми та процедури, а суб'єкти несуть відповідальність за свої обов'язки. Прикладом запобігання конфлікту, були зусилля, здійснені Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) у тісній співпраці з Європейським Союзом (ЄС) та Організацією з безпеки і співробітництва в Європі та за підтримки США, щоб уникнути громадянської війни в Македонії у 2001 році.

2) Дипломатія, коли конфлікт є або здається неминучим. Коли дипломатії не вдається запобігти конфлікту, роль дипломата змінюється. Нова вимога може полягати в тому, щоб виправдати застосування сили, коли всі спроби уникнути конфлікту є безуспішними, або намагатися подолати основне джерело конфлікту, коли сила є, а її застосування здається неминучою та необхідною. Дипломатичні переговори в лютому 1999 року в Рамбуйє, Франція, були покликані показати світові, що НАТО і Контактна група готові докласти останніх зусиль, щоб уникнути використання військової сили для припинення нападів Слободана Мілошевича в Косово.

3) Дипломатія в підготовці до конфлікту. Як тільки конфлікт стає неминучим або розпочатим, основна робота дипломатів полягає в тому, щоб підтримати військових командирів в отриманні того, що їм потрібно, щоб конфлікт був якомога коротшим, з найменшими жертвами військових, союзників і цивільних. Це була мета, яку Сполучені Штати переслідували в Туреччині перед першою війною в Перській затоці, що призвело до підтримки американських зусиль президентом Тургуттом Афаєвразалом. Дипломатичні зусилля з підготовки до конфлікту в Косово також включали весь уряд США та уряди союзників по НАТО. Щоб провести успішну кампанію бомбардування, дипломати багатьох країн НАТО організували переліт і підтримку союзних сил. Подібні зусилля дипломатів США мали місце перед вторгненням в Афганістан у 2001 році. Американські дипломати та дипломати союзників тісно співпрацювали з країнами, що оточують Афганістан, в тому числі вперше налагоджуючи контакти з державами Центральної Азії з питань

безпеки, щоб отримати права на транзит, переліт і розміщення американських сил і сил коаліції до 7 жовтня 2001 року, початку дій в Афганістані.

4) Дипломатія та відновлення стабільності після конфлікту. Наразі існує багато проблем – боротьба із екстремізмом, просування плюралізму, стабільне життя на планеті, нерозповсюдження ядерної зброї – які будуть частиною будь-якого визначення успішної дипломатії 21-го століття. Але налагодити постконфліктну дипломатію, створити умови для преклюзивної перемоги, може бути найважливішим з усіх. Це непросте завдання. Поняття успіху може бути перевизначене постфактум, що ще більше ускладнить оцінку. Успішне демократичне управління та економічний розвиток не можуть бути забезпечені на певну дату, і тому потреба у часі та терпінні є необхідними чинниками успішної дипломатії. Однак у країнах, втягнутих у конфлікт, часто виникає «втома», що посилює ймовірність невдачі. За таких умов необхідно прагнути створити концептуальний простір для дипломатії, економічних стимулів, політичного тиску та інших заходів для досягнення бажаного політичного результату стабільності і, якщо можливо, демократії.

С. Darnton (2020) визначає два моменти з досліджень вирішення конфліктів, які особливо важливі для розуміння дипломатичних складнощів: зрілість і залучення. По-перше, для того, щоб країни-суперниці вирішили свої суперечки та розробили нову систему співпраці, вони повинні вести переговори один з одним, але спочатку вони повинні погодитися взагалі сісти за стіл, що може бути найважчим кроком. Значні наукові дослідження наголошують на структурних факторах, що лежать в основі «дозрілих моментів» як спроб врегулювання конфліктів, включаючи економічні та військові кризи, політичні невдачі та сумісні режими управління в обох країнах. Багато в чому це обумовлено витратами: коли держави отримують інформацію про погіршення ситуації, вони шукають взаємну, а не односторонню перевагу. Таким чином, попередні переговори можуть допомогти мінімізувати ризики та витрати, поділитися інформацією та встановити порядок денний. По-друге, коли зрілість майже, але не зовсім з'явилася, у окремого суб'єкта з'являється потужна можливість завершити операцію. Структурні сили мають невизначений вплив; лідери вибирають, чи реагувати на кризу ескалацією чи деескалацією, і їхні внутрішні та особисті проблеми впливають на цей вибір. Умілий лідер, зацікавлений у вирішенні конфліктів шляхом переговорів, володіє кількома комунікативними інструментами, від використання особистих стосунків до творчого оформлення грандіозних угод (або, навпаки, розділення питань), до надсилання значущих сигналів і символічних жестів, які демонструють їхні спільні цілі. Парадигматичними прикладами є візит Річарда Ніксона до Китаю, Анвара Садата до Ізраїлю та Ostpolitik канцлера Західної Німеччини Віллі Брандта (Darnton, 2020). Навіть більш потужні, ніж сигнали

чи символи для виправлення хибних уявлень, візити лідерів можуть змінити інтереси та переваги іншої країни.

Ці зусилля є політично небезпечними для національних лідерів, тому життєво важливі попередні завдання: зв'язатися з суперником, встановити можливість переговорів і сформулювати порядок денний часто покладаються на посланців. Посли стикаються з величезним політичним тиском у зв'язку з тим, що вони повинні задовольнити як внутрішній уряд, так і уряд приймаючої країни, граючи в «дворівневій грі», в яких успіх може бути пов'язаний більше зі структурними умовами, ніж з дипломатичними вміннями, але тактичні помилки все одно можуть зруйнувати весь процес (Darnton, 2020).

Значна частина літератури з дипломатичного спілкування зосереджена на розумінні того, як відбувається спілкування, коли одна сторона намагається примусити іншу, оскільки комунікація вважається найскладнішою в таких контекстах.

Особливості дипломатії під час воєнного стану в Україні. Головним завданням дипломатії досі залишається донесення достовірної інформації про перебіг подій на території, де ведуться військові дії. З огляду на активну пропаганду та дезінформацію російської сторони, досягти цього доволі важко. Україна досі вимушена відбивати атаки не тільки військові, а й дипломатичні (Палагусинець, 2020).

На прикладі воєнного стану України світова дипломатія зосередилася на запровадженні санкцій для тиску на рф та військову і економічну підтримку України без активного втручання у військові сили зі сторони інших країн. Світ наразі вже запровадив більше 6 тисяч санкцій проти рф. Сама рф до вторгнення була активним членом світової спільноти, а сьогодні перебуває у списку токсичних країн із точки зору розвитку дипломатичних відносин. Ринок росії покидають міжнародні компанії, виходячи із ринку, або зменшуючи свою активність та діяльність на російських ринках. Чисельність компаній, які оголосили про скорочення своєї присутності на російському ринку перевищала дві сотні. І сьогодні Україна всупереч прогнозам протриматися не більше 3 днів, героїчно тримає оборону від російської агресії вже більше 7 місяців. Захист країни здійснюється на воєнному фронті і не менш важливий на дипломатичному рівні.

Результати тиску, який українська економічна дипломатія послідовно чинить на росіян, вражають. У останньому аналітичному звіті JPMorgan зазначається, що російська економіка близька до дефолту, а її майбутнє безперспективне. Загалом дипломатичні зусилля вітчизняного МЗС та президента передусім спрямовані на 4 напрямки (Репкін, 2022):

1) Посилення санкцій. Українські дипломати досягли суттєвого прогресу у питанні запровадження санкцій, які є нищівними для російської економіки. Наступною задачею є посилення санкційного тиску та ізоляцію держави-агресора. Для цього дипломатам України необхідно підтримувати готовність західних

партнерів до швидких та активних дій. Для введення нових санкцій не потрібно шукати нових приводів. Кожен день уповільнення санкційного тиску на росію призводить до сотень жертв серед військових та цивільних. Адже військова агресія, розпочата 24 лютого 2022 року триває. Росія розпочала війну у серці Європи, війну на знищення української держави та народу.

Для позбавлення можливості виробляти нові ракети необхідно максимально зупинити економічні відносини із росією. Наразі Європою прийнято 7 пакетів санкцій. За оцінкою Єврокомісії, Росія втратить 4 млрд. євро на рік. Найголовнішою перемогою української економічної дипломатії наразі є заборона заходу російських суден до європейських портів. Це означає, що логістичні ланцюжки агресора буде зруйновано, і його економіка зазнає величезних втрат. Окремий вектор роботи МЗС у ці дні – це виштовхування з росії тих міжнародних компаній, які продовжують працювати на її території. Мова йде про бізнес, який виробляє або імпортує в рф споживчі товари, і особливо про підприємства, які безпосередньо чи опосередковано працюють на російський воєнно-промисловий комплекс (Рєпкін, 2022).

2) План Маршала для України. Внаслідок жорстокої російської агресії, яка знищує інфраструктуру України, українська економіка зазнала нищівних втрат. Збитки України від війни, що розпочала рф, вже перевищили 1 трлн. доларів. Але, незважаючи на воєнні дії, що тривають, бізнес має працювати повноцінно, щоб жити і фронт, і тил. Наразі дипломатична служба України зосередила свої зусилля на розробці програми економічного відновлення України, реалізацію якої необхідно розпочати до завершення бойових дій, щоб забезпечити стабільну роботу української економіки в умовах війни на довготривалу перспективу. Така програма повинна включати не тільки грошові вливання, а створення преференцій, пільгових умов та екосистеми підтримки України та вітчизняних підприємств, посилення інтеграції із країнами ЄС (Рєпкін, 2022).

3) Військова та економічна допомога. У цьому аспекті відбувається найгарячіша дипломатична дискусія. Дипломатична підтримка надання зброї Україні виконується на усіх рівнях: Президент, МЗС, Міністерство оборони тощо. Головним завданням у цьому напрямку є забезпечення необхідною зброєю військових України. Цим дипломатичним зусиллям активно протидіє рф, вдаючись до переговорів із лідерами окремих країн та ядерного шантажу. У підтримці України західні країни сформували єдиний фронт. Згідно з даними, оприлюдненими 2 травня Кільським інститутом світової економіки, аналітичним центром, загальна двостороння допомога від урядів G7, членів ЄС та його установ становить 27 мільярдів євро (29 мільярдів доларів). Разом, члени ЄС, Рада та Комісія ЄС, а також Європейський інвестиційний банк виділили

українському уряду понад 12 мільярдів євро станом на 23 квітня. Але Америка запровадила процедуру Лендліз та оголосила про пакет у 40 мільярдів доларів на військову, економічну та гуманітарну допомогу.

4) Робота переговорної групи. Переговорна група активно діяла на початку війни. Двосторонні зустрічі відбулися у Білорусії та Туреччині. Наразі переговорний процес зупинено через бажання рф укласти мирний договір по фактично захопленим кордонам, і абсолютну неприйнятність цього для України. У цьому аспекті рф задіяли власні дипломатичні ресурси та активно просуває тезу щодо загрози голоду та необхідності досягнення миру на її умовах, залучаючи в підтримку зарубіжних дипломатів.

Темою дискусій на світовому ринку також є нейтральний статус та позаблоковість України й її інтеграційні перспективи.

Висновки

Проведений аналіз підтверджує важливість дипломатії під час воєнного стану. Сучасна дипломатія спрямована на управління конкуренцією великих держав і потенційною конфронтацією, управління конфліктами й управління загрозами міжнародній системі.

Дипломатія є вирішальною як до, так і після конфлікту. Зв'язок із корисністю сучасної дипломатії очевидний. Дипломатія двадцять першого століття, яка працює над запобіганням конфлікту, намагається підготуватися до нього, якщо він неминучий, або бореться з наслідками, може бути ефективним інструментом національної безпеки, якщо вона відповідним чином фінансується, здійснюється добре навченими, цілеспрямованими людьми, які зосереджені на чітких цілях, поставлених національними лідерами, та підтриманих ефективною військовою силою. Це дипломатія майбутнього.

Вирішальність ролі дипломатії підтверджує і боротьба України із російським вторгненням. Наразі дипломатичні зусилля вітчизняного дипломатичного корпусу, президента та уповноважених посадових осіб передусім спрямовані на 3 напрямки: посилення санкцій; формування програми економічної підтримки України (за прикладом Плану Маршала); забезпечення військової та економічної допомоги. Загалом дипломатія України здійснює підтримку представлення України, формування її іміджу у іноземних ЗМІ та політичних колах держав світу, популяризацію думки про потужність української армії.

Дипломатія стоїть на захисті України через відстоювання інтересів держави на міжнародній арені та підтримки її прагнень. У той же час дипломатичним зусиллям українських дипломатів протистоять аналогічні дипломатичні зусилля та активна діяльність із сторони агресора. І, якщо до війни дипломатичні кола України всіляко намагалися досягти консенсусу та уникнути прямих воєнних дій, то наразі під час воєнних дій діє дипломатичний фронт захисту України. І внесок дипломатів є не меншим,

ніж внесок військових безпосередньо на лінії фронту. Адже надання військової зброї у потрібних обсягах та потрібного виду та її фінансування повністю віднесено до пріоритетних завдань вітчизняної дипломатії.

Після закінчення військових дій потребуватимуть додаткових досліджень ефективність роботи

дипломатії та її роль із огляду на досягнуті результати, які можна буде оцінити після підписання угоди по зупиненню військових дій або перемир'я. У той же час необхідно відзначити, що і сам факт зупинення війни разом із наявністю гарантій безпеки та недопущення повторення вторгнення теж буде результатом роботи дипломатії вже у період після гострої фази.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Палагусинець, Р. В. (2020). Роль дипломатичної служби в формуванні ефективного державного управління зовнішньою політикою держави. *Ефективна економіка*, 2. Відновлено з http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2020/40.pdf
- Репкін, О. (2022, Квітень 12). *Як економічна дипломатія допомагає Україні перемогти у війні з росією*. Відновлено з <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/12/685629/>
- Adcock, F., Mosley, D.J. (1975). *Diplomacy in Ancient Greece*. London: Thames and Hudson. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03612759.1976.9945248>
- Binnendijk, H., & Kugler, R. L. (2006). *Seeing the Elephant: The U.S. Role in Global Security*. Washington, DC: National Defense University Press and Potomac Books.
- Bobbitt, P. (2008). *Terror and Consent: The Wars for the Twenty-first Century*. New York: Alfred A. Knopf.
- Crocker, C. A., Hampson, F. O., & Aall, P. (2021). *Diplomacy and the future of world order*. Retrieved from <https://www.perlego.com/book/2359651/diplomacy-and-the-future-of-world-order-pdf>
- Darnton, C. (2020, January). Public Diplomacy and International Conflict Resolution: A Cautionary Case from Cold War South America. *Foreign Policy Analysis*, 16(1), 1-20. Retrieved from <https://doi.org/10.1093/fpa/orz003>
- Global Diplomacy index: 2019 country ranking*. (2019). Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03612759.1976.9945248>
- Grossman, M. (2010, October 26). Diplomacy Before and After Conflict. *US Army*. Retrieved from https://www.army.mil/article/47178/diplomacy_before_and_after_conflict
- Haas, M. (2005). *The Ideological Origins of Great Power Politics, 1789–1989*. Ithaca, NY: Cornell University Press. Retrieved from <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9781501732461/html?lang=de>
- Hall, T. (2015). *Emotional Diplomacy: Official Emotion on the World Stage*. Ithaca, NY. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.7591/cornell/9780801453014.001.0001>
- Hassner, R. (2009). *War on Sacred Grounds*. Ithaca, NY.
- Hopf, T. (2012). *Reconstructing the Cold War: The Early Years, 1945–1958*. New York. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/286515045_Reconstructing_the_Cold_War_The_Early_Years_1945-1958
- Kumar, S. A. (2021). *Practicing Peace and Conflict Diplomacy in a Complex World. What Role Can Diplomacy Play Amid Renewed Great Power Competition and a Weakening Liberal International Order?* *Unites State Institute of War*. Retrieved from <https://www.usip.org/publications/2021/06/practicing-peace-and-conflict-diplomacy-complex-world/>
- Kupchan, C. (2010). *How Enemies Become Friends: The Sources of Stable Peace*. Princeton, NJ. Retrieved from [http://cd.bos.rs/online-citanka-novi-lideri--nove-mogucnosti-10/uploaded/Charles%20A.%20Kupchan-How%20Enemies%20Become%20Friends%20\(2010\)_1.pdf](http://cd.bos.rs/online-citanka-novi-lideri--nove-mogucnosti-10/uploaded/Charles%20A.%20Kupchan-How%20Enemies%20Become%20Friends%20(2010)_1.pdf)
- Kydd, A. (2005). *Trust and Mistrust in International Relations*. Princeton, NJ. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1515/9780691188515>
- Mor, B. (2012). Credibility Talk in Public Diplomacy. *Review of International Studies*, 38, 393-422. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1017/S0260210511000489>
- Nincic, M. (2011). *The Logic of Positive Engagement*. Ithaca, NY. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.7591/cornell/9780801450068.001.0001>
- Pratkanis, A. (2009). Public Diplomacy in International Conflicts: A Social Influence Analysis. In N. Snow, & P. Taylor (Eds). *Routledge Handbook of Public Diplomacy*. New York: Routledge. Retrieved from https://www.academia.edu/322384/Routledge_Handbook_of_Public_Diplomacy
- Smith, R. (2008). *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*. New York: Vintage Books.
- Talbott, S. (2003). *The Russia Hand: A Memoir of Presidential Diplomacy*. New York: Random House.
- Trager, R. F. (2016). The Diplomacy of War and Peace. *Annual Review of Political*, 19, 205-228. Retrieved from <https://www.annualreviews.org/doi/10.1146/annurev-polisci-051214-100534>
- Which countries have pledged the most support to Ukraine? (2022, May 2). *The Economist*. Retrieved from <https://www.economist.com/graphic-detail/2022/05/02/which-countries-have-pledged-the-most-support-to-ukraine>

REFERENCES

- Adcock, F., Mosley, D.J. (1975). *Diplomacy in Ancient Greece*. London: Thames and Hudson. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03612759.1976.9945248>
- Binnendijk, H., & Kugler, R. L. (2006). *Seeing the Elephant: The U.S. Role in Global Security*. Washington, DC: National Defense University Press and Potomac Books.
- Bobbitt, P. (2008). *Terror and Consent: The Wars for the Twenty-first Century*. New York: Alfred A. Knopf.
- Crocker, C. A., Hampson, F. O., & Aall, P. (2021). *Diplomacy and the future of world order*. Retrieved from <https://www.perlego.com/book/2359651/diplomacy-and-the-future-of-world-order-pdf>
- Darnton, C. (2020, January). Public Diplomacy and International Conflict Resolution: A Cautionary Case from Cold War South America. *Foreign Policy Analysis*, 16(1), 1-20. Retrieved from <https://doi.org/10.1093/fpa/orz003>

- Global Diplomacy index: 2019 country ranking*. (2019). Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03612759.1976.9945248>
- Grossman, M. (2010, October 26). Diplomacy Before and After Conflict. *US Army*. Retrieved from https://www.army.mil/article/47178/diplomacy_before_and_after_conflict
- Haas, M. (2005). *The Ideological Origins of Great Power Politics, 1789–1989*. Ithaca, NY: Cornell University Press. Retrieved from <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9781501732461/html?lang=de>
- Hall, T. (2015). *Emotional Diplomacy: Official Emotion on the World Stage*. Ithaca, NY. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.7591/cornell/9780801453014.001.0001>
- Hassner, R. (2009). *War on Sacred Grounds*. Ithaca, NY.
- Hopf, T. (2012). *Reconstructing the Cold War: The Early Years, 1945–1958*. New York. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/286515045_Reconstructing_the_Cold_War_The_Early_Years_1945-1958
- Kumar, S. A. (2021). *Practicing Peace and Conflict Diplomacy in a Complex World. What Role Can Diplomacy Play Amid Renewed Great Power Competition and a Weakening Liberal International Order?* *Unites State Institute of War*. Retrieved from <https://www.usip.org/publications/2021/06/practicing-peace-and-conflict-diplomacy-complex-world/>
- Kupchan, C. (2010). *How Enemies Become Friends: The Sources of Stable Peace*. Princeton, NJ. Retrieved from [http://cd.bos.rs/online-citanka-novi-lideri--nove-mogucnosti-10/uploaded/Charles%20A.%20Kupchan-How%20Enemies%20Become%20Friends%20\(2010\)_1.pdf](http://cd.bos.rs/online-citanka-novi-lideri--nove-mogucnosti-10/uploaded/Charles%20A.%20Kupchan-How%20Enemies%20Become%20Friends%20(2010)_1.pdf)
- Kydd, A. (2005). *Trust and Mistrust in International Relations*. Princeton, NJ. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1515/9780691188515>
- Mor, B. (2012). Credibility Talk in Public Diplomacy. *Review of International Studies*, 38, 393–422. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1017/S0260210511000489>
- Nincic, M. (2011). *The Logic of Positive Engagement*. Ithaca, NY. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.7591/cornell/9780801450068.001.0001>
- Palahusynets, R. V. (2020). The role of the diplomatic service in the formation of effective state management of the state's foreign policy. *Effective economy*, 2. Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2020/40.pdf
- Pratkanis, A. (2009). Public Diplomacy in International Conflicts: A Social Influence Analysis. In N. Snow, & P. Taylor (Eds). *Routledge Handbook of Public Diplomacy*. New York: Routledge. Retrieved from https://www.academia.edu/322384/Routledge_Handbook_of_Public_Diplomacy
- Repkin, O. (2022, April 12). *How economic diplomacy helps Ukraine win the war with russia*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/12/685629/>
- Smith, R. (2008). *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*. New York: Vintage Books.
- Talbott, S. (2003). *The Russia Hand: A Memoir of Presidential Diplomacy*. New York: Random House.
- Trager, R. F. (2016). The Diplomacy of War and Peace. *Annual Review of Political*, 19, 205–228. Retrieved from <https://www.annualreviews.org/doi/10.1146/annurev-polisci-051214-100534>
- Which countries have pledged the most support to Ukraine? (2022, May 2). *The Economist*. Retrieved from <https://www.economist.com/graphic-detail/2022/05/02/which-countries-have-pledged-the-most-support-to-ukraine>

The Binary of Political Identity: Theoretical and Methodological Analysis

UDC: 321.74 (477)

DOI: 10.15421/172254

Isaieva NataliaPh.D. Student, <https://orcid.org/0000-0001-7796-3073>, expert123456@ukr.net*Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)*

Abstract

The article reveals the binary nature of the concept of «political identity» in the topology of modern political and philosophical discourse, as that: «individual / collective», «national / supranational», «we / they», «past / today». It was revealed that the binary opposition «individual / collective» refers to the sphere of the essential or ontological level of political identity and reveals it within the limits of the individual carrier, and here the psychological direction, symbolic interactionism, dramaturgical concept are involved, (and within the limits of the collective carrier, and here the concept of collision is involved of civilizations by S. Huntington, constructivism by A. Wendt, theory of imaginary community by B. Anderson, thirdly, in complementarity and collectivity.

It was established that the binary opposition «norm/value» refers not to the sphere of being, but to the sphere of proper or action, that is, it reveals the practical orientation of political identity. It has been found that the binary opposition «national/ supranational» refers to the cultural-ontological level of political identity and reveals it as a phenomenon of the Modern era with its rationality, total secularization, atomization and ossification of society, the emergence of nation-states.

It was determined that the binary opposition «we/them» refers to the marginal or borderline level of political identity and characterizes the totality and interrelationship of socio-political, national, religious processes of identification and difference, as well as symbolic, existential, socio-political problems of the «other» and alienation. It is established that the binary opposition «past/ present» refers to the cultural-historical level of political identity and contains an apology for the historical approach, according to which the past, thanks to the phenomenon of cultural memory rooted in myths, rituals, traditions, influences the present and the future, as well as an apologia of the anti-historical approach with its critique of historicism and advocacy of political (democracy), economic (free market), intellectual (power of reason and criticism) ideals of an «open society» as opposed to a traditionalist or closed one.

Keywords: political identity, binary character of the concept, identity, «individual / collective», «national / supranational», «we / they», «past / today»

Citation: Isaieva, N. (2022). The Binary of Political Identity: Theoretical and Methodological Analysis. *Grani*, 25(5), 18-22. <https://doi.org/10.15421/172254>

Бінарність політичної ідентичності: теоретико-методологічний аналіз

Ісаєва Наталя*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)*

Анотація

В статті розкривається бінарний характер концепту «політична ідентичність» у топології сучасного політико-філософського дискурсу, а саме: «індивідуальне / колективне», «національне / наднаціональне», «ми / вони», «минуле / теперішнє». Виявлено, що бінарна опозиція «індивідуальне / колективне» відноситься до сфери сущого або онтологічного рівня політичної ідентичності і розкриває її в межах індивідуального носія, і тут задіяні психологічний напрям, символічний інтеракціонізм, драматургічна концепція, й у межах колективного носія, і тут залучені концепція зіткнення цивілізацій С. Хантінгтона, конструктивізм А. Вендта, теорія уявного співтовариства Б. Андерсона, по-третє, у комплементарності та колективності.

Встановлено, що бінарна опозиція «норма / цінність» відноситься не до сфери сущого, а до сфери належної або дії, тобто розкриває практичну спрямованість політичної ідентичності. З'ясовано, що бінарна опозиція «національне / наднаціональне» відноситься до культурно-онтологічного рівня політичної ідентичності, й розкриває її як феномен епохи Модерну з його раціональністю, тотальністю секуляризації, атомізацією та омосадуванням суспільства, виникненням націй-держав.

Визначено, що бінарна опозиція «ми / вони» відноситься до маргінального або прикордонного рівня політичної ідентичності та характеризує сукупність та взаємозв'язок соціально-політичних, національних, релігійних процесів ототожнення та відмінності, а також символічних, екзистенційних, соціально-політичних проблем «іншого» та відчуження. Встановлено, що бінарна опозиція «минуле / теперішнє» відноситься до культурно-історичного рівня політичної ідентичності і містить у собі апологію історичного підходу, згідно з яким минуле, завдяки феномену культурної пам'яті, укоріненому в міфах, обрядах, традиціях, впливає на сьогодення та майбутнє, а також апологію антиісторичного підходу з його критикою історизму та відстоюванням політичних (демократія), економічних (вільний ринок), інтелектуальних (влада розуму та критицизм) ідеалів «відкритого суспільства» на протигагу традиціоналістському або закритому.

Ключові слова: політична ідентичність, бінарний характер концепту, тотожність, «індивідуальне / колективне», «національне / наднаціональне», «ми / вони», «минуле / сьогодні»

Цитування: Ісаєва Н. Бінарність політичної ідентичності: теоретико-методологічний аналіз. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. Том 25. №5. С. 18-22. <https://doi.org/10.15421/172254>

Стаття надійшла / Article arrived: 22.09.2022

Схвалено до друку / Accepted: 24.10.2022

Вступ.

Складно назвати політичну ідентичність терміном, оскільки останній передбачає, з одного боку, чіткість і точність зазначених меж, а з іншого – досягнення певної мети (у словнику І.Х. Дворецького *terminus* розкривається як межа, та в той же час остаточна мета) (Дворецький, 1976, с. 690).

Поняття та концепт як такі багато в чому тотожні. Політична ідентичність через складність, багатогранність своєї структури розглядається саме як концепт, оскільки концепт є якоюсь сукупністю, сумою, з'єднанням (латинське *consertio*). Концепт, як зазначає П. Гілрой, є свого роду потік культури у свідомості людини (Gilroy, 2000, с. 173). Концепт має двосторонній і процесуальний характер, оскільки, з одного боку, те, з чого культура входить у людину, з іншого, – як людина впливає на культуру. На відміну від понять, концепти не тільки мисляться, але й переживаються, тобто виступають предметом емоцій, симпатій, антипатій, зіткнень тощо. У разі політичної ідентичності це видно, що називається, неозброєним оком і фіксується навіть на повсякденному рівні, або, слідуючи Е. Гуссерлю, дотеоретично, з найбільшою силою виявляючись у доленосні для кожного суспільства часи (періоди соціально-політичної кризи, президентські вибори, загальнонаціональні референдуми тощо) (Husserl, 1913, с. 356).

Сучасна українська наука активно й постійно аналізує і оцінює тенденції розвитку українського і глобального громадянських суспільств, а також вплив політичної ідентичності на їх формування. Про це свідчать, зокрема, праці В. Анікіна, В. Баркова, М. Рябчука, О. Чувардинського, С. Квітки (2017).

Метою статті є розкриття бінарного характеру концепту «політична ідентичність» у топології сучасного політичного дискурсу.

Результати дослідження.

Принцип бінарних опозицій, відкритий у ХХ ст. у таких різних галузях знання як психоаналіз (З. Фройд), некласична фізика (Н. Бор), постструктуралізм (Ж. Дерріда), є універсальним засобом опису світу, де одночасно розглядаються два протилежні поняття, одне з яких стверджує будь-яку якість, а інше – його заперечує (Freud, 2005, с. 286). Бінарність властива політичній ідентичності й проявляється у таких складових як «індивідуальне / колективне», «норма / цінність», «національне / наднаціональне», «тотожність / відмінність», «Ми / Вони», «минуле / теперішнє» тощо.

Розкриваючи першу бінарну опозицію «індивідуальне / колективне», виділимо три основні підходи до неї. У межах першого підходу політична ідентичність розглядається з погляду її індивідуального носія. Тут можна назвати психологічний напрям (Е. Еріксон, Ч. Кулі), символічний інтеракціонізм (Дж. Г. Мід), теорію

соціального конструювання (П. Бергер, Т. Лукман), драматургічну концепцію (І. Гофман) та інших.

Кулі Ч. Х. розробляє концепцію соціального Я, включеного до різноманіття соціальних зв'язків і комунікацій: «Соціальне Я – це уявлення чи система уявлень, почерпнута з спілкування коїться з іншими людьми, які свідомість сприймає як власні. Область, на яку поширюється почуття Я, лежить у межах загального життя, а не поза нею» (Cooley, 2000, с. 208).

Мід Дж. Г. у своїй концепції символічного інтеракціонізму виділяє в Я як соціальній системі дві підсистеми. Одна підсистема – «І» (власне «Я» – називний відмінок особистого займенника в англійській мові), що має автономний, спонтанний характер, це те, як індивід бачить самого себе і реагує на різноманітні соціальні впливи. Інша підсистема – «те» (об'єктний відмінок особистого займенника – «мені», «мене»), яка включає властиву даному індивіду сукупність норм, цінностей, установок, що формуються суспільством, а також те, як людина бачить себе очима тих, хто її оточує. Становлення особистості є процес символічних інтеракцій чи взаємодій із оточенням, у якому відбувається обмін поглядами, цінностями тощо (Mead, 2001, с. 214).

У межах другого підходу досліджується колективна політична ідентичність. На думку С. Хантінгтона, закінчення «холодної війни», символом якої стало падіння Берлінської стіни та розпад Радянського Союзу, ознаменувалося змінами в ідентифікації народів «у світі після холодної війни» культура та різні види культурної ідентифікації (які на найширшому рівні є ідентифікацією цивілізації) визначають моделі згуртованості, дезінтеграції та конфлікту» (Huntington, 2004, с. 544).

Олександр Вендт виступає прихильником державно-центричного підходу у регулюванні міждержавних відносин та створює у межах конструктивізму критичну теорію держави (Wendt, 2015, с. 281).

У роботі «Уявні спільноти» Б. Андерсон розглядає політичну ідентичність у межах нації-держави і розкриває її як ідеальну уявну конструкцію, створювану за допомогою мови енергії політичних еліт. Використовуване Б. Андерсоном поняття «спільноти» (community), на противагу «суспільству» (society), вказує на те, що йдеться про спільності, які засновані не стільки на спілкуванні, скільки на загальному, що об'єднує його членів і чим, власне, і має бути політична ідентичність. Звідси ціннісний чи аксіологічний вимір спільноти як такої (Anderson, 2001, с. 7).

Якщо індивідуальна ідентичність є «втілення всіх ролей, властивостей і компетенцій, які набуває окрема людина через входження в конкретну даність суспільного устрою», то колективна ідентичність – «інтеграція, створення етнополітичної

«великомасштабної ідентичності» поверх природних формацій об'єднання людей суспільства та її впорядкування відповідно до великого, що зобов'язує і обов'язковому символічному світу сенсу, неминуче веде до того що, що культурні формації стають предметом рефлексії» (Assmann, 2000, с. 302).

Друга бінарна опозиція, що характеризує політичну ідентичність у межах сучасного політико-філософського дискурсу – «норма / цінність». Політична ідентичність як політико-філософський концепт описує не сферу сущого, що належить природі, а сферу належної або дії: «Зв'язок роботи та досягнення ідентичності полягає в тому, що робота – це дія... це єдина активність, яка відбувається прямо між людьми без речей або матерії» (Степико, 2011, с. 179). Політична ідентичність як норма є певним розпорядженням або правилом, визнанням певним співтовариством. Політична ідентичність є те, що перетворює розрізнених людей на політичне співтовариство, і тим самим вона носить нормативний характер: «політична ідентичність визначається як сукупність політичних принципів, що служать нормативною підставою відповіді на питання «Хто ми?», тобто усвідомлення громадянами країни своєї політичної спільності» (Kant, 1999, с. 169).

Нормативність політичної ідентичності полягає ще й у тому, що держава, з якою вона пов'язана, є певним формалізованим нормативним комплексом, що передбачає структуру, розподіл ролей, визначення типів взаємодій тощо. При цьому Л. Хадді ставить проблему у більш глибинному ключі: «концептуалізація політичної ідентичності... несе у собі певне нормативне навантаження. Розглянутий концепт, здавалося б, далеко віддалений від таких політико-філософських понять, як свобода, рівність чи демократія, має досить серйозний «нормативний заряд». Його можна висловити наступним питанням: чи може політична ідентичність бути джерелом блага і якою вона має бути, щоб це благо стало досяжним – чи бути їй монологічним чи діалогічним, органічним мулом сконструйованим тощо» (Huddy, 2001, с. 132).

Третя бінарна опозиція концепту політична ідентичність – «національне / наднаціональне» і тут впритул підходимо до проблеми, чому політична ідентичність є феноменом епохи Модерну. Епоха Модерна та проект Просвітництва як її філософський фундамент причиною політичної ідентичності та політичної спільноти бачить раціонального індивіда, незалежного від традиції, забобонів та почуттів, здатного конструювати суспільство, спираючись на власний розум.

Нація – феномен політичного, символічного, ідеологічного порядку, а також світу соціальної взаємодії та почуття (К. Вердері). Нація може розумітися та інтерпретуватися у двох протилежних сенсах. По-перше, як спільнота, об'єднана культурою, мовою, етнічними традиціями. Цю лінію розробляє

примордіалізм у соціобіологічній (П. Ван ден Берг) та еволюційно-історичній (К. Гірц, А. Радкліф-Браун, Е. Шілз, Л. Гумільов, Ю. Бромлей) версіях. По-друге, як політичне співтовариство, в основі якого лежить колективний державний суверенітет, заснований на спільній політичній участі. Цю лінію розробляє антипримордіалізм у версіях конструктивізму (Б. Андерсон, Е. Геллнер, Е. Хобсбаум) та інструменталізму (Д. Белл, Н. Глейзер, Д. Мойніхен) (Verdery, 1983, с. 49).

Білліг М. розглядає націю у двох аспектах: 1) державний – нація як національна держава; 2) популяційний – нація як народ, що у цій державі. Звідси випливає теза, поділена багатьма мислителями, що кожен народ повинен мати свою національну державу. При цьому він зазначає: «Національні ідентичності – це форми соціального життя, а не внутрішні психологічні стани; вони також є ідеологічними творами, створеними в ході становлення нації» (Билліг, 2005, с. 192).

Проблема наднаціоналізму в політичній ідентичності буде висвітлена у двох аспектах: аксіологічному та геополітичному. Аксіологічна складова полягає у наступному. Епоха Модерна, інтелектуальним почином якої стало Просвітництво, а соціально-політичним – буржуазні революції у Європі (Нідерланди – 1555–1648 рр., Англія – 1642–1688 рр., Франція – 1789–1799 рр., Італія – 1820–1821 рр.) висунула на перший план раціональне ставлення до світу, яке передбачає виділення загального, інваріантного, універсального, що не може бути обмежено ні історичними, ні соціальними рамками.

Четвертабінарнаопозиціяполітичноїідентичності «Ми / Вони». Саме поняття ідентичності передбачає наявність тотожності. Як зазначалося вище, одне із значень англійського слова identity – тотожність. Один із чотирьох основних законів формальної логіки – закон тотожності – встановлює вимогу визначеності мислення: предмет, про який ми міркуємо, повинен залишатися незмінним, дорівнювати самому собі, що виражається формулою «А є А». Діалектична логіка, у свою чергу, стверджує, що категорія тотожності є категорією відмінності (Лосев, 1993, с. 88).

Дослідник С. Вонсович зазначає, що ідентичність є однією з п'яти екзистенційних потреб людини (разом із потребою у встановленні зв'язків, у системі поглядів, у відданості). Дослідник стверджує, що особистісна ідентичність пов'язана із соціальною ідентичністю, а слідом – й з політичною ідентичністю, акцентуючи увагу на тому, що в кожній конкретній державі через її співвіднесення з актуальними Іншими присутня «опозиція «Ми-Вони» (Вонсович, 2020, с. 74).

Остання п'ята бінарна опозиція, що визначає топос присутності концепту, політична ідентичність у сучасному політико-філософському дискурсі – «минуле / теперішнє». У своєму теоретичному

змісті йдеться про полеміку, що розгорнулася у XX ст. щодо питання про вплив минулого, традиції на сучасність. Прибічники історичного підходу (В. Дільтей, Г. Ріккерт, М. Вебер, Ф. Бродель та ін.) у загальному вигляді стверджують, що минуле впливає на сьогодення та майбутнє.

Політична ідентичність вибудовується з урахуванням колективних спогадів. На думку Ф. Броделя, багатство минулого не дозволяє звести політичну спільноту до одного визначення, образу чи міфу. Сенси нації у постійному пошуку ідентичності. Звідси неможливість визначення раз і назавжди заданої сутності країни. Тим самим, Ф. Бродель визначає нормативну вимогу до політичної ідентичності: відкритість і незводність до остаточно заданого проекту (Braudel, 1993, с. 78).

Культурна пам'ять, згідно з Я. Ассманом, працює з такими об'єктивностями як танці, міфи, одяг, прикраси, пам'ятники, знаки та символи. Ключову роль тут відіграє не так фактична, як відтворена в пам'яті або символічна історія. Культурна пам'ять не успадковується біологічно, на її підтримку необхідна культурна мнемотехніка (ритуали, традиції). Виникнення канону, на думку Я. Ассмана, і є висування на чільне місце категорії ідентичності. Канон встановлює зв'язок між індивідуальною та колективною ідентичністю (Assmann, 2000, с. 118).

Висновки.

Отже, політична ідентичність є предметом сучасного політико-філософського дискурсу, який в аспектах мультикультуралізму, присутності класичної, неklasичної, постнекласичної, комунікативної онтологій мислення, критичності, практичної спрямованості ставить її бінарні характеристики.

Бінарна опозиція «індивідуальне / колективне» відноситься до сфери сущого або онтологічного рівня політичної ідентичності і розкриває її, по-перше, в межах індивідуального носія і тут задіяні психологічний напрямок (Е. Еріксон, Ч. Х. Кулі), символічний інтеракціонізм (Дж. Г. Мід), драматургічна концепція (І. Гофман), по-друге, у межах колективного носія і тут залучені концепції зіткнення цивілізацій С. Хантінгтона, конструктивізм А. Вендта, теорія уявного співтовариства Б.

Андерсона, по-третє, у комплементарності та колективного (діалектичний підхід Я. Ассмана).

Бінарна опозиція «норма / цінність» відноситься не до сфери сущого, а до сфери належної дії, тобто розкриває практичну спрямованість політичної ідентичності, і як така містить, по-перше, нормативний рівень у вигляді єдиних для всієї спільноти певних приписів та правил, спрямованих на досягнення загального блага, права і свободи громадян, які мають загальний, аподиктичний, обов'язковий характер, по-друге, аксіологічний рівень, де цінність певної політичної ідентичності переживається кожним громадянином спільноти персонально і має індивідуалізований, статистичний, варіативний характер.

Бінарна опозиція «національне / наднаціональне» відноситься до культурно-онтологічного рівня політичної ідентичності, розкриває її як феномен епохи Модерну з його раціональністю, тотальністю секуляризації, атомізацією та омосадуванням суспільства, виникненням націй-держав.

Бінарна опозиція «ми / вони» відноситься до маргінального або прикордонного рівня політичної ідентичності та характеризує сукупність та взаємозв'язок, по-перше, соціально-політичних, національних, релігійних процесів ототожнення та відмінності (К. Вердері, Л. Козер, Е. Лінч), по-друге, символічних, екзистенційних, соціально-політичних проблем «іншого» (Е. Дюркгейм, К. Леві-Строс, Б. Малиновський, А.Р. Редкліф-Браун та ін.) та відчуження (С. Жижек).

Бінарна опозиція «минуле / теперішнє» відноситься до культурно-історичного рівня політичної ідентичності і містить у собі, по-перше, апологію історичного підходу (В. Дільтей, Г. Ріккерт, М. Вебер, Ф. Бродель, Я. Ассман), згідно з яким минуле, завдяки феномену культурної пам'яті, укоріненому в міфах, обрядах, традиціях, впливає на сьогодення та майбутнє, по-друге, апологію антиісторичного підходу (К. Р. Поппер, Ф. А. фон Хайек, Л. фон Мізес, Р. Нісбет, П. Штомпка) з його критикою історизму та відстоюванням політичних (демократія), економічних (вільний ринок), інтелектуальних (влада розуму та критицизм) ідеалів «відкритого суспільства» на протиположному до традиціоналістському або закритому.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Биллиг, М. (2005). Нации и языки. *Логос*, 4(49), 182-187.
- Вонсович, С. Г. (2020). Поняття національної ідентичності: український дискурс. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*, 29, 74-81.
- Дворецкий, И. Х. (1976). *Латинско-русский словарь: Около 50 000 слов*. 2-е изд. М.: Издательство «Русский язык».
- Кант, И. (1999). *Критика чистого разума*. Кембридж: Cambridge U.P.
- Квітка, С. А. (2017). Глобальне громадянське суспільство: між національними державами і транснаціональними корпораціями. *Аспекти публічного управління*, 5(3-4), 65-76. <https://doi.org/10.15421/15201711>
- Лосев, А. Ф. (1993). *Античный космос и современная наука. Бытие – Имя – Космос*. М.: Издательство «Мысль».
- Степико, М. Т. (2011). *Українська ідентичність: феномен і засади формування*. (Монографія). К.: НІСД.
- Anderson, B. R. (2001). *O'G. Imagined Communities: Reflections On The Origin And Spread Of Nationalism*. London: Verso.
- Assmann, J. (2000). *Religion und kulturelles Gedächtnis*. München: C. H. Beck.
- Braudel, F. (1993). *A History of Civilizations, translated by Richard Mayne*. New York: Penguin Books.

- Cooley, Ch. H. (2000). *1933: Introductory Sociology, with Robert C Angell and Lowell J Carr*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Freud, S. (2005). *Massenpsychologie und Ich-Analyse. Die Zukunft einer Illusion*. Frankfurt-on-Main: Fischer Verlag.
- Gilroy, P. (2000). *Against Race: Imagining Political Culture Beyond the Color Line*. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Huddy, L. (2001). From Social to Political Identity: A Critical Examination of Social Identity Theory. *Political Psychology*, 22, 1, 127-156.
- Huntington, S. (2004). *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*.
- Husserl, E. (1913). *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie*. Halle (Saale): Max Niemeyer Verlag.
- Kant, I. (1999). *Critique of Pure Reason*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Mead, G. H. (2001). *The Philosophy of the Act*. Edited by C. W. Morris, et al. Chicago: University of Chicago Press.
- Verdery, K. (1983). *Transylvanian Villagers: Three Centuries of Political, Economic and Ethnic Change*.
- Wendt, A. (2015). *Quantum Mind and Social Science. Unifying Physical and Social Ontology*. Cambridge University Press.

REFERENCES

- Anderson, B. R. (2001). *O'G. Imagined Communities: Reflections On The Origin And Spread Of Nationalism*. London: Verso.
- Assmann, J. (2000). *Religion und kulturelles Gedächtnis*. München: C. H. Beck.
- Billig, M. (2005). Nations and Languages. *Logos*, 4(49), 182-187.
- Braudel, F. (1993). *A History of Civilizations, translated by Richard Mayne*. New York: Penguin Books.
- Cooley, Ch. H. (2000). *1933: Introductory Sociology, with Robert C Angell and Lowell J Carr*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Dvoreczkij, I. Kh. (1976). *Latin-Russian Dictionary: about 50,000 Words*. Second Edition. M.: Publishing House «Russkij yazyk».
- Freud, S. (2005). *Massenpsychologie und Ich-Analyse. Die Zukunft einer Illusion*. Frankfurt-on-Main: Fischer Verlag.
- Gilroy, P. (2000). *Against Race: Imagining Political Culture Beyond the Color Line*. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Huddy, L. (2001). From Social to Political Identity: A Critical Examination of Social Identity Theory. *Political Psychology*, 22, 1, 127-156.
- Huntington, S. (2004). *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*.
- Husserl, E. (1913). *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie*. Halle (Saale): Max Niemeyer Verlag.
- Kant, I. (1999). *Critique of Pure Reason*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Kvitka, S. A. (2017). Global civil society: between nation states and transnational corporations. *Public Administration Aspects*, 5(3-4), 65-76. <https://doi.org/10.15421/15201711>
- Losev, A. F. (1993). *Ancient space and modern science. Genesis – Name – Cosmos*. M.: Publishing House «My'sl».
- Mead, G. H. (2001). *The Philosophy of the Act*. Edited by C. W. Morris, et al. Chicago: University of Chicago Press.
- Stepyko, M. T. (2011). *Ukrainian identity: phenomenon and principles of formation*. (Monograph). K.: NISD.
- Verdery, K. (1983). *Transylvanian Villagers: Three Centuries of Political, Economic and Ethnic Change*.
- Vonsovych, S. H. (2020). The Concept of National Identity: Ukrainian Discourse. *Scientific Journal of the NPU named after M.P. Drahomanova. Series 22. Political Science and Teaching Methods of Socio-political disciplines*, 29, 74-81.
- Wendt, A. (2015). *Quantum Mind and Social Science. Unifying Physical and Social Ontology*. Cambridge University Press.

Ukrainian Scientific Centre in Prague within Soviet Occupation in Spring 1945

UDC: 001.32(477):(437.311)"1945"

DOI: 10.15421/172255

Kokosh ArtemPh.D., Assistant, <https://orcid.org/0000-0003-4785-2190>, akokosh22@gmail.com*Lviv Polytechnic National University (Lviv, Ukraine)*

Abstract

The Ukrainian scientific center in Prague was the main representative of Ukrainian science and education in Europe from 1921 until 1945. In time of Soviet occupation of Ukraine Prague became the only possible city for free investigations in history, ethnology, language, law, economics, politics and other sciences. This center was fully recognized as the Ukrainian Free University that provided educational and scientific work. A lot of Ukrainian scholars came to the university from USSR as well as European countries. Unlike other Ukrainian cultural and scientific centers, it was one of a few in educational sphere.

The timeline of the article lies in distinguishing changes for the Ukrainian Free University after Soviet occupation, supposing the idea of moving to another country. It is described the University had a long history and could not be closed. Having got the support of President Tomas Masaryk the university left for Prague from Vienna. For almost 25 years the university had been the main scientific and educational center of Ukrainians in Europe and passed through different periods in its history. Together with the Museum of National Struggle for Liberation, the Ukrainian Technical Husbandry Institute and other scientific organizations the university could represent Ukrainian science and culture abroad. The novelty of the article lies in chronological changes for the university showing how the situation changed when Prague was occupied by the Soviet Army and was involved into soviet military repressions.

Results prove that none of the institutions was not left for another country and continued working till Soviet occupation. The other problem can be found in the article lies in realizing how some of the institutions could work in Bavaria. It is proved staying in cities was dangerous and some of scholars decided to move to any other country. After the decision of the Senate the university continued working in Prague. All the property of the university, a lot of librarian and archive materials were taken to the Soviet Union. The professors who stayed in Prague were arrested and imprisoned in the Soviet Union. Bavaria could be reached by some professors who intended to leave the city. These professors began to find the university in no connection to the administration in Prague.

Keywords: Ukrainian Free University, Ukrainian Husbandry Technical Institute, Museum of National Struggle for Liberty, Prague

Citation: Kokosh, A. (2022). Ukrainian Scientific Centre in Prague within Soviet Occupation in Spring 1945. *Grani*, 25(5), 23-26. <https://doi.org/10.15421/172255>

Український науковий центр у Празі під час радянської окупації навесні 1945 року

Кокош Артем*Національний університет «Львівська політехніка» (Львів, Україна)*

Анотація

Український науковий центр у Празі був основним представником української науки і освіти в Європі з 1921 по 1945. У час радянської окупації України Прага стала єдиним можливим містом для вільних досліджень історії, етнології, української мови, права, економіки, політики та інших наук. Освітні і наукові студії зазначених наук були пов'язані з Українським вільним університетом. Багато українських науковців, які працювали в цих галузях, приїхали до університету з СРСР і з європейських країн. На відміну від інших українських культурних і наукових центрів університет був одним з небагатьох, які здійснювали освітню діяльність.

Відтак, мета дослідження полягає у тому, щоб прослідкувати зміни наукового життя університету після радянської окупації Праги, акцентуючи на проблемі переміщення вищої школи до іншої країни. Така проблема впливала з потреби збереження наукового центру, що діяв у Чехословаччині. Варто згадати, що отримавши підтримку президента Томаша Масарика, університет переїхав до Праги з Відня. Протягом майже двадцяти п'яти років університет був основним науковим і освітнім центром українців у Європі і пройшов різні періоди історії. Разом з Музеєм національно-визвольної боротьби, Українським технічно-господарським інститутом та іншими науковими організаціями, університет міг представляти українську культуру і науку закордоном.

Новизна дослідження впливає зі спроби виокремити основні пропозиції щодо діяльності університету навесні 1945 року – залишитися чи покинути чеську столицю з аналізом подальшої долі українського наукового центру. Результати дослідження доводять, що університет не було перенесено до Баварії, а чеську столицю залишала частина науковців. За рішенням сенату університет продовжив працювати у Празі. Усе майно університету після окупації, більшість матеріалів архіву і бібліотеки були вивезені до СРСР. Професори, які залишилися у місті були заарештовані і ув'язнені в радянських тюрмах. До Баварії могли дістатися кілька професорів, що почали відновлювати університет без зв'язку до Праги.

Ключові слова: Український вільний університет, Український технічно-господарський інститут, Музей національно-визвольної боротьби, Прага

Цитування: Кокош А. Український науковий центр у Празі в час радянської окупації навесні 1945 року. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. Том 25. №5. С. 23-26. <https://doi.org/10.15421/172255>

Introduction

History of the Ukrainian scientific center in Prague began in 1921 when the Ukrainian Free University began to work there. Being the first Ukrainian educational institution abroad the university was founded on January 17, 1921 in Vienna by the Ukrainian Journalists and Writers Union, Association of Advocates of Education and Ukrainian Sociology Institute. Due to financial problems of the Ukrainian Journalists and Writers Union, the university was left for Prague, the capital of Czechoslovakia. In spite of the official ceremony on October 23 the first lessons took place in the baroque complexes of Charles University, Clementinum and Carolinum, on September 16, 1921.

Having different historical periods, the university got financial support of Tomas Masaryk and the Czechoslovakian government, risked to be closed in 1930-ies, according to close political ties between Czechoslovakia and Soviet Union, had a possibility to be left for Uzhhorod or Khust and met with new reality in Nazi occupation. Since 1939, the university was controlled by Nazi administration. It is been found that professors had to approve their Aryan origin. Taking this fact into consideration, we can understand why the university worked on and was not closed as many other educational and scientific institutions. Moreover, the university got financial dotation and was in responsibility of the mandatory for Slavic institutions (Kokosh, 2021, 32-34).

The problem of the university in Prague within Soviet occupation is not studied enough in modern historiography.

The Prague period of the university was described in works of contemporaries. Here we should mention *Ukrainian Emigre. Cultural Work of Ukrainian Emigre at Interwar* by Symon Narizhny published in 1942. It gives main information about the structure of the university and its main activity in educational and scientific sphere as well as relations with Czechoslovakian authorities. However, taking into consideration time this work was written we should emphasize there is no information about the university in 1945 (Narizhny, 1942, 367). The next work describing the university in Prague is the article by Nataliia Polonska-Vasylenko *Storinky Spohadiv* published in *Ukrainsky Istoryk* journal in 1965. This is the only article describing how the group of Ukrainian professors left for Bavaria in spring 1945 and how they could reach Germany at time of issues with transport (Polonska-Vasylenko, 1965, 39-47). Later, the author wrote more articles about the university, but taking into consideration archive materials, we can say some aspects of the history there are not correct. However, Polonska-Vasylenko was not the only professor writing about the university. Some information of its history was given in works by Ivan Mirtschuk, Andrii Jakovliv, Roman Holiat etc. Ivan Mirtschuk had written the short chapters about the history of the Ukrainian Free University in the

miscellany in 1948 and 1956 with lack of information of the Prague period. Moreover, the author did not explain how the university began to work in Munich. Some years later, in 1964 Roman Holiat published *Short History of the Ukrainian Free University* talking about the university since its formation in Vienna till current period. However, this book contained some not correct pieces of information and did not explain what changed for the university in 1945. This book, though, gives more information about Munich period particularly the funding of the university from the USA and Canada (Holiat, 1964, 32). One of those describing the activity of the university in Prague was the book written by Stepan Vidniansky. Showing the educational and scientific process, the author described the formation of the university and its regulations (Vidniansky, 1994, 81).

Researched these papers and modern paid to the university we cannot explain why the university moved to Munich. Having no clear understanding of the university in 1945 we need to realize if it was left for Bavaria or continued working in Prague till the occupation. To answer this question, the author refers to his previous works. The problem of the Ukrainian Free University was described in the article *Ukrainian Higher School in Bavaria. The Ukrainian Free University and the Ukrainian Technical Husbandry Institute* (Kokosh, 2018, 129-137). That article was the first attempt to find roots of these institutions in Munich in 1945. Having got enough archive materials the author has published the book *Institutional Formation of the Ukrainian Free University in Bavaria in 1945-1950*. Written for the hundred anniversary of the university, the book explained the process of formation the university in Bavaria with detailed description of its structure, educational process and relations with Bavarian officials to get the Decree of the Ministry for education and religion recognizing the master and doctor scientific decrees (Kokosh, 2021, 204).

This article is an attempt to simplify the picture of the Ukrainian scientific center in Prague in 1945, describing main changes for Ukrainian institutions and scholars with Soviet occupation.

The main purpose of the article is to explain the problem of the Ukrainian scientific center in Prague in spring 1945. Distinguishing Ukrainian scientific institutions and academic staff, the author tries to prove that all of the institutions continued working till Soviet occupation. Trying to highlight the process of closing the Ukrainian Free University and the Museum of National Struggle for Liberty the article describes arresting and repressions Ukrainian scholars.

The Ukrainian scientific center in 1945.

A new page of history for the university began in 1945. The events of World War II did not pass Prague. In the first decade of 1945 soviet military troops moved from eastern direction. In January the 2d Belarusian front defeated the 2d German Army to the North of Warsaw and on January 17 the city was occupied. At the same

time the 1st Ukrainian and the 1st Belarusian Fronts moved to General Government of Polish lands from Warsaw to Jaslo. In the late January this army got to the Oder. On February, 24 the Soviet Army took the control in Pomerania and Silesia and in March moved through Slovakia (Natkiel, 1985, 162). On May 8 the Soviet Army got to the city and reality of beautiful architectural Prague had changed. The city was destroyed with no light or communications. German soldiers moved in the suburbs of Prague to reach countries controlled by allies in hope for just court. All roads leading to the city were blocked and streets were full of people who with different emotions reacted at the Soviet Army. Soviet agents showed their nature and robbed or killed citizens, blaming them in cooperation with Nazis.

In the war atmosphere Ukrainian professors made up their mind to move to another city. Those professors who remembered living in cities of Soviet Ukraine decided to leave for Bavaria. In April professors of the Philosophy Department propose to the Senate to leave Prague in full academic staff as well as the library, archive and all the university to the nearest country. Neither the Senate, nor the Law Department supported the plan and insisted on working on in Prague. Among the scientists who decided to leave for Bavaria were rector Andriy Iakovliv and the dean of the Philosophy Department, professor Vadym Shcherbakivsky, taking it into account, the Senate agreed to allow to leave Prague for professors but not in the full staff. The university stayed in Prague with a new board. Priest Augustyn Voloshyn became the rector of the university, Vadym Shcherbakivsky was changed by a famous Ukrainian ethnologist Ivan Pankevych and a new dean of the Law Department became a lawyer Oleksandr Haimanivsky. The professors leaving the university got financial support and had to be back when the university could continue teaching students (Polonska-Vasylenko, 1965, 22).

Taking into consideration the decision of the Senate we can prove that the Ukrainian Free University was not fully left for Bavaria. It continued working in Prague till Soviet occupation in 1945. It allows to realize why all the archives' materials from Prague are not saved in the archive of the Ukrainian Free University nowadays. Also, this fact adds the history of the university and allows to understand what happened to the Rector and Deans in 1945, explaining why the university began to work in Bavaria.

Those professors who stayed in Prague could leave the city by carriages of the Ukrainian Technical Husbandry Institute. On April 13, 1945, the Senate of the Institute made the decision to leave Podiebrad to any safe place in Czechia. On April 23 the staff left the city in two carriages and went through Prague to Domazlice. In Prague these scientists were joined by Kornii Nishchemenko and others decided to stay in the city or have already left it. This route was not taken into consideration by the Rector of the Ukrainian Free University Monsignor Augustyn Voloshyn and on April 26 the train went to Gorazdovice.

After American jet striking the station one of the carriages was burnt and the other was robbed at night. All the trains at the station were ruined and the staff had to reach the city. On May 16 those scientists got to Plzeň and met their professor Andriy Iakovliv, previous Rector, and the dean of the Law Department Lev Shramchenko (Ukrainsky Tekhnichno-Hospodarsky Instytut, 1962, 50-52).

Live of those professors who decided to stay in the city changes when the Soviet army began looking for Ukrainian scientists. On May 14, Soviet agents arrested the rector Monsignor Augustyn Voloshyn and closed the university. The former President of Carpathian Ukraine was one of those whom the Soviet Army wanted to imprison. His decision to stay in Prague led to his being taken to the prison of Lefortovo on May 21. After this arrest, Soviet agents imprisoned other professors of the Ukrainian Free University and the Ukrainian Technical Husbandry Institute. Among them were Valentyn Sadovsky, Maksym Slavinsky, Mykola Dobrylovsky, Ivan Pankevych, Oleksandr Haimanivsky, etc. (Prokhoda, 1972, 324). Moreover, the library and banking account of the university were arrested.

A few days before, on May 4, the commissar for internal affairs of Ukrainian SSR Valentyn Riasny wrote to the commissar for internal affairs of the Soviet Union Lavrenti Beria about archive materials in Troppau and Berlin taken there during the war and institutions of Ukrainian and German nationalists in Berlin, Prague and other cities. In July, 1945 the archive searching team went to Czechoslovakia (Boriak, 2011, 163). The team consisted of Pavlo Pavliuk, the Director of the Main Archive Department of NKVD USSR, Hordi Pshenychny, the Director of the Central State Film and Photo Archive, and Hryhori Neklesa, the Director of the Archive Department in Lviv region. We can suppose that the archive of the university was taken to the Soviet Union in summer 1945 with archives of the Ukrainian Husbandry Technical Institute from Podiebrad, Ukrainian National Association, Russian Historical Archive and Ukrainian Historical Cabinet working there since 1925 (Kokosh, 2021, 44-45).

A lot of Ukrainians knew Soviet nature but made up their mind to stay in Prague. Trying to understand their decision, we can offer some reasons that Ukrainian scientists did not leave the city. Some of them could not leave for any other city due to their family reasons. Such was the couple of Kateryna and Dmytro Antonovych. The professor was ill and had no possibility to move to another city searching transport or walking long distance. Others did not think about going to another country not believing that previous Czech traditional life could be changed. Due to communist propaganda in 1945, they did not believe that new regime can hurt scholars. Such as Valentyn and Lidia Sadovsky, Maksym and Maria Slavinsky, Yuri and Mykola Dobrylovsky refused to leave Czech territories and continued to live there in spite of Soviet army that reached the city.

Five days later the university was closed, soviet regime closed the Museum of National Struggle for Liberation which was founded in 1925 in Prague. The building of the Museum was partly destroyed on May 14 by allies' military jets. Therefore museum's materials were taken to the house of Ivan Pankevych and other places, later almost a million of those museum units were taken to the National and University Libraries in Clementinum and Ministry of Internal Affairs. Trying to appeal the decision of confiscation the Director of the Museum Symon Narizhny sent a letter to Stalin that was an attempt to explain the Museum was a scientific institution with no financial support of the state government. Referring to the international law, the Director proved allies' property could not be contribution and taken to Soviet Union. As a result, Soviet Military Mission in Prague received an order to lift the arrest (Mushynka, 2005, 23-24). On September 24 the commission made a report about giving the museum materials to the National and University libraries in Prague. Symon Narizhny did not agree with the decision to give the Ukrainian inheritance to Czechs and in his second letter to Stalin the scientist demanded to give the materials to Association "Ukrainian Museum". On November 6 all the materials were given to the Ukrainians. However, later all the materials were taken off and the Director could do nothing to change the decision.

A group of professors Vadym Shcherbakivsky, Natalia Polonska-Vasylenko, Oleksandr Morhun, Oleksandr Ohloblyn, Panteleimon Kovaliv, Svitozar Drahomanov and Volodymyr Miiakovsky were trying to find a possibility to leave Prague. In spring 1945, when roads and railway were destroyed, it was a real issue. Volodymyr Miiakovsky offered to use service of a student promising to help leave the country for cigarettes that were specific 'currency'. A day before the planned trip the student refused to help, and the professors should have looked for new possibility to move to Bavaria. Cigarettes, they could find, were exchanged to a carriage. Finally, to the trip the professors could take all the necessary and had to leave their scientific papers in Prague. As a result, in April 1945 these professors could leave the city going through Vimperk to Augsburg.

A way of these professors to Vimperk took nine days instead of eight hours. Getting there, the scholars had to

hide in areas at time of air bombing and to wait for the carriage to be hitched to a train. When those scientists reached the city the railway was ruined and the professors had to look for a possibility to leave Vimperk. Having no chance to find the transport the professors spent May in the city and at last finding a truck the scholars got to Trsfelden village near Passau (Kokosh, 2021, 37-38).

Conclusion

With Soviet occupation of Prague, all of the Ukrainian institutions were closed. The Ukrainian Free University and the Ukrainian Technical Husbandry Institute could begin working in Bavaria some months later due to their academic groups of professors who leaved the city and got to Bavaria. Trying to answer the question about activity of the Ukrainian scientific center in Prague in spring 1945 one should understand how Ukrainian scientific and educational institutions were opened in Bavaria if there was no evacuation in general. The Senate of the university did not agree to leave for another country in full staff and the Ukrainian Free University continued to work in Prague till May 14, 1945. This fact shows that the university could work even within Soviet occupation and was not left for Bavaria before Soviet Army got to Prague. Also, the main opportunities to leave the city were described and the possibility to move from Prague with professors at the Ukrainian Technical Husbandry Institute allows to emphasize these institutions were united in their national scientific thought. Finding main reasons some scientists did not leave Prague or other cities the author could explain why Ukrainian professors stayed in Czechia. Those who decided to stay in Prague believed that the university would continue its educational work and the Soviet Army should not have repressed the professors. Mistaken thoughts of possible life conditions in occupation led to missing the opportunity to evacuate to any other country. As a result, Bavaria could be reached by some professors who intended to leave the city and these professors began to found Ukrainian center in new reality in the post-war Munich. Having the status of displaced persons Ukrainian professors had to unite themselves for Ukrainian science. Since that time the Ukrainian Free University and the Ukrainian Technical Husbandry Institute worked in Germany and their educational and scientific work continued the history of Ukrainian scientific center in Czechoslovakia.

REFERENCES

- Holiat, R. (1962). *Short History of the Ukrainian Free University*. New-York.
- Boriak, T. (2011). *Documentary Heritage of the Ukrainian émigré in Europe*. Prague Archive. Nizhyn.
- Kokosh, A. (2021). *Institutional Formation of the Ukrainian Free University in Bavaria (1945-1950)*. Munich.
- Kokosh, A. (2018). Ukrainian Higher School in Bavaria. The Ukrainian Free University and the Ukrainian Technical-Husbandry Institute. In *Collection of Materials of the IX Congress of Ukrainianists (Section IX)*.
- Mushynka, M. (2005). *The Museum of Struggle for Liberty in Prague and Fate of its Funds. Historical archival sketch*. Kyiv.
- Natkiel, R. (1985). *Atlas of World War II*. New York: Barnes Noble Books.
- Narizhny, S. (1942). *The Ukrainian Émigré. Cultural Activity of Ukrainian Émigré at Interwar*. Prague.
- Polonska-Vasylenko, N. (1965). *Pages of Memories*. In *Ukrainsky Istoryk*. New-York.
- Ukrainian Technical Husbandry Institute (Podiebrad, Regensburg, Munich). 1932-1952*. (1962). (V. II). New-York: Publisher of Absolvents of the Ukrainian Husbandry Academy and the Ukrainian Technical Husbandry Institute.
- Vidniansky, S. (1994). *The Cultural, Educational and Scientific Activity of Ukrainian Émigré in Czechoslovakia*. Kyiv.

Kharkiv Region – Historical Ukrainian Land

UDC: 94:355](477.54)"16/19"(045)

DOI: 10.15421/172256

Birova Olha**Ph.D., Senior Lecturer, <https://orcid.org/0000-0003-4814-8998>, olga72480@gmail.com****Kharkiv State Academy of Culture (Kharkiv, Ukraine)**

Abstract

The article characterizes the process of settlement of the Slobidskyi region, the time of construction of cities and towns. The national composition of the inhabitants and culture's peculiarities of the region are studied.

The **purpose** of this article is to study the process of settlement and formation of Kharkiv district, as part of the Slobidskyi region of Eastern Ukraine.

The **research methodology** is based on historical methods (historical-comparative, problem-chronological, diachronic, synchronous analysis). The method of critical analysis was used to study historical sources.

Scientific novelty. The article analyzes the settlement process of the region and administrative changes from ancient times to the 20th century. It was found that all statistical sources prove the superiority of the Ukrainian ethnic group in the quantitative composition of the inhabitants. The Slobidskyi region cannot be limited exclusively to the modern territory of Eastern Ukraine - it is also the territory of modern Russian regions that were settled by Ukrainian Cossacks.

Conclusion. Slobidska Ukraine is an ethnographic region of modern Eastern Ukraine and Russian lands, which was formed as a result of the migration of residents of Central and Western Ukraine to the East. During the times of Kievan Rus, the territory was inhabited by Slavic tribes of Siverjany, who were forced to leave the territory after attacks by nomads. The construction of modern cities began in the middle of the 17th century. Cities were built by Ukrainian Cossacks who came from other regions of Ukraine. The only estate in Slobozhanshchyna were the Cossacks, which also included the burghers. In terms of ethnography, the Ukrainian ethnic group dominated.

The Ukrainians brought with them the regimental system, their language, culture, and mental characteristics. So, Slobidska Ukraine is an ethnographic region inhabited by Slavic tribes and re-populated in the middle of the 17th century ukrainian immigrants.

Keywords: Slobozhanshchyna, administrative system, settlement, Kharkiv province, social division

Citation: Birova, O. (2022). Kharkiv Region – Historical Ukrainian Land. *Grani*, 25(5), 27-30. <https://doi.org/10.15421/172256>

Харківщина – історична українська земля

Бірьова Ольга**Харківська державна академія культури (Харків, Україна)**

Анотація

В статті характеризується процес заселення Слобідського регіону, час будівництва міст та містечок. Досліджується національний склад мешканців та особливості культури регіону.

Метою даної статті є дослідження процесу заселення та формування Харківщини, як частини Слобідського регіону Східної України.

Методологія дослідження базується на історичних методах (історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, діхронний, синхронного-аналізу). Для дослідження історичних джерел були використані методи критичного аналізу.

Наукова новизна. В статті аналізується процес заселення регіону та адміністративні зміни з давніх часів до ХХ ст. З'ясовано, що всі статистичні джерела доводять перевагу українського етносу в кількісному складі мешканців. Слобідський регіон не можна обмежувати виключно сучасними територіями Східної України – це також території сучасних російських областей, які заселялися українськими козаками.

Висновок. Слобідська Україна – етнографічний регіон, сучасної Східної України та російських земель, який сформувався в результаті переселень мешканців Центральної і Західної України на Схід. В часи Київської Русі територія була населена слов'янськими племенами сіверян, які змушені були залишити територію після нападів кочовиків. Будівництво сучасних міст розпочалося з середини ХVІІ ст. Міста будувалися українськими козаками, які приходили з інших регіонів України. Єдиним станом в Слобожанщині були козаки, до яких також відносилися міщани. В етнографічному відношенні домінував український етнос.

Українці принесли із собою полковий устрій, свою мову, культуру, ментальні особливості. Отже, Слобідська Україна – етнографічний регіон здавна заселений слов'янськими племенами та повторно заселений у середині ХVІІ ст. українськими переселенцями.

Ключові слова: Слобожанщина, адміністративний устрій, заселення, Харківська губернія, соціальний поділ

Цитування: Бірьова О. Харківщина – історична українська земля. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. Том 25. №5. С. 27-30. <https://doi.org/10.15421/172256>

Вступ. Історія регіонів України набуває все більшої популярності в історичних, етнографічних та культурологічних дослідженнях. В часи сьогодення актуальним є питання адміністративного поділу Східних регіонів Української держави. Виникають гіпотези та твердження, щодо їх належності до інших неукраїнських етносів. Ці гіпотези не підкріплені офіційними документами і мають суто популяризаторський та ідеологічний характер. Аналіз джерельного матеріалу: законодавчих актів, наказів та статистичних джерел, дає змогу впевнено говорити про Слобідський регіон як складову Українських земель в етнографічному, історичному та культурному відношенні.

Метою даної статті є дослідження процесу заселення та формування Харківщини, як частини Слобідського регіону Східної України.

Аналіз джерел та останніх досліджень.

Науковим ґрунтом для історії Харківщини та Слобідської України є праці Д. І. Багалія – літописця Слобожанщини. Всі сучасні наукові публікації базуються на зібраних та опублікованих Д. І. Багалієм архівних документах, багато з яких не збереглися до нашого часу в оригінальному вигляді (Багалій, 1886; Багалій, 1890).

Для ґрунтового аналізу теми були використані статистичні джерела (Харківська губернія. Список населених місць, 1869; Перший загальний перепис населення, 1904).

В останні роки тематику історії Слобідського регіону досліджує В. Л. Маслійчук (2017).

Методологія дослідження базується на історичних методах (історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, діахронний, синхронного-аналізу). Для дослідження історичних джерел використовувався метод критичного аналізу.

Результати дослідження. Харківщина – регіон, який здавна заселявся народами різних культур. Будівництво існуючих міст відбулося в середині XVII ст. В давні часи територію населяли скіфські племена, про що свідчать залишки скіфських курганів в Харківській області, особливо на території лісового масиву Гомільшанський ліс. Пізніше на території Харківщини проживали алани, племена Хазарського каганату. Пам'яткою тих часів є Історико-археологічний музей-заповідник Верхній Салтів. В часи Київської Русі на території Харківської області розселялися слов'янські племена сіверян, які межували з кочовим степом.

Щодо адміністративного поділу Слобідського регіону, він постійно перебував у динамічному стані. За часів Київської Русі землі належали до Переяславського та Чернігівського князівств. Пам'яткою міст того часу є Донецьке городище, поблизу Харкова, яке згадується в Іпатівському літописі, «Слові о полку Ігоревім». Кочові племена та татарські навали перетворили територію на «Дике

поле», яка протягом багатьох століть залишалася ненаселеною. Згодом землі перейшли під контроль Литовського князівства та Польщі.

Після розмежування кордонів між Річчю Посполитою та Московією, територія Слобожанщини була поділена між двома цими державами. Але належність Слобідського регіону до якоїсь конкретної держави – це дискусійне питання в історичній науці. Частина істориків вважає, що ці землі контролювалися татарами, які створювали сакми та просувалися степовими шляхами (Муравським, Бакаївим, Кальміуським). Інша версія вказує на те, що Слобідський регіон був спустошеним краєм, який нікому не належав. Про це в своїй праці говорить Є. Альбовський (1895, с. 10).

Заселення регіону в XVII ст. проходило в декілька етапів. Історики виділяють різні періоди, тому не можна говорити про чіткі хронологічні межі процесу заселення. Більшість науковців початком заселення Слобожанщини вважає переселення гетьмана Я. Остряниці до Чугуєва в 1648 р. (Альбовський, 1895, с. 14). Масове переселення до регіону було спричинено військовими подіями в Україні, що й стало поштовхом для освоєння земель Слобожанщини (Бірюва, 2019, с. 24). Ці переселення також пов'язують із Берестейською битвою. І. Срезневський відносить до 1650 – 1651 рр. – виникнення поселень по берегах річки Ворскли та між річками Донцем та Осколом (Срезневський, 1883, с. 5).

Отже, в результаті повстань та війн, які проходили на території Центральної та Західної України починається масове переселення до Слобідського регіону.

В етнографічному відношенні слобідські території заселялися українцями. Про це говорять більшість дослідників історії регіону. Як пише М. Ф. Сумцов "Харківська губернія по історико-етнографічному складу є українською і являє з себе органічну частину території України, а її населення — таку ж частину українського народу" (Сумцов, 1918, с. 25). Д. І. Багалій зазначає: "Слобожани не звідки як з Гетьманщини принесли на нові місця основи свого національного життя — свої стародавні українські звичаї" (Багалій, 1993, с. 63).

За даними Списку населених міст Харківської губернії на 1864 р. більшість мешканців були українцями – 87,78% (Харківська губернія. Список населених місць, 1869). Те, що в Слобожанщині спілкувалися українською мовою підтверджує і Загальний перепис населення 1897 р. (Перший загальний перепис населення, 1904, с. 154 -156). Стосовно соціального поділу населення – в законодавчих актах згадуються такі групи мешканців: "рядові черкаси", "черкаси городової служби" та "пашенні черкаси" (Багалій, 1886, с. 41). Міщани не виділялися в окрему групу, вони належали до прошарку городових козаків.

На середину XVII ст. почали формуватися козацькі полки (Маслійчук, 2017, с. 12). Територія черкаських козаків, саме так називали мешканців Слобожанщини до XVIII ст., поділялася та полки та сотні, із полково-сотенною старшиною на зразок Наддніпрянщини. Спочатку було сформовано чотири полки (Харківський, Ізюмський, Охтирський, Сумський).

Згодом до полків був доданий Острогожський полк (Рибинський), розташований на території Воронежської області. Острогожськ називали ще Рибним, оскільки біля нього було Рибне озеро та великий рибний торг. Місто Острогожськ було заселено українськими переселенцями на чолі з Іваном Дзинковським у 1652 р. Даний факт міститься в "Екстракті про слобідські полки": "Острогожський полк набрано із черкаського вільного народу" (Багалій, 1890, с. 148). Д. І. Багалій також пише, що Острогожськ у 1652 р. був осажений на річці Тихій Сосні і Острогощі, туди одразу явився цілий український полк у 1000 чоловік, будівлі для себе у місті будували самі українці (Багалій, 1993, с. 23).

Царська влада намагалася закріпитися на новій території, але після ряду виступів, один із яких був організований Іваном Сірком, проти свавілля воєвод, царизм змушений був змиритися з особливістю Слобожанщини і не втручався у справи керівництва регіоном. Підтвердженням цього є передання всіх козаків під керівництво українського полковника і позбавлення воєвод права керувати слобідськими козаками. Керували полками виключно полковники. У Харкові воєвода залишався до 1706 р., наказом від 28 лютого цього ж року він мав залишити місто, а всі справи передати полковникові Харківського полку. (Альбовський, 1895, с. 96).

За часів правління Петра I була спроба замінити полковий устрій на губернський, а землі Слобожанщини віднести до Київської та Азовської губерній. Але цей поділ остаточно не закріпився і полковий устрій залишався до середини XVIII ст.

В 1765 р. був виданий маніфест про новий адміністративний устрій регіону. Створювалася Слобідсько-Українська губернія, яка поділялася на п'ять провінцій, на основі колишніх полків. Харків став губернським містом новоствореної губернії. В 1835 р. назву замінили на Харківську губернію, з поділом на повіти, яка існувала до революційних часів. Частина земель сучасних Воронежської та Білгородської областей з давніх часів входили до складу Слобідських земель України та були населені українськими козаками. Про це свідчать письмові та картографічні джерела XIX – початку XX ст.

З 1919 р. до 1934 р. Харків був столицею України. Більшовики намагалися стерти культурні особливості Слобідського регіону, ввести єдину пролетарську «націю» але не змогли цього зробити, за що почалися репресії та голодомори проти українців в першій половині XX ст.

Історія кожного народу визначається саме ментальністю людей, які проживають на певній території. Це формує культурні, мовні, політичні, етнічні особливості регіону. Вся культура мешканців Слобожанщини базувалася на традиціях принесених із Наддніпрянщини. Це був фундамент, на базі якого формувалися місцеві архітектурні осередки (Лиманська та Охтирська архітектурні школи) (Вечерський, 2002, с. 237). Щодо архітектури губернського міста в XVII ст. – переважав стиль українського бароко. Пам'яткою тих часів є Покровський собор у Харкові – українська перлина зодчества, побудована в 1689 р. Перша фортеця Харкова, заснована в 1654 р. також будувалася черкаськими козаками, даний факт підтверджують історичні джерела: «Черкаські переселенці будували Харківський острог» (Багалій, 1886, с. 18).

В українській культурі, науці, мистецтві в усі часи згадується козацька тематика, тому що саме козацтво є фундатором української ментальності, локомотивом української національної думки і захисниками прав і свобод мешканців. Ці традиції та культурні здобутки і стали підвалинами формування Слобожанщини, як Східного форпосту української державності.

Висновки.

Отже, Харківщина є частиною Східного, Слобідського регіону, України. З давніх часів територія заселялася кочовими племенами. За часів Київської Русі тут проживали слов'янські племена сіверян, пам'яткою яких є Донецьке городище. Татарські напади спустошили цей регіон, перетворивши його на «Дике поле». І лише в середині XVII ст., починається наступний етап в заселенні регіону, коли будуються більшість міст, в тому числі і Харків – майбутній губернський центр.

Мешканці Слобожанщини – українці із Центральних та Західних регіонів, які заселяли Слобідський регіон сучасної України та частину сучасних російських земель, що підтверджують історичні джерела.

Адміністративний поділ регіону базувався на полково-сотенному устрої Наддніпрянської України: полки, сотні, сільські отамани. П'ять черкаських полків, очолювали виключно українські полковники, що зафіксовано в письмових джерелах. Царський уряд проводив дві спроби ввести губернський поділ, який остаточно був закріплений в 1765 р. Центром Слобідсько-Української, а згодом Харківської губернії стало місто Харків.

Переселенці з інших регіонів України принесли не лише свій адміністративний устрій, але й власну культуру та традиції, на основі яких формувалася культура Слобідського регіону. Це, наприклад, проявилось в архітектурі. Де на базі Наддніпрянської архітектурної традиції були створені Лиманська та Охтирська архітектурні школи.

Харківщина – незламний осередок українського козацтва, Східний кордон сучасної України з

унікальною культурою та ментальністю, яка була закладена ще в середині XVII ст. Харків зараз зазнає величезних руйнувань, як історична столиця, яка не скорилася ворогові. Така доля була Чигирин та Батурина, які знищили російські війська. Можна знищити місто, вбити людей, але ментальність не

змінити. З Петра I і до сьогодення імперський уряд намагався змінити культуру та свідомість слобожан «то батою то печивом» (даруючи привілеї козацькій старшині, придушуючи повстання та влаштовуючи голодомори та репресії) і продовжує це роботи сьогодні.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Альбовский, Е. (1895). *История Харьковского слободского казачьего полка (1651–1765 гг.)*. Харьков: Тип. губернского правления.
- Багалей, Д. И. (1886). *Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний)*. (Т. 1). Харьков: Тип. К. П. Счасни.
- Багалей, Д. И. (1890). *Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний*. (Т. 2). Харьков: Тип. К. П. Счасни.
- Багалій, Д. І. (1993). *Історія Слобідської України*. Харків: Дельта.
- Бірнова, О. Ю. (2019). Національний склад населення слобідського регіону в XVII – XIX ст. *Гілея: науковий вісник*, Ч. 1. *Історичні науки*, 150(11), 24–27.
- Вечерський, В. В. (2002). *Втрачені об'єкти культурної спадщини України*. Київ: НДІТІАМ.
- Маслійчук, В. Л. (2017). *Слобідська Україна та формування україно-російського кордону*. Київ.
- Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.: Харьковская губерния*. (1904). СПб.: Тип. Прохорова.
- Срезневский, И. И. (1883). *Историческое обозрение гражданского устройства Слободской Украины со времени её заселения до преобразования в Харьковскую губернию*. Харків: Тип. окруж. штаба.
- Сумцов, М. Ф. (1918). *Слобожане: историко-этнографическая развідка*. Харків: Союз.
- Харьковская губерния. Список населённых мест по сведениям 1864 года*. (1869). СПб.: Изд-во центр. статист. комит. Мин-ва внутр. дел.

REFERENCES

- Albovskiy, E. (1895). *The History of Kharkiv Slobodskoho Cossack Regiment (1651–1765 years)*. Kharkiv: Typ. hubern. Pravleniya.
- Bahalei, D. Y. (1886). *Materials for the History of Colonization and Life the Steppe Outskirts of the Moscow State*. (V. 1). Kharkiv: Typ. K. P. Schasny.
- Bahalei, D. Y. (1890). *Materials for the History of Colonization and Life Kharkovskoi and a Part of Kurskoi and Voronezhskoi Province*. (V. 2). Kharkiv: Typ. K. P. Schasny.
- Bahaliy, D. I. (1993). *The History of Slobodskoy Ukraine*. Kharkiv: Delta.
- Birova, O. Yu. (2019). National Population of the Slobodsky Region in XVII – XIXth Centuries. *Hileya: scientific bulletin, Part 1. Historical sciences*, 150(11), 24–27.
- Kharkov Province. List of the Settlements According to Information 1864 Year*. (1869). SPb.: Yzd-vo tsentr. statyst. komyt. Myn-va vnutr. del.
- Masliichuk, V. L. (2017). *Slobidska Ukraina and Formation of the Ukrainian-russian Border*. Kyiv.
- Sreznevskiy, Y. Y. (1883). *Historical review of the civil organization of Slobodska Ukraine from the time of its settlement to the transformation into the Kharkiv province*. Kharkiv: Typ. okruzh. shtaba.
- Sumtsov, M. F. (1918). *Slobozhany – Historical and Ethnographical Research*. Kharkiv: Soyuz.
- The First General Census of the Population of the Russian Empire 1897 year: Kharkovskaia province*. (1897). Spb.: Typ. Prokhorova.
- Vecherskyi, V. V. (2002). *Lost objects of cultural heritage of Ukraine*. Kyiv: NDITIAM.

Methods and Means of Information Search in the Digital Environment

UDC: 930.25:025.5:002.5

DOI: 10.15421/172257

Ismayilov NadirPh.D., Assoc. Prof., Head of the Department of Bibliography, <https://orcid.org/0000-0002-2966-1991>, nadir_ismayil56@list.ru**Mahammadli Dashgin**Lecturer at the Department of Library Resources and Information Search Systems, Faculty of Library Science and Information, <https://orcid.org/0000-0002-6875-8091>, dashqin.muhammedli@gmail.com**Khudiyeva Vazufa**Teacher of the Department of Bibliography, <https://orcid.org/0000-0002-5376-8385>, vazufe@list.ru
Baku State University (Baku, Azerbaijan)

Abstract

Connecting billions of people around the world, the Internet is the main pillar of the digital society. From the invention of writing to the present day, we are living in a time when information is being produced and used the most in a form never found in history. Undoubtedly, technological factors are more important in creating and spreading information so quickly. For this reason, the 19th century is called the "age of information and technology". Digital technologies, which enable the efficient production and distribution of information, also ensure that information is accessible to every individual. In modern times, the fact that a significant part of the world's population has access to the Internet and the time spent in the virtual space is increasing year by year, it is clearly seen that the Internet plays a key role in providing information. As we know, the printing press was invented in the 15th century. In other words, printing information on paper has been used as a standard form of knowledge and information delivery for over 500 years. In modern times, we are witnessing the change of an era that has existed for centuries. Thus, the information registered with the invention of writing has been delivered to users in many different ways throughout history. However, the point that is important to focus on is the level of scientific research in the background of the fact that information carriers have changed and will continue to change. Thus, information carriers are also material carriers that reflect social content. Today, we live in an era where there are more mobile phones than there are individuals. In McLuhan's terminology, phones have become a part of people's bodies. At the same time, based on research, it was determined that individuals spend about 7 hours online on the Internet during the day. In this regard, the rapid development of information technologies shapes all areas of human life, as well as the process of information provision.

Keywords: Digitization, Databases, Bibliographic database, Web search engines, Web of Science (WOS), popular analytical search platform, Legal basis of digitization, information search, digital environment, Digital databases for academic research

Citation: Ismayilov, N., Mahammadli, D., & Khudiyeva, V. (2022). Methods and Means of Information Search in the Digital Environment. *Grani*, 25(5), 31-34. <https://doi.org/10.15421/172257>

Методи та засоби пошуку інформації в цифровому середовищі

Ісмаїлов Надір, Мухамадлі Дашкін, Худієва Вазуфа**Бакінський державний університет (Баку, Азербайджан)**

Анотація

Поеднуючи мільярди людей у всьому світі, Інтернет є головною опорою цифрового суспільства. Від винаходу писемності до наших днів ми живемо в час, коли інформація виробляється та використовується найбільше у формі, якої ніколи не було в історії. Безперечно, технологічні чинники важливіші для такого швидкого створення та поширення інформації. З цієї причини XIX століття називають «століттям інформації та технологій». Цифрові технології, які дозволяють ефективно виробляти та розповсюджувати інформацію, також забезпечують доступність інформації для кожної людини. У наш час той факт, що значна частина населення світу має доступ до Інтернету, а час, проведений у віртуальному просторі, з кожним роком зростає, чітко видно, що Інтернет відіграє ключову роль у наданні інформації. Як відомо, друкарський верстат був найвідомішим у XV столітті. Іншими словами, друк інформації на папері використовується як стандартна форма передачі знань та інформації вже понад 500 років. У наш час ми спостерігаємо зміну епохи, яка існувала століттями. Таким чином, інформація, зареєстрована з винаходом писемності, доставлялася користувачам різними способами протягом історії. Проте важливо звернути увагу на рівень наукових досліджень на тлі того, що носії інформації змінювалися і будуть змінюватися. Таким чином, носії інформації є також матеріальними носіями, що відображають соціальний зміст. Сьогодні ми живемо в епоху, коли мобільних телефонів більше, ніж людей. За термінологією Маклюєна, телефони стали частиною людського тіла. Водночас на основі досліджень встановлено, що протягом дня люди проводять в мережі Інтернет близько 7 годин. У зв'язку з цим стрімкий розвиток інформаційних технологій формує всі сфери життя людини, а також процес інформаційного забезпечення.

Ключові слова: оцифровка, бази даних, бібліографічна база даних, веб-пошукові системи, Web of Science (WOS), популярна аналітична пошукова платформа, правові основи оцифрування, інформаційний пошук, цифрове середовище, цифрові бази даних для академічних досліджень

Цитування: Ismayilov N., Mahammadli D., Khudiyeva V. Methods and Means of Information Search in the Digital Environment. *Scientific and Theoretical Almanac Grani*. 2022. Vol. 25. №5. P. 31-34. <https://doi.org/10.15421/172257>

Стаття надійшла / Article arrived: 14.09.2022

Схвалено до друку / Accepted: 24.10.2022

Introduction

It should be noted that only in 2007, 161 billion gigabytes of digital content were created and the circulation of that content all over the world is an indispensable example for the expression of the observed increase in the amount of information on the Internet. This number is 3 million times more than the knowledge and information in all the books written so far. So, this indicator means that 6 million books fall for each person who makes up the world's population. In the half-thousand years since the invention of the printing press, counting every language and copy, approximately 100 billion books have been published. Today, the volume of this information is even less than the amount of content uploaded to the Internet in a month. In this sense, it is very important to pay attention to the extraordinary growth of information in both examples. As the object of discussion, these examples point to the inevitable increase in the amount of information, as well as the change of knowledge and information delivery methods.

The purpose of the research

The main purpose of the research is to reveal and compare modern methods of information search in the digital environment.

Discussion of the issue

The most distinctive feature of the digital age is the accompanying abundance of information. In an era of accelerated information flow, many criteria have been defined for obtaining the best knowledge. As a reason for this process, it can be shown that the content that is created by whom and by whom in the digital environment, on various platforms, is increasing day by day. Plagiarism, similes, manipulation, and disinformation are the most common forms of misinformation. In many cases, users consider the information consisting of one sentence to be sufficient and consider the time spent on searching for detailed knowledge as a waste of time.

According to the "Digital 2022 - Global overview report", 12 trillion hours were spent online in 2021, the latest and record (and rapidly rising) level of internet access and social media use (Klaus, 2016, p. 71).

The report shows that this statistic is rapidly increasing in most countries of the world due to pandemics. So, the number of social media users is increasing rapidly. Youtube, Instagram pages are making huge financial gains. New concepts about the world's social media options have started to emerge. Social commerce is on the rise, and there is a significant increase in the cost of social media advertising. According to the data of January 2022, the world population is 7.91 billion people. According to the data of 2022, the number of global Internet users has increased to 4.95 billion. So, according to Search statistics (Infographic) in 2022, we can say that Google processes more than 99,000 search data every second. More than 1 billion questions have been asked to Google Lens. 84% of users make 3 or more queries per day. It can be said

that Internet users use the digital environment to meet their information needs on various topics. References to reliable and complete sources are rapidly increasing to meet the information needs that arise on a more scientific level.

At the same time, new operating models are developing rapidly in modern times

about capability and culture within the context of new skill requirements and the need to acquire and maintain an important type of human capital reveals that it needs to be reconsidered. All of the information at the heart of decision-making and operational models in sectors in the current era, the modern skills of the workforce there is a greater need to win, renew processes and develop information culture.

As we mentioned earlier, all fields of activity should adopt the concept of "skills". This concept is the most important of world competitiveness is one of the driving forces. Information bases of management structures in a world where skill is the decisive form of strategic advantage should be reconsidered. Flexible hierarchies, new forms of performance measurement and reward, and experienced talent attraction and retention strategies in terms of organizational success will rise to a decisive position. As far as the possibility of flexibility is concerned with employee motivation and communication, the determination of work priorities and physical assets management.

Successful organizations increasingly have hierarchical structures it is expected to be directed to network-based cooperation models. Internal motivation, professionalism of employees and managers, more within the framework of the desire for independence and cooperation on content will be very prominent. This is more distributed groups of organizations, within remote workers and dynamic collectives and means management based on continuous exchange of information and innovation about things and tasks being worked on (Kusserow, 2014).

So, there are different types and means of information search on the Internet.

1. Databases

Databases are a collection of information that can be accessed quickly based on any query. Databases are designed to facilitate information storage, modification, search and deletion. The database management system retrieves appropriate responses to queries from the database. A database organizes records and files to enable information retrieval. Information queries are the main way users access database information.

2. Bibliographic database

Databases used for searching academic publications often require bibliographic information (title, authors, abstract, keywords, etc.), so they are often called bibliographic databases. A bibliographic database may be general in scope or cover a specific academic discipline like computer science. (Kusserow, 2014).

In the database, which includes academic publications, we can get reliable sources of guaranteed quality, mainly research articles, as well as international conference materials, academic books and chapters from manuals.

The most common search engine for academic publications is Google Scholar (GS), which aggregates and makes available millions of academic publications. However, GS does not have its own quality assurance system, the risk of being found is greater.

3. Web search engines

Although search engines are programmed to rank websites based on some combination of their popularity and relevancy, empirical studies indicate various political, economic, and social biases in the information they provide and the underlying assumptions about the technology. (Jansen, 2010).

Web search engines compile a list of files of "pages" that contain the "keywords" required in any query over the Internet. Many search engines allow users to refine their queries and identify terms (or synonyms). At the same time, Web search engines are disorganized. The information it reflects includes a wide variety of qualitative sources, including various commercial data, national databases, and collections of personal materials. To overcome these challenges, search engines use the following criteria to uncover and measure the quality of reliable sources of information:

- Measure and rank trusted pages by the number of other pages referring to them;
- To determine the reliability of information based on the "authoritative" sources referred to by those pages.

Although the application of these methods determines the reliability of information obtained on the web, the user's ability to correctly define search terms, that is, keywords, is one of the main factors affecting the results of information search.

Search engines follow hypertext links from page to page to create indexes, and use crawlers, programs that crawl the web by marking everything on a page (caching) or parts of a page. So, websites typically insert their own tags into pages retrieved by search engines to determine relevance between search queries and related sites. Abuse of this voluntary tagging, if not taken into account when designing the search engine, the search results will be distorted.

The most common web search engines

Even the largest general search engines, such as Google, Yahoo!, Baidu, and Bing, cannot keep up with the rapid increase in the variety of web pages.

As the number of library resources available electronically increases, libraries today use a variety of tools to make it easier for users to use these resources and answer their queries. These tools can search multiple e-resources from a single search box. In many cases, search services are provided only for paid subscriptions, and there is also extensive access to resources that the library allows to use through open access licenses or

public domain. As of January 2022, Google is by far the world's most used search engine, with a market share of 92.01%, and the world's other most used search engines were Bing, Yahoo!, Baidu, Yandex, and DuckDuckGo. (Levitsky, 2012).

Digital databases for academic research

When writing any scientific research work (thesis, scientific article, dissertation, etc.), researching previously existing scientific literature and research results is one of the main processes that must be carried out. Of course, choosing the most reliable among these sources is one of the most urgent issues of modern information search processes. Academic databases make it easy to identify the scientific literature we are looking for in any field. The best and most cited academic databases are the following:

1. Scopus is one of the two largest bibliographic databases covering scientific sources on any field of science. This database, which has a coverage of 71 million, not only provides a search for scientific research articles, but also provides academic journal ratings and a citation calculator (statistics of the number of views and citations to the source). Billion references have been provided. The database is viewed free of charge, and full access is provided by subscription.

2. Web of Science - unites quantitative and qualitative original scientific articles dedicated to methodological problems in various directions of scientific activity (for example: law, politics, philosophy, psychology, and linguistics, etc.). These articles define new directions for the study of a wide range of scientific topics. Although Web of Science was previously developed by the Institute of Scientific Information, it is currently owned by Clarivate. Clarivate is an British-American publicly traded analytics company that operates a collection of subscription-based services, in the areas of bibliometrics and scientometrics; business / market intelligence, and competitive profiling for pharmacy and biotech, patents, and regulatory compliance; trademark protection, and domain and brand protection (Marydee, 2017).

Connecting similar research materials in any field of science, this website covers relevant and related scientific literature (e.g., journal articles, conference proceedings, abstracts). In addition, its greatest scientific importance is that scientific information in a field can be easily accessed through citations can be obtained. With this tool, conditions are created for the evaluation of current trends, research results and innovations. The citation index lists the cited sources and identifies their source.

With this, new sources of information are obtained, additional sources are found based on any query.

In order to be included in the Web of Science database, the author must consider several important issues. Thus, the content considered acceptable for this database goes through the evaluation and selection process is done. Web of Science consists of six different scientific databases. The importance of digital information in modern scientific research is undeniable. Thus, there are enough websites that provide

subscription-based access to numerous databases that provide comprehensive information on various fields of science. The website Web of Science, founded by the Institute of Scientific Information, consists of 6 online databases with all rights reserved and includes about 34 thousand leading scientific journals. It hosts databases of scientific literature and patents. Some of the publications are simultaneously indexed and fully expanded the scope of selection and balancing of the world's leading scientific research. It provides access to a wide range of scientific information, from daily searches by Web of Science and content created by researchers worldwide, to the supply of analytical data collections, performs many processes. At the same time, the professional implementation of these processes creates conditions for closer cooperation with bibliometric groups worldwide. It should be noted that the Web of Science data gave impetus to the development of elomometrics. Thus, the dynamics of references to articles in the Web of Science database determines the relevance of the topic. This ranking, which performs a monitoring function for the evaluation of research activity, also studies the history of the development of science, its sociological aspects.

Quantitative analysis determines the development and trajectory of the global science system as a result of the significant penetration of technological innovation into the fields of science.

3. PubMed is an indispensable database for those looking for sources of scientific information on medical and biological sciences. PubMed, a free access option, includes abstracts and bibliographic features of more than 30 million scientific articles, and provides publisher sites with links to sources in PDF format free of charge.

4. ERIC - this database, which contains literature related to education and provides access free of charge, has a coverage of 1.3 million. This database, whose supply center is the US Department of Education, is considered the first-class digital database in the field of education.

5. IEEE Xplore - access is free of charge and is considered the main important database in the field of engineering and computer science. This scientific base, which has a scope of 5 million, contains not only scientific journal articles, but also books on the field, conference materials, and standards.

6. ScienceDirect - a database published by Elsevier that provides free access to millions of scientific-level

academic articles covering various fields of science. 2,500 magazines and more than 40,000 e-books can be searched in this database with a scope of 16 million items.

7. Catalog of Open Access Journals (OAJ) - access to all articles of this special database is free. It covers various fields of science and has a reach of about 4.3 million.

Web of Science:

1. It covers more than 7800 journals in all disciplines (Emerging Sources Citation index)

2. Science Citation Index Expanded covers more than 9200 journals in 178 scientific disciplines.

3. Social Sciences Citation Index covers more than 3400 journals

4. Arts and Humanities Citation index – covers more than 1800 journals.

5. Book citation index – covers more than 116,000 books.

6. Conference materials index (Conference Proceedings Citation index) – covers more than 205000 conference materials.

Conclusion. Legal basis of digitization - according to the legislation of many countries, works are subject to both copyright and property rights. According to the right of ownership, the author has the right to distribute and sell his work, to sell or distribute any copy over the Internet. It is prohibited to distribute and multiply any work without the permission of the author. At the same time, it should be noted that this restriction automatically disappears 50 years after the author's death (75 years in some countries) and 75 years after the publication of the book (95 years in the USA). In Russia and many republics of the former USSR, works published before 1971 are not subject to property rights. The reason for this is the accession of the USSR to the "International Copyright Convention" in 1971. Works published in the USA before 1924, and in European countries before 1932, do not have ownership rights. Digitization of copyrighted works is legal. The Law of the Republic of Azerbaijan "On Copyright and Related Rights" (June 5, 1996) applies to all existing intellectual property objects (handwritten, typewritten, oral, video, etc.) sound, image, etc.) applies.

At the same time, the Law of the Republic of Azerbaijan "On Protection of Intellectual Property Rights and Combating Piracy" (May 22, 2012) provides protection of intellectual property rights according to Article 94 of our Constitution (Levitsky, 1964).

REFERENCES

- Ismayilov, N., & Bayramova, I. (2022). Methodology of Research and Study of Document Flow in the Field of Tourism (Based on Experience from Local Libraries). *Grani*, 25(3), 70-76. <https://doi.org/10.15421/172239>
- Ismayilov, N., & Khalafova, S. (2022). Library Sites that Provide Information to Users (Based on Domestic and Foreign Library Experience). *Grani*, 25(2), 22-28. <https://doi.org/10.15421/172219>
- Jansen, B. J., & Rieh, S. (2010). The Seventeen Theoretical Constructs of Information Searching and Information Retrieval. *Journal of the American Society for Information Sciences and Technology*, 61(8), 1517-1534.
- Levitsky, S. L. (1964). *Introduction to Soviet Copyright Law*. Leyden: A.W. Sythoff.
- Marydee, O. (2017). Clarivate Analytics: New Name, Established Products. *Online Searcher*, 41(3), May-June.
- Schwab, Klaus (2016). *The Fourth Industrial Revolution*. New York: Crown Publishing Group. ISBN 9781524758875

Historical Retrospective of Breeding Work with Amaranth in Ukraine (80-90's of XX Century)

UDC: 631.527:582.661.21]-029:9][477]

DOI: 10.15421/172258

Grunwald NataliiaPh.D. Student, <https://orcid.org/0000-0003-2122-3644>, nvgrunvald@ukr.net*National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)*

Abstract

The article is devoted to the consideration of the history of the introduction into culture of the little-known ancient amaranth plant, the products of its processing are distinguished by unique, biologically valuable properties. On the basis of the source-scientific analysis and the use of subject-chronological and descriptive methods, separate biological and physiological characteristics, genetic features of the distribution and initiation of systematic selection work with amaranth culture were revealed.

The purpose of the study is to highlight the historical aspects of breeding research with amaranth during the 80s and 90s of the 20th century in Ukraine with a cursory reflection of the features of a little-known but promising culture.

It was established that in connection with the need to diversify grain crops, increase their varietal and species assortment, in the early 1980s, scientists intensified research on the collection fund and selection of amaranth due to its high content of nutrients, resistance to drought and unpretentiousness to the soil. A number of institutions, which will later become centers for the study of amaranth, along with the selection and testing of promising species and the study of the productive potential of variety samples, began the creation of new varieties of fodder and grain types of amaranth. It was found that one of the first domestic varieties was Donetsk 1, bred by free cross-pollination of 2 wild ecotypes and 3 cultivated species of amaranth with subsequent selection of powerful hybrid type plants. Several years of tests proved its drought resistance, ability to consistently high yield of green mass and grain. The intensification of breeding work with amaranth contributed to the creation of eight varieties of amaranth during the research period, in particular Sterkh (M.M. Hryshko National Botanical Garden of the National Academy of Sciences of Ukraine), Ultra (Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchaev), Atlant (Institute of Fodder and of Agriculture Podillia National Academy of Sciences) and others. In the selection of amaranth, the method of intervarietal and interspecies hybridization with subsequent individual-family and family-group selections was most often used. Newly created varieties were distinguished by unpretentiousness to soils, resistance to diseases, adaptability to various conditions, as well as high seed and vegetative productivity.

Keywords: amaranth culture, biological value, breeding research, variety, variety trials

Citation: Grunwald, N. (2022). Historical Retrospective of Breeding Work with Amaranth in Ukraine (80-90's of XX Century). *Grani*, 25(5), 35-40. <https://doi.org/10.15421/172258>

Історична ретроспектива селекційної роботи з амарантом в Україні (80–90-ті рр. XX ст.)

Грюнвальд Наталія*Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України (Київ, Україна)*

Анотація

Стаття присвячена розгляду історії введення в культуру маловідомої стародавньої рослини амарант, продукти переробки якої вирізняються унікальними, біологічно цінними властивостями. На основі джерелознавчого аналізу та використання предметно-хронологічного і описового методів розкрито окремі біологічні і фізіологічні характеристики, генетичні особливості поширення і започаткування системної селекційної роботи з культурою амаранту.

Мета дослідження полягає у висвітленні історичних аспектів селекційних досліджень з амарантом упродовж 80–90-х рр. XX ст. в Україні з побіжним відображенням особливостей маловідомої але перспективної культури.

Встановлено, що у зв'язку з потребою урізноманітнення зернових культур, збільшення їх сортового і видового асортименту, на початку 1980-х років учені активізували дослідження колекційного фонду та селекції амаранту з огляду на високий вміст поживних речовин, стійкість до посухи та невибагливість до ґрунту. Низкою установ, що в подальшому стануть центрами вивчення амаранту, поряд із добором і випробуванням перспективних видів та вивченням продуктивного потенціалу сортозразків, розпочалось створення нових сортів амаранту кормового і зернового типів. З'ясовано, що одним із перших вітчизняних сортів став Донецький 1, виведений шляхом вільного переопилення 2-х дикорослих екотипів та 3-х культурних видів амаранту з подальшим відбором потужних гібридного типу рослин. Кількарічні випробування довели його посухостійкість, здатність до стабільно високої урожайності зеленої маси та зерна. Активізація селекційної роботи з амарантом сприяла створенню у досліджуваній період восьми сортів амаранту, зокрема Стерх (Національний ботанічний сад імені М.М. Гришка НАН України), Ультра (Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва), Атлант (Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН) та ін. У селекції амаранту найчастіше застосовували метод міжсортів та міжвидової гібридизації з подальшими індивідуально-сімейними і сімейно-груповими відборами. Новостворені сорти вирізнялися невибагливістю до ґрунтів, стійкістю до хвороб, адаптованістю до різних умов, а також високою насінневою і вегетативною продуктивністю.

Ключові слова: культура амаранту, біологічна цінність, селекційні дослідження, сорт, сорто випробування

Цитування: Грюнвальд Н. Історична ретроспектива селекційної роботи з амарантом в Україні (80–90-ті рр. XX ст.). *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. Том 25. №5. С. 35-40. <https://doi.org/10.15421/172258>

Вступ. Існування усього живого на Землі завдячує рослинам, їхній здатності акумулювати сонячну енергію, синтезуючи органічні речовини. І схоже, такий стан залишиться незмінним, принаймні в найближчому майбутньому. Пізнаючи органічний синтез, суспільство ефективно сприяє розвитку певної частини рослинних видів з метою збільшення біологічної продуктивності. Йдеться про внесення добрив, обробіток ґрунту, селекцію та ін. Дослідники зазначають про використання людством лише 5,5-6 тисяч з 500 тисяч видів рослин планети, при цьому в культурі лише близько 90 видів (Рева, & Рева, 1976, с. 7). У харчуванні людина використовує понад двох десятків видів культур (пшениця, жито, ячмінь, овес, кукурудза, рис, просо, сорго, горох та ін.). Тобто основна частка різноманітного рослинного світу залишається маловивченою і незатребуваною.

Однією з маловідомих, але цінних і перспективних рослин є амарант. Введення його в культуру відбувалось певним чином перманентно, з великим часовим відривом. Дослідження культури амаранту продовжуються і тому актуально розглянути історію його поширення, вивчення, селекції з одночасним відображенням унікальних характеристик. Чимало маловідомих рослин, серед них і амарант, мають низку властивостей та якостей, яких бракує відомим культурним рослинам. Вже давно науково обґрунтовано лікувальний ефект застосування багатой на біологічно активні речовини різноманітної рослинної їжі. Насамперед, це вітаміни, солі органічних кислот, мікроелементи, незамінні амінокислоти та ін. Значна частка рослинних білків та жирів містяться у насінні, тому здебільшого й використовують його для виготовлення калорійних продуктів. Саме вмістом високоякісних білкових компонентів і багатьма іншими цінними складниками відрізняється насіння амаранту, яке не має глютену і цим додає потенціалу для підтримки продовольчої безпеки.

Про унікальні властивості маловіданого амаранту та особливості його вирощування в Україні з побіжним викладом історичних аспектів введення в культуру видрукувано певний пласт наукової та науково-популярної літератури. Результати селекційних досліджень, технології й перспективи вирощування амаранту викладено у працях дослідників Д. Б. Рахметова, А. В. Андрущенко, К. М. Кривицького (2009), Т. І. Гопцій, М. Ф. Воронкова, М. А. Бобра та ін. (2018). У науковій літературі недостатньо публікацій, які б розглядали процес становлення наукових основ культури амаранту загалом і його селекції зокрема, що справедливо слугувало б його популяризації з подальшими перспективами для виробників і споживачів продуктів харчування.

Мета дослідження полягає у висвітленні історичних аспектів селекційних досліджень з амарантом упродовж 80–90-х рр. XX ст. в Україні з

побіжним відображенням особливостей маловіданого але перспективної культури.

Результати дослідження. Сучасні дослідники довели, що високоврожайна і невибаглива культура амарант здатна стати альтернативним джерелом білку та біологічно-активних речовин, необхідних людині для нормальної життєдіяльності. Амарант (*Amaranthus L.*), (щириця) – однорічна трав'яниста рослина, якій близько 8 тис. років. Вона нараховує близько 60 родів та 800 видів, більшість з яких вважаються бур'янами. Місцем походження більшості видів амаранту є Центральна Америка (Мексика, Аргентина, Венесуела, Перу), а також Південна Азія (Індія, Китай). В Україні росте дев'ять видів щириці, які мають приблизно однакові поживні властивості. Найчастіше трапляються три види: загнута (*A. retroflexus L.*), лободовидна (*A. blitoides S. Wats.*) та біла (*A. albus L.*). (Рева, & Рева, 1976, с. 52). Найбільшого розповсюдження в XV–XVI ст. нашої ери амарант набув у ацтеків центральної Мексики, а згодом поширився в Африці і в деяких її частинах залишається популярним і донині.

Повернення, або нове народження стародавньої культури амарант відбулося лише у другій половині минулого століття. Американський рух за здоров'я 1970-х років привернув увагу світу до цієї культури, і ринок амаранту розпочав своє зростання. Застосування амаранту в різних країнах набуло певної різноманітності. Високий вміст поживних речовин в амаранті, стійкість до посухи та надзвичайно низька потреба у воді спонукали до нових досліджень щодо селекції та вирощування цієї культури. Особливої актуальності зазнав амарант на початку XXI ст. у зв'язку з викликами зміни клімату, що спричинили до пошуку більш стійких та адаптивних культур. Науковці довели, що за вмістом білка амарант (15–18%) перевищує пшеницю (12–14%), рис (7–10%), кукурудзу (9–10%) та ще деякі зернові культури. Згідно з міжнародною шкалою якості білків найвищий ступінь біологічної цінності має білок насіння амаранту – 75 балів, пшениці – 56,9, соєвих бобів – 68 та молока – 72,2 тощо (Soriano-García et al., 2018). Про високу біологічну цінність амаранту також свідчить якісний і кількісний склад амінокислот. Кількість лізину в амаранті складає 5–7 мг %, що значно більше, ніж у пшеничному, гороховому та ін. А велика кількість глютамінової і аспарагінової кислот в насінні амаранту (близько 50 мг%) вказує на великі можливості культури до біосинтезу білків. Сумарний білок залежно від виду і сорту амаранту містить до 40% незамінних амінокислот, що прирівнює його до найбільш перспективних зернових культур. Крім того, коефіцієнт перетравлюваності білка амаранту складає понад 70% (Мирошніченко, 2006).

Вивченням особливостей вирощування, переробки і застосування амаранту також займалися українські вчені та практики. Крім оптимізації

колекційного фонду і добору найбільш перспективних видів амаранту, досліджено біологічну, біохімічну, алелопатичну характеристики амаранту, його продуктивний потенціал. Значних успіхів досягли вітчизняні селекціонери, зокрема до Державного Реєстру рослин України занесено 24 сорти амаранту вітчизняної селекції (Рахметов, Андрущенко, & Кривицький, 2009).

Комплексні селекційні дослідження на території колишньої української республіки розпочалась з середини 1980-х років. Одним з перших, став співробітник Донецького НВО «Еліта», селекціонер В.П. Головін, який створив сорт Донецький 1 (Чубенко, & Головін, 1991, с. 62). Його виведення відбувалось шляхом вільного переzapилення 2-х дикорослих екотипів (дикого приазовського та напівдикого гібридного) та 3-х культурних видів (багряного, аргентинського та зерно-кормового (к-28023)) з подальшим відбором високорослих, потужних за вегетативною масою та насінневою продуктивністю гібридного типу рослин. Упродовж 1980-х років відбувалося його випробування спочатку в умовах посушливої степової зони Донецької сільськогосподарської дослідної станції, а згодом і центрального передгірського степу на зрошуваній експериментально-демонстраційній ділянці Кримського сільськогосподарського інституту. Результати дослідів довели, що сорт амаранту Донецький I за відповідних умов може давати стабільно високі врожаї зеленої маси та зерна. Зокрема, на Донецькій сільськогосподарській дослідній станції урожайність зеленої маси у 1987 р. склала 469 ц/га, а на зрошених ділянках – 863, у 1988 р. відповідно – 592 і 938 ц/га. Зауважимо, що в цих же роках урожайність кукурудзи (Одеська 10) за таких умов була вдвічі нижчою. Ще більшу різницю в урожайності отримали у 1989 р. в Білогірському районі Криму (ЦОПГ ВНДІЕОК) – кукурудзи 276 і 634 ц/г амаранту (Головін, 1995). Новий сорт амаранту в умовах гострого дефіциту вологи на суходолі в середньому за 3 роки забезпечив високу врожайність зеленої маси (559 ц/га) і це стало підтвердженням його підвищеної посухостійкості. Водночас сорт Донецький I виявив позитивну реакцію на полив: на зрошуваних ділянках урожайність сягнула понад 900 924 ц/га. Крім того, він не був вимогливий до ґрунтів, вигідно відрізнявся від інших сортів амаранту холодостійкістю і скоростиглістю. З усіх вивчених у ті роки нових кормових культур, амарант дав максимальний (168,3 ц/га) вихід кормових одиниць, а рентабельність вирощування амаранту Донецький I у цих дослідях сягнула 196 відсотків.

До кінця 80-х рр. стала зростати зацікавленість до нової культури, в низці господарств півдня України почали освоювати технології вирощування амаранту з метою покращення кормової бази тваринництва. Зокрема, в посушливій частині Запоріжжя (Приазовський район) О. Я. Фролов випробовував

амарант сорту Ельбрус. Унаслідок одноразового відбору скоростиглих, середньорослих, з високою насінневою продуктивністю біотипів було створено сорт Приазовський скоростиглий. У Приморському районі (с. Мірянівка) його урожайність насіння склала 19 ц/га та зеленої маси – 500–620 ц/га в умовах сильної посухи 1989 року (Чубенко, & Головін, 1991, с. 66). Також випробовувався індійський сорт амаранту в господарстві Роздольненського району Криму, зразки амаранту хвостатого в Сакському районі та ін. Таким чином, було отримано певний позитивний досвід, що свідчив про можливість ефективного впровадження в південних регіонах нової культури амаранту для потреб тваринництва.

Надалі розгорнулася науково-дослідна робота з культури амаранту, його застосування в різних сферах багатьох регіонів нашої країни. Так, з 1990 р. Інститут землеробства УААН (нині – Національний науковий центр «Інститут землеробства Національної академії аграрних наук України») координував роботи з агроєкологічної та зоотехнічної оцінки нетрадиційних високобілкових культур та відбору найбільш перспективних видів для потреб тваринництва. До реалізації цієї програми залучалися відповідні підрозділи окремих науково-дослідних установ сусідніх держав. У результаті започаткованих з 1977 р. досліджень щодо використання малопоширених кормових культур (випробовано понад 30 однорічних та багаторічних видів), науковцями отримано дані про біологічну продуктивність нетрадиційних високобілкових кормових культур залежно від видових та сортових особливостей, технології обробітку, рівня мінерального питания, режимів використання, погодних умов тощо (Архипенко, 1993). Одним з важливих результатів стало виявлення найперспективніших, з погляду технологічності вирощування, культур, серед яких і амарант.

З метою введення амаранту в сільськогосподарське виробництво постала потреба у високопродуктивних сортах і гібридах різного типу використання. Розпочалося вивчення можливостей інтродукції різних видів та форм амаранту, використання їх як вихідного матеріалу для селекції тощо. Упродовж 1990-х років співробітники Інституту кормів УААН (нині – Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН) виконали значний обсяг досліджень з вивчення колекційних зразків амаранту, виділивши цінний вихідний матеріал з підвищеною кормовою та зерновою продуктивністю. Встановлено, що найбільш високою кормовою продуктивністю представлені зразки 1/88 (Атлант), Високорослий, Шунтук, Ельбрус та ін. Серед них вирізняли скоростиглі форми 1/88 (Україна), к-40197 (США) та к-71 (Непал) (Архипенко, 1993, с. 6). Названі зразки характеризувалися більш інтенсивним розвитком у перший період, що мало важливе значення для формування зеленої маси і вирішення проблеми бур'янів. Серед зернових форм виділили колекційні

зразки, які могли бути використані для створення сортів зернофуражного, продовольчого та технічного спрямування. Особливу увагу привернули еректоїдні низькорослі форми УК-149 і УК-150 (США) з високим потенціалом зернової продуктивності.

Гібридний сорт Стерх у 1988 р. передали у державне сортовипробування співробітники Відділу нових культур Центрального ботанічного саду АН України (нині – Національний ботанічний сад імені М. М. Гришка НАН України) (Гопцій, 1999). Створений методом гібридизації, мутагенезу та багаторічного відбору за морфологічними ознаками з урахуванням урожайності та ранньостиглості, сорт був середньо-холодостійкий, легко переносив літні посухи, заморозки. Основними перевагами сорту Стерх є інтенсивне зростання, невибагливість до ґрунтів, стійкість до хвороб та адаптованість до різних умов, висока насіннева і вегетативна продуктивність.

Значною мірою системними, починаючи з 1985 року, можна вважати селекційні пошуки співробітників Харківського державного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва (нині – Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва). Упродовж 1990-х років ними вивчено сортозразки і види амаранту за господарсько цінними ознаками з різних колекцій (Центрального ботанічного саду АН України, Родейського інституту (США) та ін.). У співпраці з колегами, Т. І. Гопцій розроблено методи створення селекційного матеріалу, схеми селекційного процесу та ін. У співавторстві виведено нові сорти амаранту, зокрема сорт Ультра, Харківський 1, Надія та Роганський (Бугайов, 1995).

Зауважимо, що на початку 1990-х років селекційна робота з амарантом перейшла від простої інтродукції й вивчення колекцій до цілеспрямованого створення сортів і гібридів з різною господарською спрямованістю. Селекція амаранту мала низку особливостей, насамперед пов'язаних з біологією і генетикою рослини. Квітки в амаранту одностатеві, зібрані в гіллясті суцвіття, які разом утворюють характерні квітучі волоті. Кожне суцвіття має різну кількість чоловічих та жіночих квіток. Рослина вітрозапильна, має змішану систему запилення (різний рівень само- і перехресного запилення), що давало можливість селекціонерам використовувати комбінації методів з урахуванням генотипу, умов навколишнього середовища тощо. Важливою особливістю селекції є мінливість, що слугує генетичним ресурсом для виведення нових сортів і яку добре проявляють усі види амаранту.

Співробітники Інституту кормів УААН на початку 1990-х років розробили серію характеристик моделі амаранту з урахуванням досвіду селекційної роботи з амарантом в Інституті Родейла (США). Кормовий амарант: висота 2–3 м; сила проростків; стійкість до вилягання; висока залистяність; стійкість до хвороб та шкідливих комах; ступінь обмолочення; обсіпаність насіння; синхронність дозрівання насіння

та висихання рослин; вміст протейну в сухій речовині зеленої маси. Під час селекції сортів зернового амаранту, поряд із загальними властивостями, враховували такі специфічні характеристики: висота 1–1,5 м; дозрівання залежно від кліматичних умов; нерозгалуженість; білі, золотисті та рожеві насіння; урожайність як наслідок повнішого цвітіння з високою часткою жіночих квіток, що дають насіння; цвітіння над пологом листя; крупність насіння; мінімальна обсіпаність насіння; вміст білка у зерні; вміст лізину у зерні; вміст олії у зерні (Утеуш, & Лобас, 1996). Передбачалося, що у подальшому опис буде вдосконалюватися з вивченням фізіології амаранту в різних кліматичних умовах, а також в залежності від вимог переробної промисловості й сільського господарства.

Під час селекції амаранту у 1990-х роках найбільш широко застосовували метод міжсорткової та міжвидової гібридизації з подальшими індивідуально-сімейними і сімейно-груповими відборами. Як правило, відбір починали з покоління F3. З метою усунення небажаних морфотипів в популяціях перед запиленням обов'язково проводили вибраковування слабких рослин. За потреби проводиться другий цикл відбору. Після введення найкращих за продуктивністю селекційних номерів проводили розмноження їх в ізоляції з обов'язковим проведенням повторного відбраковування. Досвід практичної роботи довів, що більш ефективним є метод відбору типових елітних рослин з подальшою оцінкою їхнього потомства. Після об'єднання типових сімей (200–3000 шт.) отримували вирівняну за господарсько-біологічними властивостями популяцію.

З використанням одно-дворазового відбору з гібридних популяцій в Інституті кормів УААН на початку 1990-х років створено перспективний селекційний матеріал амаранту кормового та зернового типів. Крім того, передано до державного сортовипробування високопродуктивні сорти кормового типу Атлант і зернового типу Легінь. Виділено низку високопродуктивних селекційних номерів зернового типу з потенціалом урожайності до 60–70 ц/га (Архипенко, 1993, с. 11).

На той час перспективним напрямом селекції амаранту стало використання гетерозису на основі індухт-ліній. Такі роботи проводили в Інституті кормів УААН та Науково-виробничому центрі «Гетерозис» (м. Сімферопіль). Для прискорення процесу природної мінливості амаранту широко використовували також метод мутації. Зокрема, внаслідок обробки сортів Донецький 1 етиленіміном, диметилом сульфата та нітрозометилсечовиною в НВЦ «Гетерозис» отримали кілька мутацій, які могли бути застосовуваними для формування гетерогенних, генетично збалансованих гетерозисних систем. Шляхом поєднання методу відбору та мутаційної селекції створено сорти Зелений високорослий (Науково-виробничий центр «Гетерозис») та Стерх

(Центральний ботанічний сад АН України). У подальшому стане важливим також застосування в селекції амаранту нових біотехнологічних методів, що комбінують генну інженерію з методами культури тканин. У низці зарубіжних науково-дослідних центрів на той час вже велася розробка методів генетичної трансформації амаранту.

Як уже зазначалося, на початку 1990-х років науково-дослідними установами України створено низку високопродуктивних сортів амаранту кормового типу: Стерх (ЦБС АН України); Понтійський високорослий, Полікросний 3, Зелений високорослий (НВЦ «Гетерозис»); Високорослий (ВНДІ сорго); Шунтук (Майкопська дослідна станція ВІР); Поліський (Інститут сільського господарства Полісся України) та зернового типу: Білонасінний (Харківський аграрний університет); Геркулесік (НВЦ «Гетерозис») Легінь (Інститут кормів УААН).

Вперше, у 1994 р. до Державного реєстру сортів рослин України було внесено сорти кормового типу Атлант та Стерх. Ранньостиглий сорт Атлант отримано методом індивідуально-сімейного відбору з колекційного зразка к-40197. Його вегетаційний період до укісного визрівання складав 60–65 днів, а до повного визрівання насіння – 105–110 днів, при весняному висіві забезпечував урожайність зеленої маси 600–900 ц/га. Насіння чорного кольору округлої форми з масою 1000 насінин 0,6–0,8 г і залистяністю стебла 48–55 %. Сорт середньо-холодостійкий, стійкий до заморозків, періоди цвітіння та дозрівання насіння розтягнуті. Вміст сирого протеїну в сухій речовині складав 16–18% (Архипенко, 1993, с. 12). Вирощування Атланту рекомендували для посіву на кормові цілі у всіх регіонах України. Сорт Стерх створено методом гібридизації, мутагенезу та багаторічних відборів за морфологічними ознаками з урахуванням урожайності та ранньої стиглості. Сорт середньостиглий, вегетаційний період до укісної стиглості 70–75 днів. Насіння округле, біле і блискуче, маса 1000 насінин – 0,6–0,65 г. Стерх середньо-холодостійкий, здатен витримувати літні посухи, стійкий до заморозків.

Згодом, у 1996 р. до Державного реєстру сортів рослин України занесено сорт Легінь зернового типу. Урожайність насіння сягала до 9,6 ц/га, сорт стійкий до посухи, вилягання, осипання. У 1998 р. до Державного реєстру сортів рослин України внесено сорти кормового напрямку Скіф (урожайність насіння – 14,0 ц/га.), Кремовий ранній (насіння сочевицеподібне, біле, урожайність 20,6 ц/га) та зернового – Ультра (урожайність зеленої маси (сухої речовини) 36,4 ц/га, насіння – 20,6 ц/га.), Ацтек (блідо-жовте насіння борошнистої консистенції з урожайністю 11,6 ц/га). Усі сорти амаранту були стійкі до посухи, вилягання та осипання.

Упродовж 1990-х років вітчизняним ученим вдалося з'ясувати, що внаслідок наявності

аутокросингу, виробництво насіння культурних видів амаранту схоже до отримання насіння інших перехреснозапильних дрібнонасінних культур. Насіння амаранту досягає функціональної зрілості у момент накопичення максимальної сухої маси. Це відбувається, коли вміст вологи в рослинах ще занадто великий для механічного збирання. Природне підсушування рослин відбувається впродовж 10–15 днів і суттєво прискорюється при перших заморозках. Тривала затримка із збиранням насіння може призвести до погіршення його якості, як і вплив опадів, високих температур та вологості.

Найбільш важливе значення для збереження чистоти сорту мають польові умови після дозрівання, а також збирання, очищення та сушіння насіння. Крім того, для збереження чистоти сорту потрібно запобігати запиленню від інших сортів та диких видів. Переміщення пилку між рослинами різних сортів уникали фізичною ізоляцією насіннєвих ділянок, віддаливши поля для виробництва елітного насіння на 400 м, сортового – на 200 м. Більш важким завданням, на думку вчених, була ізоляція насіннєвих ділянок від диких видів *A.retrofleyus*, *A.hybridus* та інших, які сумісні з культурними формами. Тому у випадках засмічення насіннєвих посівів цими видами, їх необхідно видаляти ще до цвітіння.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо про стале переконання фахівців у біологічній цінності та перспективах культури амаранту, що тривалий час залишався маловідомою рослиною серед сотень тисяч видів рослин. Відомий у стародавні часи, амарант привернув увагу дослідників у минулому столітті, завдячуючи вмісту високоякісних білкових компонентів й інших цінних властивостей в контексті створення продовольчої безпеки світу. Починаючи з 1970-х років, успішно вивчено біологію і фізіологію амаранту, особливості його вирощування та ін. Поряд із цим, проведено селекційну роботу з амарантом, значна частка якої належить українським науковцям, які у 1980-1990-х роках розпочали системні дослідження селекційного матеріалу. Одночасно з вивченням колекційних зразків і добром перспективних видів амаранту, наприкінці 1980-х років виведено одні з перших вітчизняних сортів Донецький 1, Приазовський скоростиглий, Стерх та ін. У 1990-х роках створено перспективний селекційний матеріал амаранту кормового та зернового типів, передано до державного сортовипробування низку високопродуктивних сортів (Атлант, Поліський, Білонасінний, Легінь, Ультра та ін.) з подальшим їх внесенням до Державного реєстру сортів рослин України. Надалі розширення асортименту та введення в культуру високопродуктивних, добре пристосованих до місцевих умов сортів амаранту здатне посилити коло альтернативних джерел білку та біологічно-активних речовин, необхідних людині для нормальної життєдіяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Архипенко, Ф. Н. (1993). *Амарант*. Київ: УкрИНТЄИ.
- Бугайов, В. Д. (1995). Результати та методи селекційної роботи з амарантом. *Вирощування, переробка і використання амаранту на кормові, харчові і інші цілі: матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф., 19–20 липня 1995 р., м. Вінниця*. (с. 10-13).
- Головин, В. П. (1995). Перспективы и методы гетерозисной селекции амаранта. *Вирощування, переробка і використання амаранту на кормові, харчові і інші цілі: матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф., 19–20 липня 1995 р., м. Вінниця*. (с. 14-16).
- Гопцій, Т. І. (1999). *Амарант: біологія, вирощування, перспективи використання, селекція*. (Монографія). Харків: ХДАУ.
- Гопцій, Т. І., Воронков, М. Ф., & Бобро, М. А. (2018). *Амарант: селекція, генетика та перспективи вирощування*. (Монографія). Харків: ХНАУ.
- Мирошниченко, Л. (2006). Цельносмолотая амарантовая мука. *Хлебопродукты*, 1, 42-43.
- Рахметов, Д. Б., Андрущенко, А. В., & Кривицький К. М. (2009). *Амарант (щириця): від інтродукції до використання*. Київ: Укр. фітосоціолог. центр.
- Рева, М. Л., & Рева, Н. Н. (1976). *Дикі їстівні рослини України*. Київ: Наук. думка.
- Утеуш, Ю. А., & Лобас, М. Г. (1996). *Кормові ресурси флори України*. Київ: Наукова думка.
- Чубенко, А. В., & Головин, В. П. (1991). Кормовая культура амарант для засушливого Юга Украины. *Возделывание и использование амаранта в СССР: материалы I Всесоюз. науч. конф., 4–7 сент. 1989 г., г. Казань*. (с. 60-67). Казань: изд-во Казан. ун-та.
- Soriano-García, M. (2018). Nutritional Functional Value and Therapeutic Utilization of Amaranth. *Journal of Analytical & Pharmaceutical Research*, 7(5), 596-600. DOI: 10.15406/japlr.2018.07.00288

REFERENCES

- Arkhypenko, F. N. (1993). *Amaranth*. Kyiv: UkrYNTYeY.
- Buhayov, V. D. (1995). Results and methods of selection work with amaranth. *Cultivation, processing and use of amaranth for fodder, food and other purposes: materialy I Vseukr. nauk.-prakt. konf., 19–20 lyunya 1995 r., m. Vinnytsya*. (pp. 10-13).
- Chubenko, A. V., & Holovyn, V. P. (1991). Forage Crop Amaranth for the Arid South of Ukraine. *Cultivation and use of amaranth in the USSR: materyaly I Vsesoyuz. nauch. konf., 4–7 sent. 1989 h., h. Kazan'*. (pp. 60-67). Kazan': yzd-vo Kazan. un-ta.
- Holovyn, V. P. (1995). Prospects and Methods of Heterosis Selection of Amaranth. *Cultivation, processing and use of amaranth for fodder, food and other purposes: materialy I Vseukr. nauk.-prakt. konf., 19–20 lyunya 1995 r., m. Vinnytsya*. (pp. 14–16).
- Hoptsi, T. I. (1999). *Amaranth: Biology, Cultivation, Prospects for Use, Selection*. (Monograph). Kharkiv: KhDAU.
- Hoptsi, T. I., Voronkov, M. F., & Bobro, M. A. (2018). *Amaranth: Selection, Genetics and Cultivation Prospects*. (Monograph). Kharkiv: KhNAU.
- Myroshnychenko, L. (2006). Whole-ground Amaranth Flour. *Khleboprodukty*, 1, 42-43.
- Rakhmetov, D. B., Andrushchenko, A. V., & Kryvytskyi, K. M. (2009). *Amaranth: from Introduction to Use*. Kyiv: Ukr. fitosotsiolog. tsentr.
- Reva, M. L., & Reva, N. N. (1976). *Wild Edible Plants of Ukraine*. Kyiv: Naukova dumka.
- Soriano-García, M. (2018). Nutritional Functional Value and Therapeutic Utilization of Amaranth. *Journal of Analytical & Pharmaceutical Research*, 7(5), 596-600. DOI: 10.15406/japlr.2018.07.00288
- Uteush, Yu. A., & Lobas, M. H. (1996). *Fodder Resources of Flora of Ukraine*. Kyiv: Naukova dumka.

«The Nature of Love» by Dietrich von Hildebrand in the Context of Modernization of the Catholic Religious and Cultural Tradition

UDC: 177.61

DOI: 10.15421/172259

Shatalovych OleksandrDr.Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0001-7388-9216>, shatalovich_a@fsnmv.dnu.edu.ua**Shatalovych Inna**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0001-8679-9228>, shatalovich_i@fsnmv.dnu.edu.ua**Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)**

Abstract

The purpose of the article is to consider and explicate the key ideas of Dietrich von Hildebrand regarding marital love in the context of modernizing the Catholic religious and cultural tradition. Based on the analysis of two leading works by Dietrich von Hildebrand ("Marriage: The Mystery of Faithful Love" and "The Nature of Love"), the authors of the article considered two main directions in which the philosopher reinterprets marital love. First, Dietrich von Hildebrand redefines the status of marital love in comparison with other types of love. The philosopher reproduces the traditional axiological structure for Christianity, which is based on supernatural love (love-agape). Marital love is a kind of natural love that is less significant and requires transformation. From the philosopher's point of view, marital love is a new type of love that should not be reduced to other phenomena (fatherhood, friendship, sensuality, falling in love). Marital love forms an integral unity due to the mutual gift of the spouses, and also differs in duration, exclusivity and loyalty. Second, D. Hildebrand, correlates marital love with the institution of marriage and justifies the primacy of marital love. The philosopher deduces from the peculiarities of marital love such properties of marriage as monogamy and indissolubility. However, the philosopher's position is ambiguous and inconsistent. According to the authors of the article, this is caused by the philosopher's desire to preserve his views within the Catholic tradition. In particular, the characteristic provisions of the Catholic concept of marriage (marriage as an indissoluble contract, marriage has childbearing as the primary purpose) are incompatible without contradictions with the concept of conjugal love by Dietrich von Hildebrand. So, the philosopher, on the one hand, made a significant contribution to the rethinking of the Catholic doctrine of marriage. On the other hand, conclusions about the revolutionary nature of this reinterpretation are hasty and requires further research.

Keywords: Dietrich von Hildebrand, marital love, marriage, Catholic tradition

Citation: Shatalovych, O., & Shatalovych, I. (2022). «The Nature of Love» by Dietrich von Hildebrand in the Context of Modernization of the Catholic Religious and Cultural Tradition. *Grani*, 25(5), 41-46. <https://doi.org/10.15421/172259>

«Метафізика любові» Дітріха фон Гільдебранда у контексті модернізації католицької релігійно-культурної традиції

Шаталович Олександр, Шаталович Інна**Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)**

Анотація

Метою статті є розгляд і експлікація ключових ідей Д. Гільдебранда щодо подружньої любові у контексті модернізації католицької релігійно-культурної традиції. На підставі аналізу двох провідних робіт Д. Гільдебранда, як-от: «Подружжя: таємниця відданої любові» і «Метафізика любові» автори статті розглянули два основних напрямки, в яких відбувається переосмислення подружньої любові. По-перше, Д. Гільдебранд переосмислює статус подружньої любові у контексті любові як такої та її різновидів, відтворюючи традиційну для християнства аксіологічну структуру, в основі якої знаходиться надприродна любов (любов-агапе). Подружня любов є різновидом природної любові, яка не має категоричного характеру загальнозначущої заповіді і вимагає перетворення. З точки зору мислителя, подружня любов – це новий тип любові, який не зводиться до інших феноменів (батьківства, дружби, чуттєвості, закоханості), це найбільш яскрава форма «Я-Ти» взаємин, яка утворює цілісну єдність за рахунок взаємного обдарування (самовіддачі) подружжя, а також відрізняється тривалістю, винятковістю і відданістю. По-друге, Д. Гільдебранд, співвідносячи подружню любов з інститутом шлюбу, обґрунтовує примат подружньої любові, а крім того, виводить з її особливостей такі властивості шлюбу як моногамія і нерозривність. Проте позиція мислителя неоднозначна і непослідовна, що, думку авторів, викликано прагненням зберегти свої погляди у межах католицької традиції. Зокрема такі положення характерні для католицької концепції шлюбу, як договірна сутність, поцейбична нерозривність, дітонародження як первинна мета, не поєднуються без протиріч із концепцією подружньої любові Д. Гільдебранда. Отже, висновки про революційний характер зазначеного переосмислення вимагають подальшого дослідження.

Ключові слова: Дітріх фон Гільдебранд, подружня любов, кохання, шлюб, католицька традиція

Цитування: Шаталович О., Шаталович І. «Метафізика любові» Дітріха фон Гільдебранда у контексті модернізації католицької релігійно-культурної традиції. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. Том 25. №5. С. 41-46. <https://doi.org/10.15421/172259>

Вступ.

Серед мислителів, які зробили плідний внесок у переосмислення подружньої любові у контексті модернізації католицької релігійно-культурної традиції XX століття неможливо оминати доробок відомого філософа-феноменолога – Дітріха фон Гільдебранда, який не випадково отримав від римського папи Пія XII назву «отця Церкви XX століття». Слід зазначити, що ідеї Д. Гільдебранда вплинули також і на майбутнього папу Івана Павла II – Кароля Войтилу, який за свідченням дослідників, здійснює духовний прорив у поглядах на подружню любові у XX столітті.

У 1929 р. Гільдебранд систематизував свої ідеї у роботі «Подружжя: таємниця відданої любові» («Marriage: The Mystery of Faithful Love»), яка стала фундаментом для оновлення католицького вчення і була покладена в основу низки документів II Ватиканського собору (з діяльністю якого пов'язують модернізацію католицької традиції – аджорнаменто) щодо тематики шлюбу. Крім того ідеї Д. Гільдебранда знайшли чималу популярність у католицьких колах, його робота була перекладена на більшість європейських мов і протягом 14 років витримала 4 видання. Надалі Д. Гільдебранд неодноразово у своїх працях торкався тематики подружньої любові, а до її фундаментального осмислення він ще раз звернувся у 1971 р., досліджуючи феномен любові у роботі «Метафізика любові» («The Nature of Love»).

Про сучасний інтерес до філософської спадщини Д. Гільдебранда свідчать регулярні перевидання його творів, а також значна кількість досліджень, присвячених його творчості. Проте на пострадянському просторі його основні роботи почали публікуватися (і то не в повному обсязі) лише з кінця 1990-х років і відповідно провідні ідеї Д. Гільдебранда у вітчизняній літературі досліджені недостатньо повно.

Серед досліджень проблематики любові у творчості Д. Гільдебранда відзначимо роботи Р. Апресяна (2001), Т. Бреус (2007), І. Булико (Булько, 2022), Т. Добко (2013), П. Гусака (2000), В. Кузьменкова (2017), К. Рассудіної (2020), А. Сурикової і Т. Туровцева (Туровцев, & Сурикова, 2002). І хоча, на думку Р. Апресяна, нова філософія любові починається із Дітріха фон Гільдебранда. Проте, як підкреслює І. Булико, мислитель вбачав у оновленні релігійно-культурної традиції, що відбувалося після Другого Ватиканського собору скоріш деградацію церковного життя, хоча вказана модернізація і базувалася на його ідеях. Отже, вказане протиріччя потребує більш ретельного розгляду позиції Д. Гільдебранда щодо подружньої любові.

Метою статті є розгляд і експлікація ключових ідей Д. Гільдебранда щодо подружньої любові у контексті модернізації католицької релігійно-культурної традиції.

Результати дослідження.

На матеріалах двох основних робіт Д. Гільдебранда (Гільдебранд, 2003; Гільдебранд, 1999) виділимо головні напрямки, за якими відбувається переосмислення подружньої любові під час оновлення католицької традиції. По-перше, подружня любов переосмислюється їм у контексті любові як такої та її різновидів. По-друге, Д. Гільдебранд співвідносить подружню любов з інститутом шлюбу.

Розглянемо перший із зазначених напрямків. Любов загалом мислитель розуміє як ціннісну відповідь, в якій близька людина представляється нам надзвичайною цінністю, об'єктивно гідною любові. Серед її «сутнісних» сторін він виділяє надактуальність любові (незмінність позиції по відношенню до об'єкта любові), *intentio unionis* (взаємне прагнення до союзу і єднання) і *intentio benevolentiae* (прагнення до доброзичливості, зацікавленість у щасті іншої людини). Залежно від характеру любові на перший план може виступати то перше, то друге.

Д. Гільдебранд розділяє любов на природну і надприродну. Надприродна любов – християнська любов до ближнього (*agape, caritas*), яка тісно пов'язана з любов'ю до Бога, має більш високий аксіологічний статус, ніж природні види любові, так як є наслідком морального спонукання і являє собою вісь моральності (заповіді про любов до Бога і ближнього). Природні види любові (батьківська, дружна і подружня любов) мають характер дару і не обов'язково припускають віру в Бога і загальнообов'язковість.

Подружня любов як вид природної любові може вступати у протиріччя з надприродною любов'ю або перетворюватися нею. У природному стані подружньої любові існує небезпека перетворення коханої людини в абсолютний центр нашого життя і виродження такої любові в ідолопоклонство. Абсолютним же центром життя людини повинен бути тільки Бог і перевага такої любові абсолютна: необхідно відвести Богу головне місце у нашому серці. Крім того природної любові виявляється недостатньо, щоб виключити ненависть. Мислитель підкреслює, що ми можемо любити природною любов'ю кого-небудь як подружжя, і одночасно ненавидіти іншу людину. У християнській любові до ближнього таке неможливо, що висвічує її глибоку якісну відміну від будь-якої природної любові. У тому ж випадку, коли надприродна любов виступає підставою для перетворення подружньої любові, остання переживає глибоку якісну зміну, набуває характеру чистоти і безкорисливості. Вона не втрачає своїх істотних ознак, не перестає бути собою у повному значенні цього слова, а досягає категоріальної повноти, знаходить небачену глибину, тому що в своєму подружжі ми одночасно любимо і Христа. І той, хто так любить, піклується про щастя партнера більше, ніж про своє власне, живе не тільки з коханою людиною, але і для неї. Перетворена

подружня любов вже не дозволяє закоханим бути цілком поглиненими один одним, але породжує в обох духовне зростання і цей намір виростає в палке бажання вічного блага для коханої людини. У такій любові просто не існує небезпеки «обожнювання» коханої людини.

Отже, Д. Гільдебранд відтворює традиційну для християнства аксіологічну структуру, згідно з якою любов-агапе в її божественному і людському прояві представляє більшу цінність, ніж подружня любов.

Найбільш істотно статус подружньої любові переосмислюється Д. Гільдебрандом при її зіставленні з іншими видами природної любові. У роботі «Подружжя» (Гільдебранд, 2003) він описує подружню любов як новий унікальний вид любові, який не може бути редукованим до інших видів, а в роботі «Метафізика любові» (Гільдебранд, 1999) мислитель поміщає подружню любов у *ordo amoris* (лад, субординація любові) на перше місце серед видів природної любові. Так, з точки зору Д. Гільдебранда, подружня любов хоча і пов'язана із закоханістю або чуттєвістю, але не зводиться до них. Закоханість, виступаючи кульмінацією подружньої любові, проте, не має такої тривалості на однаковому рівні, скільки триває подружня любов. Чуттєва сфера, в якій між чоловіком і жінкою доречно багато, що недоречно, наприклад, у дружбі, в той же час забезпечує тільки часткову самовіддачу. А у шлюбі самовіддача повна: не тільки тіло або серце, а цілу особистість надано іншій особистості, відбувається об'єднання двох у повну тілесно-душевну єдність раз і назавжди. Подружню любов як органічне з'єднання не варто пояснювати через поєднання різнорідних елементів дружби і чуттєвості, а також слід відрізнити і від любові до ближнього, в якій ближній набагато більше є «він», ніж «ти». А подружжя утворюють «Я-Ти» спільність, в якій двоє вже не тільки «пліч-о-пліч», а «віч-на-віч» (Гільдебранд, 2003, с. 11). Ця замкнута єдність відрізняє також взаємне обдарування. На думку Д. Гільдебранда, чоловік, який говорить жінці, що він хоче одружитися з нею тільки заради її щастя, а його власне щастя не грає для нього ніякої ролі, очевидно, не любить її подружньою любов'ю. Звичайно, й інші різновиди любові прагнуть до взаємності, але жодна земна спільність, на відміну від шлюбу, підкреслює мислитель, в самій своїй сутності не має установки на взаємну любов. У дружбі головну роль відіграє спільність думки або духовних інтересів і загального досвіду; у взаєминах батьків і дітей істотне місце займає виховання і турбота про свою дитину з одного боку, а з іншого – подяку і послух заради захисту і безпеки. І тільки в подружньому коханні присутнє сильне бажання досягти унікальної любові, в якій люблячі належать один одному цілком і виключно.

Отже, узагальнюючи, можна сказати, що подружня любов у вченні Д. Гільдебранда – це різновид природної любові, найбільш яскрава форма «Я-Ти» взаємин, яка утворює цілісну єдність за рахунок взаємного обдарування (самовіддачі) подружжя і відрізняється

тривалістю, винятковістю і відданістю. Завдяки своїм характерним особливостям, подружня любов, на думку мислителя, повинна мати перевагу перед усіма іншими видами природної любові. Відповідно в *ordo amoris* на першому місці знаходиться саме чоловік. Ніяким іншим відношенням (із батьками, дітьми, друзями) не властива подібна формальна вимога першого місця. Людина, яку ми любимо подружньою любов'ю стає самою потрібною для нас людиною взагалі, займає в нашому серці перше місце і є любимою нами більше всіх інших. У силу категоріальної своєрідності такої любові вона має право на найсильнішу любов у рамках любові як такої.

Розглянемо другий напрямок переосмислення подружньої любові, у якому Д. Гільдебранд зіставляє її зі шлюбом. Спочатку звернемо увагу на два істотних моменти, що свідчать про новий погляд мислителя. По-перше, Д. Гільдебранд обґрунтовує примат подружньої любові. При цьому він висловлює незгоду з позицією Фоми Аквінського, згідно якому чоловік зобов'язаний любити дружину більше всіх інших людей тому, що вона є частиною його тіла. Одруження у даному випадку виступає мотивом шлюбної любові і, отже, немає підстав особливо любити іншу людину, якщо вона ще не вступила зі мною у шлюб. Д. Гільдебранд вбачає у подібних міркуваннях кілька помилок. Зокрема, з розширеного себелюбства (дружина як «частина мого тіла») безглуздо виводити любов до іншої людини, при цьому змішуючи до крайності причину і наслідки. Близькість не може бути причиною любові, а є її наслідком і втрачає свій справжній богоугодний сенс союзу, якщо ми розглядаємо іншу людину як продовження нас самих. Тобто, як пояснює мислитель: я хочу мати близькі стосунки з іншою людиною, щоб вона стала частиною мого тіла, тому що я люблю його подружньою любов'ю, а не навпаки. На думку Д. Гільдебранда, є тільки один мотив абсолютно відповідний шлюбу: взаємна любов і переконаність, що цей союз призведе подружжя до вічного благополуччя. Відповідно, подружня любов, з точки зору мислителя, – це не тільки засіб заохочення подружжя у тому сенсі, що подружжя є підставою для любові, а навпаки, це скоріше подружжя існує для здійснення подружньої любові.

Про підвищення аксіологічного статусу подружньої любові свідчать також визначення і характеристики шлюбу, які дає Д. Гільдебранд. Суттю і ядром відносин у шлюбі є взаємна любов. Шлюб – це «чудове єднання двох в любові і через любов», а подружжя є «унікальною проекцією» подружньої любові (Гільдебранд, 2003, с. 10, с. 21). Не менш цікавим також є виведення з особливостей подружньої любові основних властивостей шлюбу.

Перша властивість шлюбу – моногамія. Вона, з точки зору мислителя, має місце, тому що подружня любов виключає полігамію. Характеристики повної взаємної самопожертви і виняткового звернення до улюбленої особи так само, як той факт, що тільки

двоє партнерів створюють пару, виключає можливість одночасного звернення подружньої любові більш ніж до однієї людини, на відміну, наприклад, від дружби, принципам якої не суперечить наявність двох або більше друзів. Власник гарему, який трактує своїх жінок як звичайне рухоме майно, на думку мислителя, не має ні найменшого поняття про справжню подружню любов (Гільдебранд, 2003, с. 16).

Наступна властивість шлюбу, яку Д. Гільдебранд виводить із подружньої любові – його нерозривність. Дана якість випливає із рішучої нерозривності, що полягає в подружній любові як такої (Гільдебранд, 1999, с. 614). Особливо це стосується сакраментального шлюбу як вищої спільності любові, який бере свій початок у принесенні обітниць і є свого роду богослужінням, чином з'єднання Христа і Церкви, а тому – абсолютно нерозривним. Звичайно, це рішення передбачає великий ризик, і нерозривність шлюбу може стати непосильним хрестом для подружжя. Однак небезпека неправильного вибору компенсується тим, що в самій природі подружньої любові закладена ідея сміливості, героїзму, невідступності від ризику. Подружжя, підкреслює Д. Гільдебранд – це не буржуазне підприємство, на випадок «страхування» щастя, яке пропонує шлях втечі від можливого Хреста і уникає всього, що дає людському життю велич і глибину. Навпаки, акт подружжя закликає до повного осмислення великого і вирішального кроку, який воно представляє і вимагає глибокої перевірки себе.

Розглянувши аргументи, які підтверджують спробу якісного переосмислення подружньої любові, водночас звернемо увагу на непослідовність і неоднозначність позиції Д. Гільдебранда, яка виникає від прагнення зберегти свої погляди у межах католицької традиції.

По-перше, для католицької традиції властиво підкреслювати юридично-формальну сторону шлюбу. Так, для Августина шлюб може існувати і без тілесного зв'язку, лише на основі згоди, як шлюб Діви Марії та Йосипа. Договірна сутність шлюбу акцентується і в інших католицьких мислителів. Альберт Великий, як зазначає Г. Кришталь (Кришталь, 2009), вважав, що таїнство шлюбу полягає у самому договорі, а Фома Аквінський слова подружньої угоди вважав «формою» таїнства шлюбу. Зазначена позиція отримала остаточне оформлення на Тридентському соборі (1545-1563), який встановив необхідність «юридичної форми» для законності шлюбу, що стало ключовою віхою формування «юридично-моральної парадигми подружньої етики». Навіть новаторська заміна в документах II Ватиканського собору термінів «шлюбний договір» (*contractus matrimonialis*) на «шлюбний союз» (*foedus matrimoniale*) не означає відступу від юридичного підтексту. Згідно з поясненням каноніста Л. Джерози (Джероза, 1999), більш уважний аналіз соборного тексту показує, що термінологічна зміна не означає повної відмови від ідеї контракту. Термін «союз», будучи більш відповідним

для вираження особистісної та релігійної реальності шлюбу, включає в себе елементи, що перетворюють інститут шлюбу в договір особливого роду, термін дії та істотні правові наслідки якого вилучені з волі договірних сторін.

Аналогічно йдеться і у Д. Гільдебранда. Він говорить про шлюб як про союз і вважає, що вираз «шлюбний контракт» є невдалим, так як шлюб істотно відрізняється від будь-якого реального контракту. У той же час сам опис шлюбних відносин у юридичних категоріях залишає глибокий слід у міркуваннях мислителя. Так, на його думку, подружня любов ще не є подружжям. Подружня любов суб'єктивна, а подружжя – це реалія об'єктивного порядку, встановлена лише урочистим актом, який передбачає формальний акт волі: дві людини явно віддають себе один одному, повністю підтверджуючи це віддання на все життя. Як наслідок, цей зв'язок виходить зі сфери довільного рішення даних людей (Гільдебранд, 2003, с. 16-17). Крім того, мислитель підкреслює, що вимога вірності стає набагато важливішою через укладення шлюбу, так як обіцянка про взаємну вірність партнерів дається також і Христу. Тобто цей урочистий союз не просто укладається між чоловіком і дружиною, він відноситься і до Христа, а тому акт шлюбу стає присвяченим Богові, що можна порівняти із чернечими обітницями. Д. Гільдебранд зіставляє рішення віддання подружньої любові і добровільну згоду акту одруження як паросток і повний розквіт, які розділяє прірва, що виражається в тому, що шлюб нерозривний і є таїнством.

Отже, обидві властивості шлюбу, що виводяться Д. Гільдебрандом з подружньої любові (моногамність і нерозривність) виявляються більш вагомими за рахунок урочистого акту укладення шлюбу, ніж за рахунок подружньої любові. Та й сама подружня любов, як виявляється, не володіє цілком значущістю для заснування шлюбу. Останній, на думку мислителя, може бути укладений і на підставі жертвовної любові до ближнього, так як подружня любов у повноті своєї досконалості не дана кожній людині. У цьому випадку виникає обов'язок подружжя жити відповідно об'єктивному зв'язку, створеного ними незалежно від факту відсутності реалізації ідеальної подружньої любові. Завдання такої подружжя полягає у жертвовності, самозреченні й турботі про порятунок іншого. Бог, вважає Д. Гільдебранд, ставить перед подружжям особливе завдання – реалізацію ідеального шлюбу або героїчне страждання через несення Хреста нещасливого подружжя (Гільдебранд, 2003, с. 23).

По-друге, звернемо увагу на апологію поцейбічності шлюбу, властиву католицькій традиції. Із сукупності договірної і сакраментальної сутності шлюбу у католицькому вченні походить така його властивість як нерозривність до смерті одного із подружжя. Обіцянка, дана перед Богом, не може бути скасованою до тих пір, поки живі сторони, що вступили у договір. Дане положення Д. Гільдебранд

не зовсім вдало, як на наш погляд, намагається поєднати зі своєю концепцією подружньої любові. З одного боку, він підкреслює, що акт шлюбу встановлює зв'язок такої «безмежної лагідності», «ніжності» і такої «глибинної близькості», який означає настільки «цілісне віддання», що не може повторитися з іншою людиною. З іншого боку, мислитель тут же робить застереження, що ця вимога має силу до тих пір, поки особа, якій ти повністю себе віддаєш, жива. При цьому у своїх міркуваннях він спирається на євангельські слова про те, що двоє, вступаючи у шлюб, складають одну плоть. На підставі даних міркувань мислителя можна зробити висновок про те, що смерть, через яку подружжя перестають складати одну плоть, розриває укладений шлюбний «договір» і відкриває можливість для повторного шлюбу. Але тут виникає питання: куди ж пропадає та «безмежна лагідність», «ніжність», «глибинна близькість» і «цілісне віддання» одного з подружжя, коли вмирає другий? Якщо врахувати, що у контексті християнського вчення про безсмертя душі тілесна смерть не має сили над зазначеними проявами любові, тоді повторний шлюб і повторна «безмежна лагідність», «ніжність», «глибинна близькість», «цілісне віддання» на тлі вічності стає прихованою полігамією, від якої Д. Гільдебранд у цілому відмежовується.

По-третє, апологія властивого католицькій традиції постулату про дітонародження як первинну мету шлюбу, яку підтримує Д. Гільдебранд, також незадовільно координується з його концепцією подружньої любові. На думку мислителя, зв'язок між таємничим зародженням нової особистості і найбільш інтимною спільністю любові освячує велич і важливість шлюбного союзу, так як Бог визнає подружжя бути гідними брати участь в Його творчій силі. Йти проти Божих планів через «осквернююче втручання», відкидаючи те буття, яке Бог призначив до існування, з точки зору мислителя, – «блужнянська самовпевненість» (Гільдебранд, 2003, с. 19).

Для того щоб пов'язати постулат дітонародження зі своєю концепцією шлюбу Д. Гільдебранд вводить таке поняття як сенс шлюбу. Він стверджує, що любов – це «первинний смисл шлюбу, а народження нової людини є первинною його метою» (Гільдебранд, 2003, с. 10). Однак дану позицію мислитель не витримує з достатньою послідовністю. Наприклад, відзначимо, наявність інших цільових конотацій в наступному уривку: «Любов є також завданням та обов'язком для обидвох партнерів. Якщо подружжя є унікальною проекцією цієї особливої подружньої любові, то воно, будучи укладене, вимагає любові від обох партнерів – не лише любові ближнього, але й подружньої» (Гільдебранд, 2003, с. 21). У наведених міркуваннях, на наш погляд, термін «завдання» цілком може бути замінений терміном «мета»: любов є завдання (фінальна мета) і обов'язок для обох партнерів. Але навіть якщо не брати до уваги нечіткість термінології,

більш проблематичним є вирішення питання про допустимість фізичного з'єднання у бездітному шлюбі, яка впливає із постулювання дітонародження як першої мети шлюбу.

Д. Гільдебранд вважає, що фізичне з'єднання бездітних зберігає власну важливість і красу. Захищаючи дану позицію, він наводить декілька аргументів (Гільдебранд, 2003, с. 19-21). Зокрема, посиляється на те, що подружжя – це символ союзу душі із Богом і що він існує заради самого себе, а не заради якогось результату, який від нього походить. Дане твердження йде врозріз із постулюванням дітонародження як первинної мети шлюбу. Отже, якщо шлюб існує заради себе самого, як вважає Д. Гільдебранд, а не заради результату, який від нього походить, чи можна тоді стверджувати, що дітонародження – перша мета шлюбу, у тому числі бездітного? Та й сам мислитель ставить аналогічні питання. Відповідаючи на них, Д. Гільдебранд зосереджує увагу на ідеях спів-буттєвості і «духовної плодючості шлюбу», яка проявляє себе у взаємному впливі подружжя, взаємному духовному підйомі до вищої морального життя, що породжує духовний плід. Більш того, на його думку, подружжя любов знаходить притулок в цій духовній плодючості абсолютно незалежно від дітонародження. Кульмінаційним, як на наш погляд, моментом у даних міркуваннях є протиставлення бездітного, але люблячого подружжя – багатодітного, але безлюбного.

Позиція Д. Гільдебранда породжує безліч питань. Незрозуміло чому привілей духовної плодючості стосується тільки бездітного шлюбу (у визначенні якого тоді необхідно вказати першу мету – духовний плід), а не шлюбу у цілому? Чи може бути виконаний ідеал шлюбу без виконання його первинної мети? Якщо бездітне подружжя досягли первинного смислу шлюбу, але не досягли первинної мети, а багатодітні – досягли мети, але не досягли смислу, то невже багатодітний шлюб безглуздий, а бездітний шлюб недоцільний (не відповідає меті)? Що у кінцевому підсумку виявляється важливішим у шлюбі, для того щоб займати місце першої мети: духовна або тілесна плодючість? Дані питання, на наш погляд, залишаються відкритими.

Отже, новаторські елементи концепції подружньої любові Д. Гільдебранда не вміщуються у консервативні рамки католицького вчення про шлюб. Спроба зберегти те й інше призводить мислителя до плутанини і протиріч. Однак консервативна лінія виявляється більш вагомою в позиції мислителя. Про це зокрема свідчить стримане сприйняття Д. Гільдебрандом «постсоборного духу» оновлення католицької церкви (Булько, 2022) та підтримка консервативних енциклік про дітонародження (*Humanae Vitae*) та цілібат (*Sacerdotalis caelibatus*). Тому оцінка переосмислення католицької концепції подружньої любові у вченні Д. Гільдебранда вимагає подальшого більш детального аналізу.

Висновки.

У статті було розглянуто два основних напрями, в яких відбувається переосмислення подружньої любові у філософії Дітріха фон Гільдебранда на матеріалах його робіт «Подружжя: таємниця відданої любові» і «Метафізика любові». По-перше, статус подружньої любові переосмислюється їм у контексті любові як такої та її різновидів. Д. Гільдебранд відтворює традиційну для християнства аксіологічну структуру. В її основі знаходиться надприродна любов (любов-агапе) у божественному і людському прояві, що представляє велику цінність, ніж подружня любов. Остання як різновид природної любові не має категоричного характеру загальнозначущої заповіді і вимагає перетворення. Високий аксіологічний статус подружньої любові знаходить у *ordo amoris* (ладі, субординації любові) при зіставленні з іншими видами природної любові. З точки зору мислителя, подружня любов – це новий тип любові, який не зводиться до інших феноменів (батьківства, дружби, чуттєвості, закоханості), це найбільш яскрава форма «Я-Ти» взаємин, яка утворює цілісну єдність за рахунок взаємного обдарування (самовіддачі) подружжя, а також відрізняється тривалістю, винятковістю і відданістю. У самій її

суті знаходиться прагнення спрямованого у вічність (довічного) з'єднання виключно з однією коханою людиною, що відкриває можливість дітонародження як співтворчості з Богом. По-друге, Д. Гільдебранд, співвідносячи подружню любов з інститутом шлюбу, обґрунтовує примат подружньої любові, а крім того, виводить з її особливостей такі властивості шлюбу як моногамія і нерозривність.

Проте позиція мислителя неоднозначна і непослідовна, що, на нашу думку, викликано прагненням зберегти свої погляди в рамках католицької традиції. Зокрема такі положення характерні для католицької концепції шлюбу, як договірність сутності, поцейбічність нерозривності, постулювання дітонародження в якості первинної мети, не вкладаються без протиріч в концепцію подружньої любові Д. Гільдебранда. Отже, Дітріх фон Гільдебранд, з одного боку, зробив значний внесок у переосмислення католицького вчення про шлюб в епоху аджорнаменту, так як акцентував увагу на подружній любові та можна сказати, осмислив її заново. З іншого боку, висновки про революційний характер зазначеного переосмислення поспішні і вимагають подальшого дослідження на матеріалах його інших робіт.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Апресян, Р. Г. (2001). Любовь. В Р. Г. Апресян (Ред.), *Этика: Энциклопедический словарь* (с. 241-245). Москва: Гардарики.
- Бреус, Т. В. (2007). Учение о любви Дитриха фон Гильдебранда. *Вестник Оренбургского государственного педагогического университета*, 3, 4-7.
- Булько, И. П. (Иеромонах Иоанн). (2022). Оценка последствий Второго Ватиканского собора Дитрихом фон Гильдебрандом. В *Теология и образование 2021. Ежегодник Научно-образовательной теологической ассоциации* (с. 47-55). Москва: Научная библиотека.
- Гильдебранд, Д. фон. (1999) *Метафізика любви*. Санкт-Петербург: Алетейя.
- Гильдебранд, Д. фон. (2003). *Подружжя: таємниця відданої любові* (4-те вид). Львів: Український католицький університет.
- Гусак, П. (2000). Любов, подружжя, сексуальність: усвідомлення істини. *Вісник Інституту родини і подружнього життя Львівської Богословської Академії*, 1, 12-20.
- Джероза, Л. (1999). *Каноническое право в католической церкви*. Москва: Христианская Россия.
- Добко, Т. (2013). Любов і щастя у філософії Дітріха фон Гільдебранда. *Гілея: науковий вісник*, 73, 179-182.
- Кришталь, Г. (2009). *Етика статевої і подружнього життя. Моральне богослов'я*. Львів: Український католицький університет.
- Кузьменков, В. А. (2017). Этика Д. фон Гильдебранда. *Научный вестник Орловского юридического института*, 3(72), 52-54.
- Рассудина, К. С. (2020). Аксіологічні концепції католицьких філософів ХХ ст.: Д. фон Гільдебранд і Т. Шліпко. *Софія*, 1, 41-44.
- Туровцев, Т. А., & Сурикова, А. С. (2002). Дитрих фон Гильдебранд: философ во Христе. К выходу сочинений Дитриха фон Гильдебранда на русском языке. Началo. *Журнал института богословия и философии*, 12, 38-55.

REFERENCES

- Apresyan, R. G. (2001). Love. V R. G. Apresyan (Ed.), *Ethics: Encyclopedic Dictionary* (pp. 241-245). Moscow: Gardariki.
- Breus, T. V. (2007). The Doctrine of Love by Dietrich von Hildebrand. *Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta*, 3, 4-7.
- Bulyko, I. P. (Iyeromonakh Ioann). (2022). Evaluation of the Consequences of the Second Vatican Council by Dietrich von Hildebrand. In *Theology and Education 2021. Yezhegodnik Nauchno-obrazovatel'noy teologicheskoy assotsiatsii* (pp. 47-55). Moscow: Nauchnaya biblioteka.
- Dobko, T. (2013). Love and Happiness in the Philosophy of Dietrich von Hildebrand. *Hileia: naukovyi visnyk*, 73, 179-182.
- Dzherozha, L. (1999). *Canon Law in the Catholic Church*. Moscow: Khristianskaya Rossiya.
- Hildebrand, D. fon. (1999). *The Nature of Love*. St. Petersburg: Aleteyya.
- Hildebrand, D. fon. (2003). *Marriage: The Mystery of Faithful Love*. Lviv: Ukrainian Catholic University.
- Husak, P. (2000). Love, Marriage, Sexuality: Awareness of the Truth. *Visnyk Instytutu rodyny i podruzhnogo zhyttia Lvivskoi Bohoslovskoi Akademii*, 1, 12-20.
- Kryshthal, H. (2009). *Ethics of Sexuality and Married Life. Moral Theology*. Lviv: Ukrainian Catholic University.
- Kuz'menkov, V. A. (2017). Ethics of D. von Hildebrand. *Nauchnyy vestnik Orlovskogo yuridicheskogo instituta*, 3(72), 52-54.
- Rassudina, K. S. (2020). Axiological Concepts of Catholic Philosophers of the twentieth Century: D. von Hildebrand and T. Shlipko. *Sofia*, 1, 41-44.
- Turovtsev, T. A., Surikova, A. S. (2002). Dietrich von Hildebrand: Philosopher in Christ. To the release of the works of Dietrich von Hildebrand in Russian. Nachalo. *Zhurnal instituta bogosloviya i filosofii*, 12, 38-55.

Philosophy of International Space Law: Conceptual Horizons of a Problem Field

UDC: 17:341 (524)

DOI: 10.15421/172260

Shevtsov SerhiiDr.Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0002-2187-5936>, ulysses1967@gmail.com*Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)*

Abstract

Actuality of the topic is due to the need to develop the philosophical foundations of international space law, which differ significantly from the theory of international space law by their own meta-theoretical status. **The goal** is to articulate the vision of the philosophy of international space law as a handmaiden or meta-theoretical foundation of international space law and outline its scope.

The results of the study are the separation of the theory and philosophy of international cosmic law and the demonstration of its following meta-theoretical foundations: first, the philosophy of law and the philosophy of international law as paradigmatic praxeological, second, the concept of cosmic man (homo cosmicus) as a philosophical and anthropological, third, the ideas of the communicative mind of K.-O. Apel and Y. Habermas, the responsibility of H. Jonas, the justice of J. Rawls as axiological, fourthly, cosmicity, holisticity, synergy as a worldview, fifthly, ecological imperatives in the form of maxims as existential-prognostic.

The conclusions show that the theory and philosophy of international space law have different subject fields: if the first is aimed at the description, analysis, interpretation of key concepts of international space law, then the second considers it as a cultural and ontological phenomenon that arises under the influence of certain existential and axiological challenges, correlates with the transcendental goals of culture, is based on the image of man as a cosmic being, goes back to current modern concepts of praxeological orientation. It has been found that the scope of the philosophy of international space law is established by a number of sections: the first is a paradigmatic one, which sets the conceptual conditions for the formation of this field of scientific knowledge; the second is philosophical and anthropological, where the idea of a cosmic human symbolizes the basic intuition, as well as the direction of humanity's development in the future; the third is axiological, since it is impossible to solve complex legal relations between different states – subjects of space activity outside of the value dimension; the fourth is worldview, where the intuitions of cosmicity, holisticity, and synergy are decisive; the fifth is existential and prognostic, since the assimilation of space has a universal character and bears responsibility for the future.

Keywords: praxeology, homo cosmicus, communicative mind, responsibility, justice, cosmicity, holistic, synergetic, caring

Citation: Shevtsov, S. (2022). Philosophy of International Space Law: Conceptual Horizons of a Problem Field. *Grani*, 25(5), 47-52. <https://doi.org/10.15421/172260>

Філософія міжнародного космічного права: концептуальні горизонти проблемного поля

Шевцов Сергій*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)*

Анотація

Актуальність теми обумовлена необхідністю розробки філософських підвалин міжнародного космічного права, які суттєво відрізняються від теорії міжнародного космічного права власним метатеоретичним статусом. **Метою** є артикуляція бачення філософії міжнародного космічного права у якості служниці або метатеоретичного підґрунтя міжнародного космічного права та окреслення її предметного кола.

Результатами дослідження є відокремлення теорії та філософії міжнародного космічного права і демонстрація її наступних метатеоретичних підвалин: по-перше, філософії права та філософії міжнародного права у якості парадигмальних праксеологічних, по-друге, концепту людини космічна (homo cosmicus) як філософсько-антропологічної, по-третє, ідей комунікативного розуму К.-О. Апеля й Ю. Габермаса, відповідальності Г. Йонаса, справедливості Дж. Ролза як аксіологічної, по-четверте, космічності, холистичності, синергійності у якості світоглядної, по-п'яте, екологічні імперативи у вигляді максим як екзистенційно-прогностичної.

У **висновках** наведено, що теорія та філософія міжнародного космічного права мають різні предметні поля: якщо перша спрямована на опис, аналіз, тлумачення ключових понять міжнародного космічного права, то друга розглядає його як культурно-онтологічний феномен, який виникає під впливом певних екзистенційно-аксіологічних викликів, співвідноситься з трансцендентними цілями культури, базується на образі людини як космічної істоти, сходиться до актуальних сучасних концепцій праксеологічної спрямованості. З'ясовано, що предметне коло філософії міжнародного космічного права встановлює низка зрізів: перший – парадигмальний, який задає концептуальні умови становлення цієї галузі наукового знання; другий – філософсько-антропологічний, де ідея людини космічної символізує основну інтуїцію, а також спрямованість розвитку людства у майбутньому; третій – аксіологічний, оскільки поза ціннісним виміром неможливо розв'язувати складні правові стосунки між різними державами – суб'єктами космічної діяльності; четвертий – світоглядний, де інтуїції космічності, холистичності, синергійності є визначальними; п'ятий – екзистенційно-прогностичний, оскільки засвоєння космосу має загальнолюдський характер і несе відповідальність перед майбутнім.

Ключові слова: праксеологія, людина космічна, комунікативний розум, відповідальність, справедливість, космічність, холистичність, синергійність, турботливість

Цитування: К Шевцов С. Філософія міжнародного космічного права: концептуальні горизонти проблемного поля. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. Том 25. №5. С. 47-52. <https://doi.org/10.15421/172260>

Стаття надійшла / Article arrived: 14.09.2022

Схвалено до друку / Accepted: 24.10.2022

Вступ. Філософія міжнародного космічного права, з одного боку, є складовою філософії міжнародного публічного права і маніфестує собою певні виклики, узагальнення, які відбуваються протягом останніх шести десятиріч у сфері міжнародного космічного права. З іншого боку, казати про філософію міжнародного космічного права як цілісну галузь наукового знання ще зарано, скоріше йдеться про сукупність певних інтелектуальних розвідок у цьому напрямку, досліджень, які мають певний міждисциплінарний характер на перетині філософії права, практичної філософії, філософської антропології, філософії техніки, космічної філософії. Тому хотілось би здійснити певний внесок у концептуалізацію її статусу та предметного поля.

Ступінь наукової розробленості. Сукупність публікацій пов'язаних з філософією міжнародного космічного права можна розділити на низку блоків.

Перший блок пов'язаний з тим, що міжнародне космічне право як таке є складовою частиною міжнародного публічного права. Спочатку деякі видання, які стосуються останнього (Besson, & Tasioulas, 2010; Репецкий, & Гутник, 2017). Далі, видання, які безпосередньо мають відношення до міжнародного космічного права. І тут у першу чергу позначу збірку «International Space Law: United Nations Instruments», де містяться договори ООН, принципи та резолюції Генеральної Асамблеї, які стосуються міжнародно-правових аспектів засвоєння космосу. Монографії, у яких досліджуються проблеми глобального космічного уряду у контексті концепції сталого розвитку – The UN Agenda 2030 (Kerkonian, 2018), конфлікти у космічному просторі та правові підстави їх подолання (Manoli, & Nabchi, 2018), У 2019 р. вийшла стаття В. Галунько, в якій він досліджує минуле та міркує над майбутнім міжнародного космічного права (Halunko, 2019).

Другий блок стосується досліджень, які спрямовані від певної правової реальності у космічній сфері (непрості взаємовідносини між космічними державами, космічне сміття, шпигунство у сфері космічних технологій тощо) до філософських узагальнень, які так чи інакше неминуче виникають. Вважаю важливою статтю Х. М. Філью «Чому філософія міжнародного космічного права?» (Filho, 2013), в якій він стверджує, що на межі XX–XXI ст. міжнародне право активно засвоює простір філософії (М. Г. Лозано, С. Бессон, Дж. Тасіулас, П. Б. Каселла, М. Коскенніємі, А. Лейбовіц, М. Дельмас-Марті, М. Лачс, О. Шачтер тощо), але філософські розвідки у межах міжнародного космічного права значно уступають (М. Лачс, К. Саган, Я. Броунлі, Б. Ченг, В. Рагтебер тощо). Виходячи з цього, він намагається відповісти на низку пов'язаних між собою питань: чому філософія?, чому філософія права?, чому філософія міжнародного права?, і нарешті, чому філософія міжнародного космічного права? Також бразильські правознавці Д. де О. Аргельєс, Р. Ф. Пальма, Р. А. Г. С. Аредес, досліджуючи доктринальну генезу міжнародного космічного права у період Холодної

війни (Arguelhes, Palma, Arêdes, 2019) торкаються й історико-філософських витоків проблеми. Люксембурзький фахівець у галузі космічного права Н. Вурт у власній магістерській праці досліджував питання космічної етики у сфері міжнародного космічного права (Wurth, 2019). О. Цірковіч міркує над наступним етапом розвитку міжнародного права, яке стосується саме питань засвоєння космосу (Cirkovic, 2021). Що стосується вітчизняного досвіду, то в Україні існує фахове видання «Advanced Space Law», засноване Міжнародною спільнотою філософії та космології та Науковим інститутом публічного права, на сторінках якого періодично з'являється філософська проблематика у контексті правових питань (Halunko, & Didenko, 2019; Soroka, 2021).

Третій блок – видання, які походять від суто філософської проблематики практичного характеру (етичні питання справедливості, відповідальності, взаємодії тощо) до їх застосування у правових колізіях міжнародного засвоєння космосу. У якості прикладу можна навести, як і позначено вище статтю Х. М. Філью (Filho, 2013), а також статтю Д. Лігора та Л. Дж. Метьюза, в якій вони ставлять питання, яким чином теорія справедливості Дж. Ролза може сприяти становленню космічного уряду (Ligor, & Matthews, 2022).

Четвертий блок, пов'язаний з працями, які торкаються питань науково-технологічного засвоєння космосу, космологічної еволюції і виходять на те, що можна назвати аксіологічною складовою філософії міжнародного космічного права. Канадський вчений Дж. Н. Нільсен у 2011 р. опублікував «Моральний імператив засвоєння людством космосу» (Nielsen, 2011), а у 2015 р. – «Науковий імператив засвоєння людством космосу» (Nielsen, 2015). Також відмічу низку колективних монографій: «Космос і культура: культурна еволюція у космічному контексті» (Dick, & Lupisella, 2010), «Археологія, антропологія, міжзіркова комунікація» (Vakoch, 2014), «Початок та кінець: значення життя у космологічній перспективі» (Vidal, 2014) а також статей: «Космічна еволюційна філософія та діалектичне наближення до технологічної сингулярності» (Last, 2018), «Космос як моральна інституція» (Karcher, 2020) тощо.

Українська думка тут має власний простір у вигляді наукового журналу «Philosophy and Cosmology», що існує з 2014 р., завдяки старанням О. Базалука та його дослідженням у галузі питань філософії космосу, космології та еволюції людства (Базалук, 2022). На сторінках видання є достатньо публікацій, які певним чином створюють підґрунтя філософії міжнародного космічного права, які торкаються різних проблем: онтологічних (Vladlenova, & Kalnytskyi, 2022; Pylypenko, & Ivashchenko, 2022), етичних (Muliarchuk, 2021), філософсько-антропологічних (Mozgin, 2020), філософсько-політичних (Vashkevich, & Timashova, 2021), державно-правових (Krichevsky, & Udartsev, 2019), глобальної космічності людства (Krichevsky, 2018; 2019), правових питань використання штучного інтелекту в космосі (Soroka, Danylenko, & Sokiran,

2022), прогностичних (Krichevsky, 2017; Kerkonian, 2018; Last, 2018; Krichevsky, Udartsev, 2019; Mozgin, 2020; Vashkevich, Timashova, 2021) тощо. Окремо хотів би позначити філософсько-освітні розвідки у контексті сучасних космологічних уявлень (Bazaluk, 2010; Поліщук, 2014)).

Отже, виходячи з позначеного абриса публікацій, метою статті є артикуляція бачення філософії міжнародного космічного права у якості служниці або метатеоретичного підґрунтя міжнародного космічного права та окреслення її предметного кола.

Результати дослідження. Перш за все необхідно розмежувати філософію та теорію міжнародного космічного права, тому що, на мій погляд, це два різні боки, які встановлюють епістемологічний фрейм міжнародного космічного права. Теорія міжнародного космічного права займається описом, аналізом, плуменням, усвідомленням того, концептуально-поняттєвого апарату, який належить міжнародному космічному праву. Для цього вона застосовує існуючі напрацювання правової аргументації, юридичної семантики й герменевтики. І це дуже важливо, оскільки саме у теорії міжнародного космічного права знаходять узагальнення, які торкаються вирішення конкретних проблем, правових колізій, які так, чи інакше виникають між державами під час засвоєння космосу. При цьому, теорія міжнародного космічного права має свій власний концептуальний апарат, методологічні можливості тощо. На цьому тлі філософія міжнародного космічного права бере на себе дещо інше – метатеоретичну – функцію, оскільки міжнародне космічне право вона розглядає як культурно-онтологічний феномен, генеза якого відбувається, по-перше, у конкретних історичних умовах і тут є важливими ті екзистенціально-аксіологічні виклики, які сприяли його появі; по-друге, по відношенню до певних фундаментальних цілей розуму (свобода, справедливість, добро, благо, щастя, істина тощо), які встановлюють, за висловом І. Канта, трансцендентний горизонт культури, якого не можна досягти назавжди, але якого завжди треба прагнути, оскільки він – запорука існування людства; по-третє, базуючись на певному образі людини як космічної істоти (*homo cosmicus*); по-четверте, у горизонті інших теорій й концепцій, які так чи інакше обумовлюють існування міжнародного космічного права (наприклад, теорія комунікативної дії Ю. Габермаса, теорія справедливості Дж. Ролза, принцип відповідальності Г. Йонаса, екзистенціальні розробки М. Бубера, М. Гайдеггера, К. Ясперса тощо). Окреслені обставини демонструють відмінність між теорією та філософією міжнародного космічного права. Остання виконує функцію служіння, оскільки допомагає міжнародному космічному праву з'ясувати власні культурно-онтологічні горизонти. Тому важливо надати певну розмітку предметного поля філософії міжнародного космічного права, яка складається з низки зрізів.

Перший зріз – *парадигмальний*, який охоплює ті філософсько-теоретичні засади, що концептуально

обумовлюють виникнення й існування філософії міжнародного космічного права. І тут уявляється плідним звернутись, з одного боку, до практичної філософії, яка через проблематику справедливості, добра та зла визначає праксеологічні межі існування, а з іншого, до філософії права, і зокрема філософії міжнародного права, оскільки засвоєння космосу стосується долі всього людства і не може належати одній окремій державі.

Якщо пригадати, з одного боку, Аристотеля з його розподілом знання на теоретичне (знання заради знання), практичне (знання заради дії), поетичне (знання заради творчості), а з іншого, – І. Канта і його ключові питання: що я можу знати?, на яке відповідає теоретична філософія, що я повинен робити? – предмет практичної філософії, на що я можу сподіватись?, чим займається релігія, то філософія міжнародного космічного права, дійсно, парадигмально має у власній основі практичну філософію і ту її частину, яка пов'язана з філософією права й філософією міжнародного права. Питання, які входять до кола практичної філософії – що таке благо?, що таке справедливість?, що таке законність, правосуддя? – мають відношення і до філософії міжнародного космічного права, де отримують власний ракурс: що собою являють благо й справедливість у горизонті засвоєння космосу?; яким чином спрямовувати дії різноманітних (державних та приватних) учасників космічних програм, щоб засвоєння космосу було справедливим і служило благу людства?

Існування й розвиток філософії міжнародного права наочно демонструє, що міжнародно-правові акти не можна редукувати до певних суто прагматичних дій, рішень, постанов, оскільки вони містять у собі певні аксіологічні принципи, цілепокладання, екзистенціальні комплекси (подолання бідності, голоду, відчуженості, збереження навколишнього середовища) тощо. Тому філософська думка є життєво необхідною для розуміння процесу народження, прийняття, застосування й оцінки ефективності норм міжнародного права. Тут необхідно враховувати низку аспектів: по-перше, певні *історичні обставини* еволюції міжнародно-правової думки; по-друге, *соціокультурні умови* відносин між суспільством та окремими людьми та між окремими суспільствами; по-третє, ціннісні установки, які артикулюються або формуються під час міжнародних перемовин; по-четверте, *телеологічний вимір* міжнародних перемовин, пов'язаний з маніфестацією певних цілей та засобами їх досягнення; по-п'яте, *логічна складова* правових понять й норм, де у межах юридичного формалізму є проблема редукування права до певних норм, не звертаючи уваги на їх справедливість чи, навпаки, несправедливість, по-шосте, *екзистенціальний характер* міжнародного права, де артикулюється конкретна взаємна співбуттєвість міжнародних відносин, що ґрунтується на максимі «золотого правила»: роби по відношенню до інших так чином, як би ти хотів, щоб вони чинили з тобою. Екзистенціальний характер міжнародного

права найбільш яскраво розкривається у вирішенні таких глобальних проблем людства, як міжнародний тероризм, екологічна криза, загроза пандемій, незаконне переміщення людей через державні кордони, поширення порушень прав людини тощо, які потребують співпраці держав. Вказані аспекти, яких торкається філософська думка, можна виразити фразою про те, що філософські міркування про сучасне міжнародне право взагалі та міжнародне космічне право зокрема є багатограним досвідом з розшифрування нашого складного часу.

Другий зріз – *філософсько-антропологічний*. Справа у тому, що міжнародне космічне право як феномен, що виник у 60-ті рр. XX ст. базується на певному образі людини. Якщо антична філософія містить у собі образ людини розумної (*homo sapiens*), середньовічна – образ особистості та гріховності людини (*persona*, *homo peccatorius*), філософія Нового часу – образ людини-ремісника (*homo faber*), то сучасність відкриває нам суттєво інший образ – людину космічну (*homo cosmicus*), яка долає не лише етнічні, національні, державні, а й земні межі і прямує у Всесвіт.

Теоретичне та практичне засвоєння космосу неможливо поза ідеєю космічної людини (*homo cosmicus*), а також космічного людства (*cosmic humanity*), становлення яких вже буде відбуватись у принципово інших координатах, а саме – «Земля – Всесвіт». Цією проблематикою займаються не лише письменники-фантасти (А. Азімов, О. Беляєв, Р. Бредбері, Г. Веллс, І. Єфремов, А. Кларк, С. Лем, Д. Сіммон тощо), хоча їм, безумовно, належить тут пальма першості, а й сучасні філософи – О. Базалук, В. Мозгін, С. Кричевський тощо.

Скажімо, на думку С. Кричевського, «космічна» людина являє собою наступний етап еволюції «земної» людини розумної, яка, по-перше, усвідомлює власне призначення, має певну мотивацію, готова летіти у Всесвіт, існувати поза межами Землі; по-друге, народилася і здатна жити поза Землею; по-третє, постійно перебуває у космосі. Така людина проходить чотири стадії власної еволюції. Перша – *«космічний мрійник, що мешкає на Землі»* – він тут народився, але усвідомлює власне космічне призначення, прагне летіти у космос та жити поза Землею. Друга – *«космонавт з Землі»* – той, хто народився тут, усвідомлює власне космічне призначення, здійснює польоти у космос, здатен жити поза межами земної кулі, але повертається на Землю. Третя – *«народжений поза Землею»* – він зачатий та народжений у космосі, здатен там постійно жити у космічних поселеннях людей, літати до Землі та повертатись назад. Четверта – *«ідеальна, абсолютна космічна людина»* – той, хто народився, соціалізувався, адаптувався, реалізувався та прожив все життя поза Землею у спільнотах людей в космічних поселеннях у навколоземному космічному просторі, на Місяці, Марсі тощо (Krichevsky, 2020, p. 34).

Третій зріз – *аксіологічний*. Засвоєння космосу і в науково-технічному, і в міжнародно-правовому сенсі

стикається з певними викликами, які мають ціннісний характер. Про це свідчить існуюча законодавча база – «Декларація правових принципів діяльності держав з дослідження та використання космічного простору», «Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла» тощо. Ці нормативно-правові документи містять такі ціннісні концепти як «відповідальність», «співробітництво», «взаємодопомога», «добробут», «інтереси людства» тощо, над якими міркують різні праксеологічні напрямки сучасної філософії – комунікативна філософія (К.-О. Апель, Ю. Габермас), філософія відповідальності (Г. Йонас), філософія справедливості (Дж. Ролз) тощо. І таким чином проблематика міжнародного космічного права може бути вписаною у сучасний філософсько-праксеологічний дискурс.

Четвертий зріз – *світоглядний*. Міжнародне космічне право як сучасний феномен занурено у певну світоглядну ситуацію, яка має низку ознак. По-перше, космічність, яка пронизує діяльність не лише вчених (В. Вернадський, К. Ціолковський, О. Чижевський), а й філософів (П. Тейяр де Шарден), митців (К. Малевич, М. Чюрльоніс), композиторів (О. Скрибін, І. Стравінський). По-друге, холистичність, де ідея цілісності розкривається як органічне поєднання множинності, на тлі якого можуть виникати нові якості. По-третє, синергійність, оскільки у сучасному світі увага приділяється вірогідним, випадковим процесам, які впливають і корегують магістральні напрямки.

Нарешті, п'ятий зріз – *екзистенціально-прогностичний*. Відомий факт: коли Нобелівський лауреат і філософ Б. Рассел почув, що 19 липня 1969 р. людина прибула до Місяця і зробила там маленький крок для однієї людини і великий крок для всього людства, він помітив, що хотів би бачити набагато більше мудрості у веденні справ на Землі, ніж розповсюджувати наші жорстокі й смертоносні суперечки на інші планети. Засвоєння космосу має життєве значний характер не лише для сьогодення, а в більшій мірі для нашого спільного майбутнього. Неможна прагнути засвоєння Всесвіту, не навівши лад на Землі, що знову ж таки підвищує значимість гідного морального стану людства у цілому. А звідси, базуючись на ідеях Г. Йонаса (2001), і можливі імперативи, що повинні обумовлювати існування міжнародного космічного права: по-перше, чини так, щоб наслідки твоєї діяльності узгоджувались з продовженням автентичного життя людей, Землі, Всесвіту; по-друге, чини так, щоб наслідки твоєї діяльності не були руйнівними для майбутньої можливості життя на Землі і у Всесвіті; по-третє, не завдавай шкоди умовам для беззастережного продовження існування на Землі і у Всесвіті.

Висновки. У ході дослідження показано, що філософія міжнародного космічного права є «служницею», яка виконує метатеоретичну рефлексію над граничними підґрунтями міжнародного

космічного права у наступних аспектах: по-перше, парадигмальному, де філософія права та філософія міжнародного права є її теоретико-праксеологічним фундаментом; по-друге, філософсько-антропологічному, де людина космічна або homo cosmicus є, з одного боку, визначальною інтуїцією, а з іншого – можливим вектором розвитку людства; по-третє, аксіологічному, де ціннісні установки

плідної взаємодії, справедливості, відповідальності базуються на теоретичних розробках К.-О. Апеля, Ю. Габермаса, Дж. Ролза, Г. Йонаса тощо; по-четверте, світоглядному, оскільки космічність, холістичність, синергійність сучасне бачення Землі й Всесвіту; по-п'яте, екзистенціально-прогностичному, поза яким неможливе турботливе ставлення до нашого спільного майбутнього.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Декларація правових принципів діяльності держав з дослідження та використання космічного простору. (1963, Грудень 13). Генеральна Асамблея ООН. Відновлено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a31#Text
- Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла. (1967, October 10). Відновлено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_480#Text
- Поліщук Н. В. (2014). Філософсько-освітня концепція антропокосмізму та духовні перспективи існування людської цивілізації в епоху інформаційно-високотехнологічного прогресу. *Науково-теоретичний альманах Грани*, 17(12), 6-11. Retrieved from <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/761>
- Йонас, Г. (2001). *Принципи відповідальності. У пошуках етики для технологічних цивілізацій*. Київ: Лібра.
- Arguelles, D. de O., Palma, R. F., & Arêdes, R. A. G. S. (2019). The Doctrinal Genesis of Space Law as an Emergent Branch of Public International Law During the Cold War. *Naval War College Journal*, 25, 253-271. DOI: 10.21544/1809-3191.v25n1
- Bazaluk, O. (2010). *Philosophy of Education in the Light of New Cosmological Conception*. Kyiv: Kondor.
- Bazaluk, O. (2016). *The Theory of Evolution: From a Space Vacuum to Neural Ensembles and Moving Forward*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Bazaluk, O. (2022). Philosophy of the Cosmos for a Discursive “Thinking Through” of the Chronology of the Universe. *Philosophy and Cosmology*, 28. DOI: 10.29202/phil-cosm/28/1
- Besson, S., & Tasioulas, J. (2010). *The Philosophy of International Law*. New York: Oxford University Press.
- Cirkovic, E. (2021). The Next Generation of Internal Law: Space, Ice and The Cosmolegal Proposal. *German Law Journal*, 22, 147-167. DOI: 10.1017/glj.2021.4
- Diakovska, H., & Aliieva, O. (2020). Consequentialism and Commercial Space Exploration. *Philosophy and Cosmology*, 24. DOI: 10.29202/phil-cosm/24/1
- Dick, S. J., & Lupisella, M. L. (Eds.). (2010). *Cosmos and Culture: Cultural Evolution in a Cosmic Context*. Washington: NASA.
- Filho, J. M. (2013). Why a Philosophy of International Space Law? *International Institute of Space Law*, 5, 437-450.
- Halunko, V. (2019). Space Law: The Present and the Future. *Advanced Space Law*, 3, 30-47. DOI: 10.29202/asl/2019/3/3
- Halunko, V., & Didenko, S. (2019). Private International Space Law. Philosophical and Legal Factors of Approval by the World Community. *Philosophy and Cosmology*, 22, 16-23. DOI: 10.29202/phil-cosm/22/2
- International Space Law: United Nations Instruments*. (2017). New York: United Nations Office.
- Karcher, A. (2020). The Cosmos Considered as a Moral Institution. *Issues in Science and Theology: Nature – and Beyond* (pp. 261–280). Brussels: Springer. DOI: 10.1007/978-3-030-31182-7_21
- Kerkonian, A. D. (Ed.). (2018). *Global Space Governance and the UN 2030 Agenda*. Montreal: Centre for Research in Air and Space Law.
- Krichevsky, S. (2017). Cosmic Humanity: Utopia, Realities, Prospects. *Future Human Image*, 7, 50-70.
- Krichevsky, S. (2018). Super Global Projects and Environmentally Friendly Technologies Used in Space Exploration: Realities and Prospects of the Space Age. *Philosophy and Cosmology*, 20, 92-105. DOI: 10.29202/phil-cosm/20/8
- Krichevsky, S. (2019). Cosmic Union of Communities: a New Concept and Technologies of Creating Cosmic Humanity. *Philosophy and Cosmology*, 22, 33-55. DOI: 10.29202/phil-cosm/22/4
- Krichevsky, S. (2020). Creation of a ‘Cosmic’ Human: Ideas, Technologies, Projects, Experience, Risks, Limitations, Prospects. *Future Human Image*, 13, 32-45. DOI: 10.29202/fhi/13/4
- Krichevsky, S., & Udartsev, S. (2019). Space State on Earth and Beyond: Philosophy, Models, Experience and Prospects. *Philosophy and Cosmology*, 23, 30-52. DOI: 10.29202/phil-cosm/23/4
- Last, C. (2018). Cosmic Evolutionary Philosophy and a Dialectical Approach to Technological Singularity. *Information*, 9, 78. DOI:10.3390/info9040078
- Ligor, D., & Matthews, L. J. (2022). *What a 1970s Philosophical Concept Can Teach Us about Space Governance*. Retrieved from <https://www.fastcompany.com/90749631/what-a-philosophical-concept-from-the-1970s-can-teach-us-about-outer-space-governance>
- Manoli, M., & Habchi, S. B. (Eds.). (2018). *Conflicts in Space and the Rule of Law*. Montreal: Centre for Research in Air and Space Law.
- Mozgin, W. (2020). An Anthropocentric Perspective in Posthumanist and Transhumanist Discourse. *Philosophy and Cosmology*, 25. DOI: 10.29202/phil-cosm/25/9
- Muliarchuk, Y. (2021). Cosmos Friendly Ethics: Home, Environment, Common World. *Philosophy and Cosmology*, 27. DOI: 10.29202/phil-cosm/27/5
- Nielsen, J. N. (2011). *The Moral Imperative of Human Spaceflight. Speech on the First 100 Years Starship Symposium on the 2nd of October 2011*. Retrieved from https://www.academia.edu/4717162/Moral_Impertative_of_Human_Spaceflight
- Nielsen, J. N. (2015). *The Scientific Imperative of Human Spaceflight*. Retrieved from <https://www.centauri-dreams.org/2015/08/21/the-scientific-imperative-of-human-spaceflight/>
- Pylypenko, S., & Ivashchenko, O. A. (2022). Philosophical Discourse of the Earth. *Philosophy and Cosmology*, 28, 22-31. DOI: 10.29202/phil-cosm/28/2
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice: Revised Edition*. Cambridge: Harvard University Press.
- Soroka, L. (2021). The Concept of ‘Cosmos’ in Philosophical and Legal Discourse. *Advanced Space Law*, 7, 73–83. DOI: 10.29202/asl/7/8
- Soroka, L., Danylenko, A., & Sokiran, M. (2022). Legal Issues and Risks of the Artificial Intelligence Use in Space Activity. *Philosophy and Cosmology*, 28. DOI: 10.29202/phil-cosm/28/4
- Vakoch, D. A. (Ed.) (2014). *Archeology, Anthropology, and Interstellar Communication*. Washington: NASA.

- Vashkevich, V., & Timashova, V. (2021). From Philosophy of Cosmos to Space Policy: Contemporary Issues and Trends. *Philosophy and Cosmology*, 26. DOI: 10.29202/phil-cosm/26/3
- Vidal, C. (2014). *The Beginning and the End: the Meaning of Life in a Cosmological Perspective*. Brussels: Springer.
- Vladlenova, I., & Kalnytskyi, E. (2022). Models of the Universe: Ontological and Physical Problems. *Philosophy and Cosmology*, 28. DOI: 10.29202/phil-cosm/28/4

REFERENCES

- Arguelhes, D. de O., Palma, R. F., & Arêdes, R. A. G. S. (2019). The Doctrinal Genesis of Space Law as an Emergent Branch of Public International Law During the Cold War. *Naval War College Journal*, 25, 253-271. DOI: 10.21544/1809-3191.v25n1
- Bazaluk, O. (2010). *Philosophy of Education in the Light of New Cosmological Conception*. Kyiv: Kondor.
- Bazaluk, O. (2016). *The Theory of Evolution: From a Space Vacuum to Neural Ensembles and Moving Forward*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Bazaluk, O. (2022). Philosophy of the Cosmos for a Discursive 'Thinking Through' of the Chronology of the Universe. *Philosophy and Cosmology*, 28. DOI: 10.29202/phil-cosm/28/1
- Besson, S., & Tasioulas, J. (2010). *The Philosophy of International Law*. New York: Oxford University Press.
- Cirkovic, E. (2021). The Next Generation of Internal Law: Space, Ice and The Cosmolegal Proposal. *German Law Journal*, 22, 147-167. DOI: 10.1017/glj.2021.4
- Declaration of the Legal Principles of States' Activities in the Research and Use of Outer Space. (1963, December 13). *UN General Assembly*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a31#Text
- Diakovska, H., & Aliieva, O. (2020). Consequentialism and Commercial Space Exploration. *Philosophy and Cosmology*, 24. DOI: 10.29202/phil-cosm/24/1
- Dick, S. J., & Lupisella, M. L. (Eds.). (2010). *Cosmos and Culture: Cultural Evolution in a Cosmic Context*. Washington: NASA.
- Filho, J. M. (2013). Why a Philosophy of International Space Law? *International Institute of Space Law*, 5, 437-450.
- Halunko, V. (2019). Space Law: The Present and the Future. *Advanced Space Law*, 3, 30-47. DOI: 10.29202/asl/2019/3/3
- Halunko, V., & Didenko, S. (2019). Private International Space Law. Philosophical and Legal Factors of Approval by the World Community. *Philosophy and Cosmology*, 22, 16-23. DOI: 10.29202/phil-cosm/22/2
- International Space Law: United Nations Instruments*. (2017). New York: United Nations Office.
- Jonas, G. (2001). *The Principle of Responsibility. In Search of Ethics for Technological Civilizations*. Kyiv: Libra.
- Karcher, A. (2020). *The Cosmos Considered as a Moral Institution. Issues in Science and Theology: Nature – and Beyond* (pp. 261–280). Brussels: Springer. DOI: 10.1007/978-3-030-31182-7_21
- Kerkonian, A. D. (Ed.). (2018). *Global Space Governance and the UN 2030 Agenda*. Montreal: Centre for Research in Air and Space Law.
- Krichevsky, S. (2017). Cosmic Humanity: Utopia, Realities, Prospects. *Future Human Image*, 7, 50-70.
- Krichevsky, S. (2018). Super Global Projects and Environmentally Friendly Technologies Used in Space Exploration: Realities and Prospects of the Space Age. *Philosophy and Cosmology*, 20, 92-105. DOI: 10.29202/phil-cosm/20/8
- Krichevsky, S. (2019). Cosmic Union of Communities: a New Concept and Technologies of Creating Cosmic Humanity. *Philosophy and Cosmology*, 22, 33-55. DOI: 10.29202/phil-cosm/22/4
- Krichevsky, S. (2020). Creation of a 'Cosmic' Human: Ideas, Technologies, Projects, Experience, Risks, Limitations, Prospects. *Future Human Image*, 13, 32-45. DOI: 10.29202/fhi/13/4
- Krichevsky, S., & Udartsev, S. (2019). Space State on Earth and Beyond: Philosophy, Models, Experience and Prospects. *Philosophy and Cosmology*, 23, 30-52. DOI: 10.29202/phil-cosm/23/4
- Last, C. (2018). Cosmic Evolutionary Philosophy and a Dialectical Approach to Technological Singularity. *Information*, 9, 78. DOI: 10.3390/info9040078
- Ligor, D., & Matthews, L. J. (2022). *What a 1970s Philosophical Concept Can Teach Us about Space Governance*. Retrieved from <https://www.fastcompany.com/90749631/what-a-philosophical-concept-from-the-1970s-can-teach-us-about-outer-space-governance>
- Manoli, M., & Habchi, S. B. (Eds.). (2018). *Conflicts in Space and the Rule of Law*. Montreal: Centre for Research in Air and Space Law.
- Mozgin, W. (2020). An Anthropocentric Perspective in Posthumanist and Transhumanist Discourse. *Philosophy and Cosmology*, 25. DOI: 10.29202/phil-cosm/25/9
- Muliarchuk, Y. (2021). Cosmos Friendly Ethics: Home, Environment, Common World. *Philosophy and Cosmology*, 27. DOI: 10.29202/phil-cosm/27/5
- Nielsen, J. N. (2011). *The Moral Imperative of Human Spaceflight. Speech on the First 100 Years Starship Symposium on the 2nd of October 2011*. Retrieved from https://www.academia.edu/4717162/Moral_Impertative_of_Human_Spaceflight
- Nielsen, J. N. (2015). *The Scientific Imperative of Human Spaceflight*. Retrieved from <https://www.centauri-dreams.org/2015/08/21/the-scientific-imperative-of-human-spaceflight/>
- Polischuk, N. (2014). Philosophical-Educational Concept Anthropospace and Spiritual Prospects of Existence of the Human Civilization During the Epoch of Information-Highly Technological Progress. *Grani*, 17(12), 6–11.
- Pylypenko, S., & Ivashchenko, O. A. (2022). Philosophical Discourse of the Earth. *Philosophy and Cosmology*, 28, 22-31. DOI: 10.29202/phil-cosm/28/2
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice: Revised Edition*. Cambridge: Harvard University Press.
- Soroka, L. (2021). The Concept of 'Cosmos' in Philosophical and Legal Discourse. *Advanced Space Law*, 7, 73–83. DOI: 10.29202/asl/7/8
- Soroka, L., Danylenko, A., & Sokiran, M. (2022). Legal Issues and Risks of the Artificial Intelligence Use in Space Activity. *Philosophy and Cosmology*, 28. DOI: 10.29202/phil-cosm/28/4
- Treaty on the Principles of Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies*. (1967, October 10). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_480#Text
- Vakoch, D. A. (Ed.). (2014). *Archeology, Anthropology, and Interstellar Communication*. Washington: NASA.
- Vashkevich, V., & Timashova, V. (2021). From Philosophy of Cosmos to Space Policy: Contemporary Issues and Trends. *Philosophy and Cosmology*, 26. DOI: 10.29202/phil-cosm/26/3
- Vidal, C. (2014). *The Beginning and the End: the Meaning of Life in a Cosmological Perspective*. Brussels: Springer.
- Vladlenova, I., & Kalnytskyi, E. (2022). Models of the Universe: Ontological and Physical Problems. *Philosophy and Cosmology*, 28. DOI: 10.29202/phil-cosm/28/4

Military Issues: Sociological Discourse

UDC: [316.485.26:303.7](477:(470+571))

DOI: 10.15421/172261

Kudrynska AnnaPh.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0003-3825-034X>, akudrinska@ukr.net**Lapan Tetiana**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0002-7727-6879>, tetianalap@yahoo.com**Khymovych Oksana**Ph.D., Assistant, <https://orcid.org/0000-0001-9511-3435>, o.khymovych@gmail.com*Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine)*

Abstract

The events taking place in modern Ukraine actualize military issues. The future of Ukraine as a sovereign state depends on an objective assessment of the situation and the adequacy of its perception. The role of sociology as a science that focuses on understanding social reality, in our case - war, is essential in this aspect. Its consequences are felt not only for Ukraine, but also for the international community.

Direct observation of events taking place in Ukrainian realities forms an invaluable experience of the researcher. One of the features of sociology as a science is its research strategy: systematicity and complexity. With the aim of a comprehensive and systematic analysis of the Russian-Ukrainian war, the article offers a review of military issues through the prism of micro-, meso-, macro- and mega-level approaches. The research vector outlined by the authors can be traced in those empirical studies that have been implemented in Ukraine since the beginning of the large-scale invasion of Russia. In particular, we are talking about a number of studies conducted by such research agencies as the sociological group "Rating", Info Sapiens, KIIS, Ukrainian Center for Economic and Political Research named after O. Razumkov, Factum Group Ukraine, etc.

The article concludes that most of the research conducted in Ukraine during the large-scale invasion of Russia reveals certain aspects of the problems of the war; mainly aimed at situational and point determination of the situation, rather than at its systematic, comprehensive study. It is noted that there is a lack of qualitative sociological research, which would enable a more thorough analysis of the given problem with the aim of further theoretical generalizations and constructs.

Keywords: war, sociology of war, micro-, meso-, macro- and mega-level approaches of sociological analysis

Citation: Kudrynska, A., Lapan, T., & Khymovych, O. (2022). Military Issues: Sociological Discourse. *Grani*, 25(5), 53-61. <https://doi.org/10.15421/172261>

Мілітарна проблематика: соціологічний дискурс

Кудринська Анна, Лапан Тетяна, Химович Оксана*Львівський національний університет імені Івана Франка (Львів, Україна)*

Анотація

Події, що відбуваються у сучасній Україні, актуалізують мілітарну проблематику. Від об'єктивної оцінки ситуації, адекватності її сприйняття залежить майбутнє України як суверенної держави. Суттєвою у цьому аспекті є роль соціології як науки, що фокусується на осмисленні соціальної реальності, у нашому випадку - війни. Її наслідки відчутні не лише для України, а й для міжнародної спільноти.

Безпосереднє спостереження за подіями, які мають місце в українських реаліях, формують неоціненний досвід дослідника. Одна з особливостей соціології як науки полягає у її дослідницькій стратегії: системності та комплексності. З метою комплексного та системного аналізу російсько-української війни в статті пропонується розгляд мілітарної проблематики крізь призму мікро-, мезо-, макро- та мегарівневого підходів. Окреслений авторами дослідницький вектор простежується в тих емпіричних дослідженнях, які, від початку широкомасштабного вторгнення росії, реалізовані в Україні. Зокрема, йдеться про низку досліджень, проведених такими дослідницькими агентствами, як соціологічна група «Рейтинг», Info Sapiens, KMIC, Український центр економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова, Factum Group Ukraine та ін.

У статті робиться висновок про те, що більшість досліджень, проведених в Україні за час широкомасштабного вторгнення росії, розкривають окремі аспекти проблематики війни; в основному, спрямовані на ситуативне та точкове визначення ситуації, аніж на її системне, комплексне вивчення. Зазначається, що простежується брак якісних соціологічних досліджень, що б уможливило ґрунтовніший аналіз означеної проблематики з метою подальших теоретичних узагальнень і конструктів.

Ключові слова: війна, соціологія війни, мікро-, мезо-, макро- та мегарівневий підходи соціологічного аналізу

Цитування: Кудринська А., Лапан Т., Химович О. Мілітарна проблематика: соціологічний дискурс. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. Том 25. №5. С. 53-61. <https://doi.org/10.15421/172261>

Вступ. Сьогодні, як ніколи, вивчення мілітарної проблематики є актуальним не лише серед військових, а й серед цивільних дослідників (науковців). Не зважаючи на те, що війна як соціальне явище така ж давня, як і саме людське суспільство, лише зараз для українського суспільства актуалізувалася необхідність ґрунтовного її розуміння.

Роль і значимість військової сили у світовій політиці, політичній діяльності багатьох держав та певної частини недержавних акторів не тільки не зменшується, а має тенденцію до зростання. При цьому характер воєн та збройних конфліктів зазнає значних змін – як за їх соціальними та політичними обставинами, так і за формами та способами ведення збройної боротьби. Впродовж певного часу, після завершення Другої світової війни, більшість наукових досліджень, які стосувалися цього питання, фокусувалися на підтриманні миру, гуманізації світової спільноти, усуненні та стримуванні війни як способу вирішення збройних конфліктів. Світові політичні, інтелектуальні, громадські та релігійні лідери свої багаторічні зусилля спрямовували на те, щоб унеможливити повторення війни у світовому масштабі (в Європі зокрема, яка стала основним театром двох світових воєн). Попри ці зусилля, війна на європейському континенті розпочалася знову. Таким чином, війни не лише не втрачають своєї актуальності, а й набувають нових форм «людської» жорстокості, зла, насилля й агресії. І не варто тішити себе ілюзіями, що по мірі розвитку суспільства, зростання його культурного й освітнього рівня, підвищення добробуту людей взаємовідносини між ними стануть більш гармонійними. Це означає, що джерела мілітаризму приховані не лише в зовнішніх загрозах національній безпеці, а й існують у самих суспільних інститутах. Доречним у цьому контексті є всім відомий вислів давньоримського історика Корнелія Непоту: «Хочеш миру, готуйся до війни».

Упродовж незалежності України соціологічний дискурс мілітарної проблематики характеризувався певною маргінальністю, в силу різних на те причин¹. Зазначимо лише декілька з них: низька соціальна затребуваність дослідження мілітарної проблематики (до початку широкомасштабного вторгнення росії); превалювання соціальних технологій щодо маніпулювання громадською думкою про те, що «можна подолати будь-які суспільні проблеми, аби лише в незалежній Україні не було війни»; відсутність внутрішньої консолідації соціологів щодо дослідницьких векторів (соціології війни і соціології війська/армії) (Яковенко, & Гринчук, 2015; Хобта, 2016; Калагін, 2012). Здебільшого соціологічні дослідження воєнної/військової проблематики проводилися в Україні несистематично (вибірково, точково, часто ситуативно та фрагментарно) і, на жаль, недостатньо. Окремі аспекти означеної проблематики знаходимо у науковому доробку Афоніна Е. (становлення армії як соціального інституту; особливості соціальної

поведінки військовослужбовців та ін.) (1994), Мазурика О. (сучасні тенденції відтворення армії як соціального інституту) (2001), Калагіна Ю. (передумови й особливості інституціоналізації військової контрактної служби в Україні) (2008), Солнишкіної А. (особливості функціонування воєнної організації) (2009) та ін.

Наукова традиція соціологічного аналізу війни та її наслідків, як слушно зауважує С. Хобта (2016, с. 126), у вітчизняній соціології тільки починає формуватися. Зокрема осмислення поліваріативності війни, її сутності та характеристик, соціально-політичного змісту тощо відображаються у працях таких вітчизняних науковців, як І. Рущенко (особливості російсько-української гібридної війни) (2015), А. Яковенко (соціальні наслідки військового конфлікту) (2014), С. Хобта (історія дослідження війни, війна як об'єкт вивчення соціології) (2016), М. Требін (теоретико-методологічні аспекти дослідження війни; збройна боротьба в Україні в контексті сучасних тенденцій у військовій справі) (2014, 2015) та ін.

Відтак, відсутність усталеної дослідницької традиції в руслі окресленої проблематики чітко простежується вже на початку широкомасштабного вторгнення.

Війна, яка сьогодні ведеться в Україні, певною мірою, розширює предметне поле для професійного аналізу в сучасній соціології. Отже, постає питання що саме, який дослідницький вектор для соціолога є актуальним у контексті війни, що саме слугує предметом аналізу соціології. Війна, з одного боку, слугує тестом на спроможність державних інститутів, згуртованість нації, а з іншого, – лакмусовим папірцем, який виявляє й проблемні моменти (інституційний безлад, падіння виробництва, чорний ринок, мародерство, прояви ворожнечі, агресії, насилля, терору). Це, своєю чергою, впливає на соціальні взаємодії, змінює соціальні практики.

Науковий інтерес вітчизняних учених до мілітарної проблематики обумовлюється тими подіями, які розгортаються в Україні, починаючи з 2014 р. (спочатку військовий конфлікт на Донбасі, анексія Криму, а тепер і повномасштабне вторгнення росії). Таким чином, соціальна реальність формує нагальне завдання – активізувати дослідження означеної проблематики в оптиці соціології, що суттєво уможливило ґрунтовніше розуміння сутності й особливостей сучасної російсько-української війни та прогнозування її впливу.

Результати досліджень. Соціологія як наука передбачає осмислення й аналіз соціальних чинників у різних аспектах людської діяльності. Війна є теж результатом людської діяльності, а відтак потребує уваги соціологів. Предметне поле соціології війни фокусується навколо причин виникнення війни, характеру (обмеженого чи тотального), умов її розгортання та підтримки, досягнення

¹ У незалежній Україні проведені соціологічні дослідження та теоретичні напрацювання стосувалися проблем дідівщини; закритих та інертних соціальних структур армії, які не дуже йшли на контакт із цивільними структурами; аналізувалися гендерні аспекти у війську і т.ін.

миру, наслідків (безпосередніх і віддалених) тощо. Доцільно зазначити, що наслідки війни не обмежуються лише хронологічними рамками її ведення чи безпосередніми підсумками. Під її наслідками «розуміється характер змін у розстановці соціально-економічних, політичних і духовних сил між державами і всередині них, що складається в результаті військових дій, понесених втрат та ступеня реалізації цілей сторін, що воювали. Історичну роль тієї чи іншої війни необхідно оцінювати за її наслідками лише в рамках однієї епохи, оскільки нова епоха потребує і нового вирішення проблеми війни і миру» (Требін, 2015, с. 33).

Одна з особливостей соціології як науки полягає у її дослідницькій стратегії: системності та комплексності. З метою комплексного та системного аналізу російсько-української війни пропонуємо розглянути мілітарну проблематику крізь призму мікро-, мезо-, макро- та мегарівневого підходів і простежити запропонований нами дослідницький вектор в тих емпіричних дослідженнях, які на сьогодні, від початку широкомасштабного вторгнення

росії, реалізовані в Україні.

Як відомо, *мегарівень* стосується аналізу світового суспільства як єдиної глобальної мегасистеми, її багатоманіття, зокрема особливостей формування міжнародних відносин та існування наднаціональних феноменів. У цьому «ключі» соціологія війни могла б аналізувати такі мілітарні питання: види війн (гібридна, інформаційна); фази війн, їх масштабність (короткотривала (бліцкриг) / довготривала); геополітичні настрої щодо питання миру та війни на світовій арені; воєнне насильство; правила ведення війни; роль міжнародних інституцій (включаючи НАТО та ЄС) у стримуванні та запобіганні воєнних загроз; воєнно-політичні виклики; проблематику ризиків і міжнародної безпеки за умов ядерної війни; питання мілітаризації/демільтаризації світової спільноти; торгівля зброєю; міжнародний тероризм; агресія тощо.

Проблематика питань, які актуалізувалися від початку широкомасштабного вторгнення росії в Україну, й які висвітлюють основні аспекти мегарівня соціологічного аналізу, хронологічно представлені в таблиці 1².

Таблиця 1.

**Основні аспекти дослідницької проблематики
від початку широкомасштабного вторгнення росії в Україну
крізь призму мегарівня соціологічного аналізу**

№	Часові рамки дослідження	Основна проблематика досліджень та компанії котрі їх реалізували
1.	1.03.2022 р.	Оцінка провини народів Росії та Білорусі (Соціологічна група "Рейтинг")
2.	3-4.03.2022 р.; 14-15.03.2022 р.; 28-29.03.2022 р.	Три хвили дослідження громадської думки під час війни (ставлення до росіян, вина росіян, підтримка контактів з росіянами, підтримка дій Путіна, оцінка дій влади, сценарії розвитку подій) (Info Sapiens)
3.	8-9.03.2022 р.	Оцінка міжнародної підтримки України (Соціологічна група "Рейтинг")
4.	12-13.03.2022 р.	Четверте загальнонаціональне опитування українців в умовах війни (оцінка ситуації, намірів Росії та реакції українців, підтримки вступу в НАТО) (Соціологічна група "Рейтинг")
5.	18.03.2022 р.	П'яте загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (оцінка впевненості в перемозі, загрози кризових ситуацій, ставлення до європейських країн, доцільність переговорів із Росією, створення військових союзів) (Соціологічна група "Рейтинг")
6.	30-31.03.2022 р.	Сьоме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (оцінка ситуації, впевненість в перемозі, зовнішньополітичні симпатії) (Соціологічна група "Рейтинг")
7.	10-18.04.2022 р.	Омнібус (дослідження ставлення один до одного українців та росіян: можливість написати простим росіянам/українцям, то що б написали, вина росіян у вторгненні в Україну, співчуття до громадян, підтримка/не підтримка вторгнення на територію України, чи несуть відповідальність прості громадяни за військову операцію в Україні) (Info Sapiens)
8.	18-19.06.2022 р.	Тринадцяте загальнонаціональне опитування: зовнішньополітичні орієнтири (оцінка ситуації, впевненість в перемозі, ставлення до міжнародних лідерів, зовнішньополітичні симпатії) (Соціологічна група "Рейтинг")

Джерела: Вебсайти Соціологічної групи "Рейтинг", компанії Info Sapiens (Оцінка провини народів, 2022; Перша хвиля, 2022; Друга хвиля, 2022; Третя хвиля, 2022; Оцінка міжнародної підтримки, 2022; Оцінка ситуації, 2022; Четверте загальнонаціональне опитування, 2022; П'яте загальнонаціональне опитування, 2022; Сьоме загальнонаціональне опитування, 2022; Омнібус, 2022b; Тринадцяте загальнонаціональне опитування, 2022).

² Соціологічні дослідження проблеми АТО-ООС були здійснені в Україні у період 2014-2021 р.

Важливим у цьому контексті є дослідження, проведене компанією You Gov у березні 2022 р. серед мешканців країн Європи та США щодо оцінки в цих країнах рівня допомоги українським біженцям. За його результатами, серед мешканців Великобританії, Франції, США та Німеччини саме останні зазначили, що їхній внесок у наданні різнопланової допомоги українцям був найвагомим. За даними ООН і профільних структур у зазначених країнах, кількість українських біженців у Німеччині вже сягнула 239 тис. Тоді як, наприклад, у США, які нещодавно запросили до себе 100 тис. українців, в дійсності поселили у країні лише 3 тис. За даними цього ж дослідження, коли його учасники оцінювали внесок інших держав у таку ж допомогу, найвищий рівень отримала Польща, на території якої, станом на сьогодні, прихисток знайшли більше 2,5 млн. українців. Результати цього дослідження продемонстрували оцінку ситуації війни в Україні учасниками міжнародної спільноти на момент його проведення. (Ukraine national contributions, 2022).

Натомість, як бачимо, бракує досліджень, які б стосувалися таких означених нами аспектів,

як види та фази війн, їх масштабність, воєнно-політичні виклики, ризики та міжнародна безпека за умов ядерної війни, торгівля зброєю, міжнародний тероризм.

Макрорівень соціологічного аналізу – це широкий контекст аналізу соціального, репрезентованого у форматі всього суспільства, його культури, ментальності. Предметом дослідження тут є загальні закономірності соціальних змін у суспільстві, процеси соціальної трансформації, соціального конфлікту та соціальної мобільності людей (наприклад, міграція). Отже, на макрорівні доцільно досліджувати готовність/неготовність суспільства до ефективного функціонування в умовах війни, рівень довіри до державних інститутів, воєнну організацію суспільства, громадську думку щодо воєнних кампаній, воєнної доктрини держави, вимушену міграцію населення під час війни, питання біженців, внутрішню переміщення осіб, фільтраційних таборів для цивільного населення тощо. Більшість аспектів макрорівня соціологічного аналізу, відображені у низці досліджень (див. табл. 2).

Таблиця 2.

**Основні аспекти дослідницької проблематики
від початку широкомасштабного вторгнення росії в Україну
крізь призму макрорівня соціологічного аналізу**

№	Часові рамки дослідження	Основна проблематика досліджень та компаній, котрі їх реалізували
1.	26-27.02.2022 р.	Загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (оцінка рівня довіри до збройних сил, дій Президента) (Соціологічна група "Рейтинг")
2.	26.04.2022 р.	Дев'яте загальнонаціональне опитування: соціально-економічні проблеми під час війни (зміна місця проживання, повернення додому, наявність/відсутність роботи, оцінка ініціативи "Сади перемоги", питання щодо наявності земельної ділянки та ініціативи посадки "городу", святкування Великодня, міжнародна допомога, ставлення до міжнародних лідерів) (Соціологічна група "Рейтинг")
3.	27.04.2022 р.	Десяте загальнонаціональне опитування: Ідеологічні маркери війни (сприйняття свята 9 травня, історична пам'ять про Другу світову, ставлення до захисників України, ставлення до історичних постатей, демонтаж символів тоталітаризму, ставлення до національностей, мовне питання). (Соціологічна група "Рейтинг")
4.	18-19.05.2022 р.	Дванадцять загальнонаціональне опитування: динаміка оцінки образу держави (вектор розвитку України, його оцінка, надії на майбутнє, узагальнений образ української держави в уявленнях населення (Соціологічна група "Рейтинг")
5.	19-24.05.2022 р.	Омнібус (сприйняття російсько-української війни) (КМІС)

Джерела: Вебсайти Соціологічної групи "Рейтинг", Київського міжнародного інституту соціології (Загальнонаціональне опитування, 2022; Дев'яте загальнонаціональне опитування, 2022; Десяте загальнонаціональне опитування, 2022; Дванадцять загальнонаціональне опитування, 2022; Омнібус, 2022а).

З огляду на інформацію, представлену в таблиці 2, доцільно зазначити, що такі аспекти макрорівня соціологічного аналізу, як воєнна організація суспільства, громадська думка щодо воєнної доктрини держави, проблематика фільтраційних таборів для цивільного населення, певні аспекти функціонування суспільства в умовах війни, наразі залишаються поза дослідницькою увагою соціологів.

Мезорівень соціологічного аналізу ґрунтується на вивченні соціальних організацій і соціальних інститутів, тобто об'єднань людей, що мають власну усталену структуру відносин, історію формування та розподіл функціональних обов'язків у межах єдиного соціального об'єднання. Тут відносини набувають характеру безособових, що зумовлено виконанням

посадових інструкцій, соціальних ролей керівного спрямування, тобто таких, що передбачають вплив на інших людей – членів соціальної організації чи інституції. Цей рівень передбачає дослідження й соціальних спільнот, а також об'єднань людей, наприклад, громадських, які виходять за межі малих груп за своїм кількісним складом, а також класів, соціальних верств, великих колективів. Отже, на мезорівні предметом аналізу соціології війни, на нашу думку, є воєнно-цивільні відносини у розбудові громадянського суспільства, мовні аспекти, особливості надання гуманітарної допомоги, волонтерська діяльність, надання медичної допомоги і т.ін., що віддзеркалюються у нижченаведених дослідженнях (див. табл. 3).

Таблиця 3.

**Основні аспекти дослідницької проблематики
від початку широкомасштабного вторгнення росії в Україну
крізь призму мезорівня соціологічного аналізу**

№	Часові рамки дослідження	Основна проблематика досліджень та компанії, котрі їх реалізували
1.	19.03.2022 р.	Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні (мовна самоідентифікація, використання мов у побуті, статус української та російської мов) (Соціологічна група "Рейтинг")
2.	15.03–1.04.2022 р.	Українські біженці: настрої та оцінки (соціальний портрет біженця, мовне питання, отримання допомоги, оцінка дій української та російських влад, оцінка зовнішньополітичної допомоги, шанси на перемогу) (Український центр економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова)
3.	02-05.05.2022 р.	Дослідження сприйняття благодійності і волонтерства під час війни (гуманітарна ситуація в регіонах, допомога від приватних компаній та спортсменів під час війни, допомога від благодійних організацій під час війни, джерела інформації) (Info Sapiens)
4.	23-24.07.2022 р.	П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Україна під час війни. Зайнятість і доходи (оцінка ситуації, оцінка економічних можливостей, запит на підприємництво, стратегії адаптації, зовнішня міграція, відновлення країни, повоєнна відбудова) (Соціологічна група "Рейтинг")
5.	23-24.07.2022 р.	П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Україна під час війни. Установки щодо цинізму (динаміка показників цинізму, соціально-демографічні групи) (Соціологічна група "Рейтинг")

Джерела: Вебсайти Соціологічної групи "Рейтинг", компанії Info Sapiens, Українського центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова (Шосте загальнонаціональне опитування, 2022; Українські біженці, 2022; Дослідження сприйняття благодійності, 2022; П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування, 2022; П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування, 2022).

Як відомо, мікрорівень соціологічного аналізу передбачає аналіз процесів безпосередньої міжособистісної взаємодії в умовах перебування людей у соціальному просторі їхнього найближчого оточення – сім'я, коло друзів, група ровесників, трудовий колектив тощо. Цей рівень часто пов'язують із соціологією малих груп, або мікросоціологією, що вивчає групові впливи, механізми виникнення соціального взаємозв'язку у безпосередніх особистих (контактних) взаємодіях індивідів. До цього вихідного рівня належать базові форми соціального, пов'язані з місцем людини у соціальному просторі відносин: соціальний

статус, соціальна роль, соціальна функція, соціальна позиція тощо. Отже, на мікрорівні в соціології війни доречно було б аналізувати таку проблематику, як активізм цивільного населення, добровольчі ініціативи і формування, взаємопідтримки та міжособистісні стосунки під час щоденних викликів та загроз війни, ресурс для забезпечення життя цивільного населення під час війни, емоції та страхи цивільного населення, стресостійкість, власна безпека тощо. Більшість аспектів означеної проблематики висвітлюються у дослідженнях, проведених в Україні у березні-червні 2022 р. (див. табл. 4).

Таблиця 4.

**Основні аспекти дослідницької проблематики
від початку широкомасштабного вторгнення росії в Україну
крізь призму мікрорівня соціологічного аналізу**

№	Часові рамки дослідження	Основна проблематика досліджень та компанії, котрі їх реалізували
1.	8-9.03.2022 р.	Оцінка ситуації в Україні (народний спротив, ставлення до російської церкви, стосунки з росіянами) (Соціологічна група "Рейтинг")
2.	19.03.2022 р.	Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація Українців до умов війни (відбудова України після війни, економічне становище населення, адаптація до життя під час війни, кризові ситуації під час війни, плани на "життя після війни", комунікація під час війни) (Соціологічна група "Рейтинг")
3.	24-28.03.2022 р.	Всеукраїнське опитування "Омнібус" (чи планують українці повернутися по закінченню війни, релігійні питання, економічне становище, політичні уподобання) (Info Sapiens)
4.	Березень 2022 р.	Місяць незламності (індекс самопочуття українців в умовах війни, переїзд і життєві зміни, способи підбадьорення та супергерої війни, родичі з росії: їхня позиція у війні та обмеження в спілкуванні, меми для настою) (Factum Group Ukraine)
5.	6.04.2022 р.	Восьме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (загальні настрої, національна ідентичність, народний супротив, економічне становище населення, функціонування міст, підтримка ініціатив, питання церкви) (Соціологічна група "Рейтинг")
6.	6.04.2022 р.	Восьме загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни (адаптація до стресових станів, рівень життєстійкості, рівень психологічного виснаження) (Соціологічна група "Рейтинг")
7.	9-11.04.2022 р.	Українці та війна (масштаби міграції, спілкування з друзями та родичами з рф, джерела мотивації українців, віра в перемогу України, українці звертаються до українців) (Інститут соціології, українська дослідницька панель "Власна думка" компанії Research.ua)
8.	16.05.2022 р.	Одинадцять загальнонаціональне опитування: особиста свобода, безпека та питання зброї (оцінка ситуації, права і свободи громадян, оцінка власної безпеки, ставлення до легалізації володіння зброєю, бажання володіти зброєю, навички володіння зброєю) (Соціологічна група "Рейтинг")
9.	18-19.06.2022 р.	Чотирнадцять загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни (соціально-економічне становище громадян, типи психологічної адаптації до війни, життя під час війни,) (Соціологічна група "Рейтинг")

Джерела: Вебсайти Соціологічної групи "Рейтинг", компанії Info Sapiens, Українського центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова, компанії Factum Group Ukraine, Інституту соціології НАН України (Оцінка міжнародної підтримки, 2022; Шосте загальнонаціональне опитування, 2022; Всеукраїнське опитування "Омнібус", 2022; Місяць незламності, 2022; Восьме загальнонаціональне опитування, 2022; Українці та війна, 2022; Одинадцять загальнонаціональне опитування, 2022; Чотирнадцять загальнонаціональне опитування, 2022)

Як бачимо з таблиці 4, мікрорівень соціологічного аналізу мілітарної проблематики є найбільш представленим у дослідницькому векторі.

Висновки. З огляду на вище викладене, доцільно зазначити, що соціальна реальність дає нам неоціненну можливість ґрунтовного аналізу мілітарної проблематики крізь призму соціології (фіксувати стан суспільства, його трансформацію в умовах війни; вивчати наслідки воєнних дій, «культурної травми», пережитої громадянами України, насамперед, тих регіонів, де ведуться

активні бойові дії); окреслити соціальні чинники, що уможливили протистояння агресії та рух до перемоги тощо).

Проаналізувавши сучасну соціологічну емпіричну базу з означених питань, пов'язаних із війною, доходимо висновку, що мілітарна проблематика висвітлюється лише частково, а не системно та комплексно. Тобто, більшість досліджень, проведених за час широкомасштабної війни, розкривають лише певні аспекти проблеми (в основному, пов'язані з вивченням громадської думки щодо певних процесів чи структур).

Значимість і чималу кількість цих досліджень не можна заперечити. Водночас варто зауважити, що найбільш затребуваною є перманентна оцінка ситуації в Україні. Проведені дослідження швидше спрямовані на ситуативне і точкове визначення ситуації, аніж системне вивчення мілітарної проблематики. Бракує результатів якісних соціологічних досліджень, проведених в Україні за час широкомасштабного вторгнення росії. Якісні методи дослідження дали б змогу проаналізувати проблематику війни на локальному рівні більш детально. Однак питання безпеки проведення таких опитувань сьогодні є значно важливішим. Більшість досліджень, які представлено у вище наведених таблицях, реалізовано методом телефонного опитування, з використанням комп'ютера (САТІ), на основі випадкової вибірки мобільних телефонних номерів.

Усе вище зазначене дає підстави констатувати, що лівова частка досліджень знаходяться на діаметрально протилежних мікро- та мегарівнях. Лише невелика їх частина зосереджена на вивченні проблеми на мезорівні. Як слушно зауважує С.

Хобта, «Соціологічний супровід має зробити вплив війни більш зрозумілим і передбачуваним» (Хобта, 2016, с.144).

Отже, на нашу думку, існує момент недостатнього аналізу війни як соціального явища та суспільної проблеми в соціології як на емпіричному, так і на теоретико-методологічному рівнях. Очевидно, що до цього питання дослідники ще неодноразово повернуться, коли Україна переможе у війні, у мирний час. Емпіричні соціологічні дослідження варто розширювати і продовжувати. Адже на порядку денному актуалізуються питання виходу з війни («тягар», який накладається на суспільство); «ціна» її наслідків (безпосередніх та віддалених). І тут соціологія лише на стартових позиціях означеної проблематики. Запропоновані напрямки можуть бути лише орієнтиром для подальшої дослідницької практики та аналітики соціологів. Резюмуючи вище викладене, доцільно зазначити, що, незважаючи на складність феномену війни, швидку плінність і змінність її як явища, чотирирівневий соціологічний аналіз є доречним із метою комплексного та системного його вивчення.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Афонін, Е. А. (1994). Становлення Збройних сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми. Київ: Інтерграфік.
- Восьме загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни (6 квітня 2022). (2022, Квітень 11). *Рейтинг*. Відновлено з <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/b29c8b7d5de3de02ef3a697573281953.html>
- Восьме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (6 квітня 2022). (2022, Квітень 8). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosmoy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_6_aprelya_2022.html
- Всеукраїнське опитування “Омнібус”. (2022, Квітень 5). *Info Sapiens*. Відновлено з <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=214>
- Дванадцять загальнонаціональне опитування: динаміка оцінки образу держави (18-19 травня 2022). (2022, Травень 25). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvenadcaty_obschenacionalnyy_opros_dinamika_ocenki_obraza_gosudarstva_18-19_maya_2022.html
- Дев'ять загальнонаціональне опитування: соціально-економічні проблеми під час війни (26 квітня 2020). (2022, Квітень 28). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/devyatyy_obschenacionalnyy_opros_socialno-ekonomicheskie_problemy_vo_vremya_voyny_26_aprelya_2022.html
- Десяте загальнонаціональне опитування: Ідеологічні маркери війни. (2022, Травень 3). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyatyy_obschenacionalnyy_opros_ideologicheskie_markery_voyny_27_aprelya_2022.html
- Дослідження сприйняття благодійності і волонтерства під час війни. (2022, Червень 2). *Info Sapiens*. Відновлено з <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=231>
- Друга хвиля дослідження громадської думки під час війни. (2022, Березень 15). *Info Sapiens*. Відновлено з https://sapiens.com.ua/publications/socpol-research/204/Present_war_15_03.pdf
- Загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни. (2022, Лютий 27). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_1_marta_2022.html
- Калагін, Ю. А. (2012). Развитие военной социологии. *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*, 18, 119-124.
- Калагін, Ю. А. (2008). *Військова служба за контрактом: соціальний вимір*. (Монографія). Харків: ХУПС.
- Мазурик, О. В. (2001). *Сучасні тенденції відтворення армії як соціального інституту (соціологічний аспект)*. (Автореф. дис. канд. соціол. наук). Інститут соціології НАН України, Київ.
- Місяць незламності. (2022, Квітень 1). *Factum Group Ukraine*. Відновлено з https://youkraina.com.ua/files/Factum%20Group%20YOUkraine_%D0%94%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%20%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85%20%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8_%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%8C%202022.pdf?fbclid=IwAR217v3tPfCD4wvMr087smUpUXSH3_5yB_K9sFTi47TsYHcdfa_nPdPH-G4
- Одинадцять загальнонаціональне опитування: особиста свобода, безпека та питання зброї. (2022, Травень 25). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/odinnadcaty_obschenacionalnyy_opros_lichnaya_svoboda_bezопасnost_i_voprosy_oruzhiya.html
- Омнібус (дослідження ставлення один до одного українців та росіян). (2022b, Квітень 23). *Info Sapiens*. Відновлено з <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=222>
- Омнібус. (2022a, Травень 27). *Київський міжнародний інститут соціології*. Відновлено з <https://www.kiis.com.ua/?lang=u&kr&cat=reports&id=1113&page=1>
- Оцінка міжнародної підтримки України (8-9 березня 2022). (2022, Березень 9). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_mezhdunarodnoy_podderzhki_ukrainy_8-9_marta_2022.html

- Оцінка міжнародної підтримки України (8-9 березня 2022). (2022, Березень 9). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_mezhdunarodnoy_podderzhki_ukrainy_8-9_marta_2022.html
- Оцінка провини народів Росії та Білорусі. (2022, Березень 3). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_viny_narodov_rossii_i_bielarusi_1_marta_2022.html
- Оцінка ситуації в Україні (8-9 березня 2022). (2022, Березень 10). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_situacii_v_ukraine_8-9_marta_2022.html
- П'яте загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (18 березня 2022). (2022, Березень 20). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatyy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_18_marta_2022.html
- П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Україна під час війни. Зайнятість і доходи (23-24 липня 2022). (2022, Липень 27). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcat_obschenaci_opros_ukraina_vo_vremya_voyny_zanyatost_i_dohody_23-24_iyulya_2022_goda.html
- П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Україна під час війни. Установки щодо цинізму (23-24 липня 2022). (2022, Серпень 1). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_vo_vremya_voyny_ustanovki_po_cinizmu_23-24_iyulya_2022.html
- Перша хвиля дослідження громадської думки під час війни. (2022, Березень 9). *Info Sapiens*. Відновлено з <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=201>
- Рущенко, І. П. (2015). *Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога*. (Монографія). Харків: ФОП Павленко О.Г.
- Солнишнікіна, А. А. (2009). *Особенности социальных проблем военной организации украинского общества*. (Автореф. дис. канд. соціол. наук). Класичний приватний університет, Запоріжжя.
- Сьоме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (30-31 березня 2022). (2022, Квітень 5). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/sedmy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_30-31_marta_2022.html
- Требін, М. П. (2014). «Гібридна» війна як нова українська реальність. *Український соціум*, 3(50), 113-127.
- Требін, М. П. (2015). Соціологія війни: український контекст. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*, 1148, 30-34.
- Третя хвиля дослідження громадської думки під час війни. (2022, Березень 30). *Info Sapiens*. Відновлено з <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=212>
- Тринадцяте загальнонаціональне опитування: зовнішньополітичні орієнтири (18-19 червня 2022). (2022, Червня 20). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/trinadcatyy_obschenacionalnyy_opros_vneshnepoliticheskie_orientacii_18-19_iyunya_2022.html
- Українські біженці настрої та оцінки (березень 2022). (2022, Квітень 4). *Разумков центр*. Відновлено з <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky>
- Українці та війна (квітень 2022). (2022, Квітень 17). *Інститут соціології*. Відновлено з https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/zvit_170422.pdf
- Хобта, С. В. (2016). Соціологія війни як завдання української соціології. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*, 5(302), 126-150.
- Четверте загальнонаціональне опитування українців в умовах війни (12-13 березня 2022). (2022, Березень 15). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1200_032022_v_press.pdf
- Чотирнадцяте загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни (18-19 червня 2022). (2022, Червень 29). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/chetyrnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_psihologicheskije_markery_voyny_18-19_iyunya_2022.html
- Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація Українців до умов війни (19 березня 2022). (2022, Березень 23). *Рейтинг*. Відновлено з https://ratinggroup.ua/research/ukraine/shestoy_obschenacionalnyy_opros_adaptaciya_ukraincev_k_usloviyam_voyny_19_marta_2022.html
- Яковенко, А. В. (2014). Украинское общество и военный конфликт: первые оценки социальных последствий. *Методология, теория і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*, 20, 128-132.
- Яковенко, Ю. І., & Гринчук, А. В. (2015). Соціологія армії як альтернатива військовій чи війсьній соціології. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*, 9, 67-78.
- Ukraine National Contributions. (2022, Квітень 8). *YOUGov*. Відновлено з <https://docs.cdn.yougov.com/4an8vgv65v/YouGov%20-%20Ukraine%20national%20contributions.pdf?fbclid=IwAR3Adxht0JH97Wk-Sb3CSinYqHWj5XY2uWTUa nyZvWdaZtyDBTRIHiMvVcc>

REFERENCES

- Afonin, E. A. (1994). *Formation of the Armed Forces of Ukraine: Social and Socio-Psychological Problems*. Kyiv: Intergrafik.
- All-Ukrainian Survey "Omnibus". (2022, April 5). *Info Sapiens*. Retrieved from <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=214>
- Assessment of the Guilt of the Peoples of Russia and Belarus. (2022, March 3). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_viny_narodov_rossii_i_bielarusi_1_marta_2022.html
- Assessment of the Situation in Ukraine (March 8-9, 2022). (2022, March 10). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_situacii_v_ukraine_8-9_marta_2022.html
- Eighth National Survey: Psychological Markers of War (6 April 2022). (2022, April 11). *Rating*. Retrieved from <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/b29c8b7d5de3de02ef3a697573281953.html>
- Eighth Nationwide Survey: Ukraine at War (April 6, 2022). (2022, April 8). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosmoy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_6_aprelya_2022.html
- Eleventh National Survey: Personal Freedom, Security, and Gun Issues. (2022, May 25). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/odinnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_lichnaya_svoboda_bezopasnost_i_voprosy_oruzhiya.html
- Evaluation of International Support to Ukraine (March 8-9, 2022). (2022, March 9). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_mezhdunarodnoy_podderzhki_ukrainy_8-9_marta_2022.html
- Evaluation of International Support to Ukraine (March 8-9, 2022). (2022, March 9). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_mezhdunarodnoy_podderzhki_ukrainy_8-9_marta_2022.html
- Fifteenth National Survey: Ukraine During the War. Employment and Income (July 23-24, 2022). (2022, July 27). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcat_obschenaci_opros_ukraina_vo_vremya_voyny_zanyatost_i

- dohody_23-24_ilyulya_2022_goda.html
- Fifteenth National Survey: Ukraine During the War. Settings Regarding Cynicism (July 23-24, 2022). (2022, August 1). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_vo_vremya_voyny_ustanovki_po_cinizmu_23-24_ilyulya_2022.html
- Fifth Nationwide Survey: Ukraine at war (March 18, 2022). (2022, March 20). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatyy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_18_marta_2022.html
- Fourteenth National Survey: Psychological Markers of War (June 18-19, 2022). (2022, June 29). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/chetyrnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_psihologicheskie_markery_voyny_18-19_ilyunya_2022.html
- Kalagin, Yu. A. (2008). *Military Service Under Contract: the Social Dimension*. (Monograph). Kharkiv: HUPS.
- Kalagin, Yu. A. (2012). Development of Military Sociology. *Methodology, Theory and Practice of Sociological Analysis of Modern Society*, 18, 119-124.
- Khobta, S. V. (2016). Sociology of War as a Task of Ukrainian Sociology. *Bulletin of Taras Shevchenko LNU*, 5(302), 126-150.
- Mazurik, O. V. (2001). *Modern Trends in the Reproduction of the Army as a Social Institution (Sociological Aspect)*. (Author's Thesis. Candidate of Sociological Sciences). Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv.
- Nationwide Poll: Ukraine at War. (2022, February 27). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_1_marta_2022.html
- Ninth National Survey: Socio-Economic Issues in Wartime (26 April 2020). (2022, April 28). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/devyatyy_obschenacionalnyy_opros_socialno-ekonomicheskie_problemy_vo_vremya_voyny_26_aprelya_2022.html
- Omnibus (Study of the Attitude of Ukrainians and Russians to Each Other). (2022b, April 23). *Info Sapiens*. Retrieved from <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=222>
- Omnibus. (2022a, May 27). *Kyiv International Institute of Sociology*. Retrieved from <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1113&page=1>
- Rushchenko, I. P. (2015). *Russian-Ukrainian Hybrid War: a Sociologist's View*. (Monograph). Kharkiv: FOP Pavlenko O.H.
- Seventh Nationwide Survey: Ukraine in War Conditions (March 30-31, 2022). (2022, April 5). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/sedmoy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_30-31_marta_2022.html
- Sixth Nationwide Survey: Adaptation of Ukrainians to the Conditions of War (March 19, 2022). (2022, March 23). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/shestoy_obschenacionalnyy_opros_adaptaciya_ukraincev_k_usloviyam_voyny_19_marta_2022.html
- Solnyshkina, A. A. (2009). *Peculiarities of Social Problems of the Military Organization of Ukrainian Society*. (Author's thesis. Candidate of Sociological Sciences). Classical Private University, Zaporizhzhia.
- Study of the Perception of Charity and Volunteering During the War. (2022, June 2). *Info Sapiens*. Retrieved from <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=231>
- Tenth National Survey: Ideological Markers of War. (2022, May 3). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyatyy_obschenacionalnyy_opros_ideologicheskie_markery_voyny_27_aprelya_2022.html
- The First Wave of Public Opinion Research During the War. (2022, March 9). *Info Sapiens*. Retrieved from <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=201>
- The Fourth Nationwide Survey of Ukrainians in War Conditions (March 12-13, 2022). (2022, March 15). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1200_032022_v_press.pdf
- The Month of Invincibility. (2022, April 1). *Factum Group Ukraine*. Retrieved from https://youkraina.com.ua/files/Factum%20Group%20YOUkraina_%D0%94%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%20%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85%20%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8_%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%8C%202022.pdf?fbclid=IwAR217v3tPfcD4wvMr087smUpUXSH3_5yB_K9sFTi47TsYHedfa_nPdPH-G4
- The Second Wave of Research on Public Opinion During the War. (2022, March 15). *Info Sapiens*. Retrieved from https://sapiens.com.ua/publications/socpol-research/204/Present_war_15_03.pdf
- The Third Wave of Research on Public Opinion During the War. (2022, March 30). *Info Sapiens*. Retrieved from <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=212>
- The Twelfth National Survey: Dynamics of the Assessment of the Image of the State (May 18-19, 2022). (2022, May 25). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvenadcatyy_obschenacionalnyy_opros_dinamika_ocenki_obraza_gosudarstva_18-19_maya_2022.html
- Thirteenth Nationwide Survey: Foreign Policy Orientations (June 18-19, 2022). (2022, June 20). *Rating*. Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/trinadcatyy_obschenacionalnyy_opros_vneshnepoliticheskie_orientacii_18-19_ilyunya_2022.html
- Trebin, M. P. (2014). "Hybrid" War as a New Ukrainian Reality. *Ukrainian Society*, 3(50), 113-127.
- Trebin, M. P. (2015). Sociology of War: the Ukrainian Context. *Bulletin of Kharkiv National University Named after V.N. Karazina*, 1148, 30-34.
- Ukrainian National Contributions. (2022, April 8). *YOUGov*. Retrieved from https://docs.cdn.yougov.com/4an8vgv65v/YouGov%20-%20Ukraine%20national%20contributions.pdf?fbclid=IwAR3Adxht0JH97Wk-Sb3CSinYqHWj5XY2uWTUa_nyZvwDaZtyDBTRIHiMvVcc
- Ukrainian Refugees Attitudes and Evaluations (March 2022). (2022, April 4). *Razumkov Center*. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/napiamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky>
- Ukrainians and War (April 2022). (2022, April 17). *Institute of Sociology*. Retrieved from https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/zvit_170422.pdf
- Yakovenko, A. V. (2014). Ukrainian Society and Military Conflict: First Assessments of Social Consequences. *Methodology, Theory and Practice of Sociological Analysis of Modern Society*, 20, 128-132.
- Yakovenko, Yu. I., & Grynychuk, A. V. (2015). Army Sociology as an Alternative to Military or Military Sociology. *Bulletin of Lviv University. Sociological series*, 9, 67-78.

Tendencies of Development of Public Relation in Ukraine: Practical Experience and New Challenges 2021-2022

UDC: 316.77

DOI: 10.15421/172262

Goroshko OlenaDr.Sc. (in Sociology and Linguistics), Full Prof., <https://orcid.org/0000-0002-8592-1022>, olena.goroshko1965@yahoo.com**Mechenkova Nataliia**Senior Lecturer, <https://orcid.org/0000-0002-6893-8754>, mnala2328@gmail.com*National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (Kharkiv, Ukraine)*

Abstract

The article is devoted to the description of new approaches and characteristics of PR-activities in Ukraine and the analysis of existing PR-trends. Based on a survey of experts engaged in different areas of the economy and conducted at the end of 2021, in the comparative framework of different sectors of economy, it was found that many trends publicly discussed by experts as digitalization, social media development, etc. are confirmed, but in some areas, they possess more or less intensity. It concerns the influence and use of social media, leaders of opinions and reputational management. In connection with the trends identified by the survey, more questions were devoted to social media, reputation management, and the features that experts mentioned when working with these areas. Some of the ideas highlighted by experts are not confirmed as trends, among them - changes in the work of the press service.

In general, the survey reveals more similar observations and evaluations, showing directions and highlighting interesting cases for Ukrainian professionals. Based on the data obtained it is possible to speak about the transformation of the PR-market in 2021: More creative cooperation in the structure of integrated marketing communications allows using a broader and more structured approach, to get more quantitative and qualitative performance indicators that can be measured and analyzed.

In 2022, due to the outbreak of war in the country, all PR spheres have undergone significant changes, and now, gradually, after a forced halt, begin to work and adapt to the current situation. The authors think that at this stage it is important to identify and describe the main challenges and difficulties in PR activities for understanding their significance and intensity on the development of both the PR market and the profession as a whole.

Keywords: public relations, tendencies of development, pandemic, war, Ukraine

Citation: Goroshko, O., & Mechenkova, N. (2022). Tendencies of Development of Public Relation in Ukraine: Practical Experience and New Challenges 2021-2022. *Grani*, 25(5), 62-73. <https://doi.org/10.15421/172262>

Тенденції розвитку публік рілейшнз в Україні: практичний досвід та нові виклики 2021-2022 р.р.

Горошко Олена, Меченкова Наталія*Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (Харків, Україна)*

Анотація

Стаття присвячена опису нових підходів та особливостям PR-діяльності в Україні та аналізу PR-трендів, що склалися. На основі проведеного наприкінці 2021 року опитування експертів, зайнятих у різних сферах економіки, у контексті зіставлення низки секторів економіки, було виявлено, що багато тенденцій, які публічно обговорюють фахівці, як діджиталізація, розвиток соціальних медіа та ін. підтверджуються, однак, в окремих сферах мають більшу чи меншу ступінь інтенсивності, наприклад, той самий вплив і використання соціальних мереж, лідерів думок та репутаційного менеджменту.

У зв'язку з виявленими опитуванням тенденціями, в ході анкетування, більше питань було присвячено соціальним медіа, управлінню репутацією та особливостям, які згадували фахівці під час роботи з цими напрямками. Деякі ідеї, виділені експертами, не були підтверджені як трендові, серед них – зміни у роботі прес-служби. Загалом, опитування виявило більше подібних спостережень та оцінок, показало напрями та цікаві професіоналам кейси українських фахівців. На підставі отриманих даних можна говорити про трансформацію PR-ринку у 2021 році: більш креативна співпраця у структурі інтегрованих маркетингових комунікацій дозволяє впроваджувати у практику ширший та структурований підхід, отримувати більше кількісних та якісних показників ефективності, які можна вимірювати та аналізувати.

У 2022 році, у зв'язку з початком війни в країні, всі сфери зазнали істотних змін, і зараз поступово після вимушеної зупинки починають працювати і адаптуватися до поточної ситуації. Автори дотримуються думки, що на даному етапі – важливо визначити та описати основні виклики, щоб зрозуміти їх значущість та інтенсивність на розвиток як PR-ринку так і професії в цілому.

Ключові слова: зв'язки з громадськістю, тенденції розвитку, пандемія, війна, Україна

Цитування: Горошко О., Меченкова Н. Тенденції розвитку публік рілейшнз в Україні: практичний досвід та нові виклики 2021-2022 р.р. *Науково-теоретичний альманах Грани*. 2022. Том 25. №5. С. 62-73. <https://doi.org/10.15421/172262>

Стаття надійшла / Article arrived: 23.09.2022

Схвалено до друку / Accepted: 24.10.2022

Introduction

In the modern world, which is changing for and as a result of the pandemics and the war, the profession of public relations meets the society's challenges: it transforms itself, discovering new facets and interacting with related spheres of activity. Significantly this sphere has been changed under the influence of global communications and modern ICTs, which makes this topic relevant.

We should note that public relations (PR) as a profession began to develop in 1990th. However, it began to change heavily over the last 10-15 years under the influence of several factors, such as the development of local and global business in Ukraine, the development of competition and markets, and political and social changes.

Now PR is changing due to many external and internal factors, so the study and analysis of expert data as an essential part of the development of scientific and practical information helps to consider the subject and its objectives in the context of time, generally, and to detail individual phenomena and processes, in particular.

Aims and objectives of the research

In addition to the stable periods of political, economic, and socio-cultural development in the country, researchers pay a lot of attention to the transformational periods. It is especially relevant now when Ukrainian society and business experienced COVID-19 in 2020-2021, and now, in 2022, it's in a large-scale war with the Russian Federation.

Challenges of the time introduce a particular phenomenon when established methods and tools are tested and improved by the old and new ones. In recent years in this field, we can talk about the appearance of a whole range of non-standard situations, and we as researchers fix some features noted by experts and scholars, which form trends in the subject field of public relations.

Therefore, the purpose of our study is to analyze the trends and changes in the PR services market in Ukraine, which works under the influence of both the pandemic factor and the war, and to describe the changes caused by these factors in the PR profession itself.

Review of the literature

Among the significant works of Ukrainian scientists in the field of PR there are articles and monographs - V. Berezenko (Berezenko, 2014; Berezenko, & Kerymov, 2020), dedicated to the structure and definition of PR as a concept and discipline, O. Derevyanko (2019), exploring the theoretical aspects and practical data of reputation management, tasks and tools of marketing communications, V. Korolko (Korol'ko, & Nekrasova, 2009) as one of the founders of the definition of public relations in Ukraine and its introduction into the scientific dictionary, A. Kurban (2017), who studies the issues of social communications, O. Nekrasova as a scholar associated with the theory of PR and marketing, D.

Bogush (2007) and his research related to contacts in the field of PR, image and branding, G. Pocheptsov (2000), one of the leading researchers in the field of imageology in politics, business and culture, T. Primak (Pavlenko, Vojchak, & Prymak, 2005), the founder of the school of marketing communications and others.

The definition of public relations or PR was introduced into Ukrainian scientific discourse by Georgiy Pocheptsov. He defines PR as the science of public opinion management (Pocheptsov, 2000, p. 16). Valentin Korolko, in turn, identifies "public relations" as the relationship and interaction between separated organizations, among these organizations, and the public groups around them.

There are more modern Ukrainian sources where you can find the definition: public relations present a managerial activity aimed at establishing mutually beneficial harmonious relations between the organization and the public, on which the success of the organization's functioning depends (Zhutova, 2019).

The scope of public relations is constantly expanding and transforming: if earlier, more attention was paid to PR as public relations (Korol'ko, & Nekrasova, 2009), now, often, it is considered more through the structure of marketing communications (Popova et al., 2020).

Methodology

Two methods are used as research tools - content analysis and expert interviews - to study experts' opinions about the PR services market.

The Likert scale is used to assess expert opinions, allowing one to determine the intensity of the manifestation of a particular factor and the personal attitude to it. The survey conducted with this scale made it possible to more accurately assess the level of support or refutation of a particular opinion about a trend stated by experts or described in studies in the PR field by authoritative specialized organizations.

Initially, while preparing questions for an expert interview, the content-analysis of publications of such organizations and editions as the Ukrainian version of Forbes magazine, specialized resource Marketing&Media Review, official sites of PRes Association UA, Ukrainian Marketing Association, European Business Association, All-Ukrainian Advertising Coalition, and others was conducted. For the sample, we use data on trends, which as a result of quantitative calculation, has formed a list of 10 most frequently mentioned areas of work. After the received information is processed by qualitative method, distributing it according to the main areas of activity: politics, business, social and cultural industries. As a result, a list of the most relevant topics - trends characterizing the situation in the main spheres of activity is formed based on the analysis results.

One can consider that the most relevant perception of the researched sphere reflecting modern forms and directions is the opinion of professionals recommended by communities of specialists who have been working

in the field of public relations for three years and more (Table 1) and have enough successful cases as heads of PR structure of different levels or working as part of PR group (Table 2) in the main fields (Table 3), with the education in the field of philological sciences (Table 4). Therefore, a total of 26 experts from Ukraine are interviewed. The formalized interview technique is used during the individual expert interview to cross-check the trends. Also, during the interviewing, informalized interview methods are used as well, some of which are prepared to collect the necessary basic information, and some of which are independent, when the expert cites specific cases and shares his own work experience.

You can find the questions of the questionnaire, the

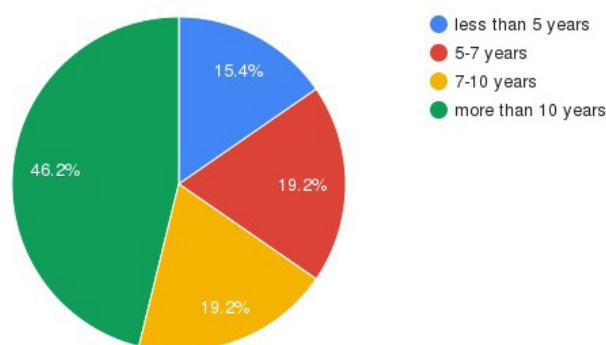
data that served as material for analysis with subsequent conclusions, in Appendix 1.

To confirm the professional level of the interviewed respondents, we invite them to participate with the help of professional organizations: PRes Association UA, Ukrainian Marketing Association, and All-Ukrainian Advertising Coalition. As a result, we compiled a so-called expert profile, where we collected quantitative data about their experience in the profession, areas of their activities, and basic higher and special education.

Professional experience largely depends on the tasks performed by the expert. Thus, quantitative data on the work period (Table 1) shows the length of work in the expert field.

Table 1.

Work period in PR, %

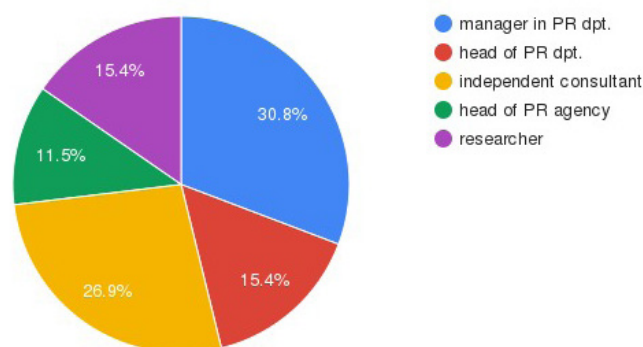

The largest group of respondents, 46% has worked in PR for more than ten years; the rest of the respondents are relatively divided into groups employed in the professional field: in equal shares, 19% each, groups from 5 to 7 years, and from 7 to 9 years, a little fewer respondents are employed in PR for less than five years - 15%.

Most of the interviewed experts work in PR departments (31%), and a relatively large proportion of independent consultants who are engaged in consulting in two or more areas - 27%, there are heads of PR departments - 15, 4%, in companies, and 11.5% are heads of PR-businesses. The share of researchers engaged in theory and analysis of practical data was 15, 4% (Table 2).

Table 2.

Level of responsibility of respondents, according to their position in the structure of the PR market, %

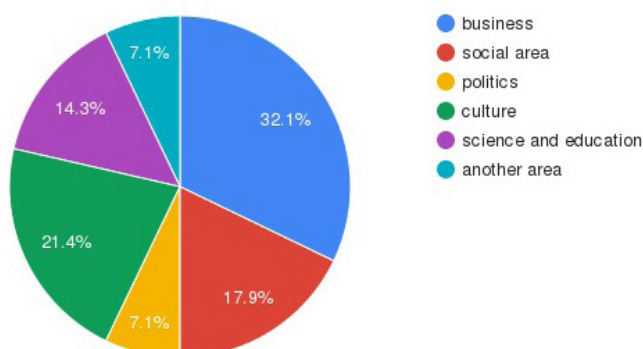

The sphere of activity of our respondents reflects the current ratio: the majority of participants in Ukraine work

in the business sector (32%), followed by the social and cultural sector (32% and 21.4%) (Table 3).

Table 3.

Scope of PR-specialists

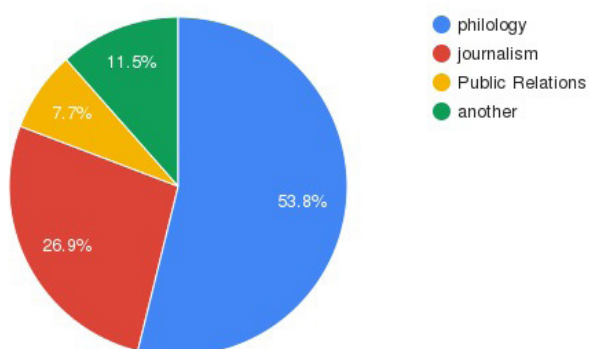
Experts working in politics, respectively, make up only 7%. It should be noted that some professionals are engaged in several spheres simultaneously; first of all, it concerns consultants and heads of PR agencies.

The majority of the respondents, about 54%, mentioned philology as their education, whereas

27% stated journalism (Table 4); retraining or advanced training in public relations was mentioned by 12 specialists as a base for their work, which constitutes 46%, the rest preferred mastering special knowledge and skills only in practice.

Table 4.

Professional education

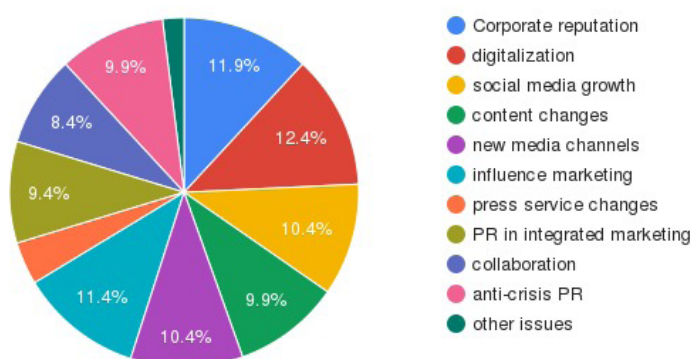
The research results

The data of quantitative and qualitative content analysis reveal a list of trends in the

sphere of public relations, relevant in 2021-2022, before the outbreak of war hostilities in Ukraine (Table 5):

Table 5.

Trends with the intensity of their manifestation

According to the survey, one of the main trends is universal digitalization, the speed of which has increased manifold due to the pandemic.

The authors select digitalization from the various translations of the terms "digital" and "digitalization" in English. It is based on the maximum number of searches

by Google in 2022, and the opinion of researchers such as Ganna Zhosan, who explored the application of the concept of "digitalization" in Ukraine (Zhosan, 2020, p. 47), Galina Luchko, Vitaly Saiko, engaged in identifying trends of digitalization in Ukraine (Sajko, & Luchko, 2021, p. 109). "The emergence and active functioning of the digital environment requires the introduction of innovative approaches and tools for PR communication and understanding the role of public relations in modern business conditions" (Berezenko, & Kerymov, 2020, p. 99).

The intensive development of this process was possible with the influence of global ICT giants - Google, Apple, Facebook, etc. (Séguéla, 2018). Thus, with the beginning of the pandemic in all spheres of different levels, employees were forced to learn ICT skills and specific computer programs as quickly as possible. As a result, 95% of respondents note this factor at a high level - 4 (from of 5) on the Likert scale (Table 5) - which amounted to 12.4% of the total, with over 80% noting increased use of social media and more structured work with the audience, through interaction and participation in online events.

"In terms of digitalization, Ukraine is lagging behind Europe and the United States. But the COVID-19 pandemic and related restrictions have stimulated the growth of digital technologies use" (Demchenko, 2021, p. 27).

Studying the examples for the years 2020-2021, the authors consider that if digital was a trend and an additional tool, then during the active phase of the pandemic, it became a vital necessity.

Now you might not want to use online so much, i.e., move away from this virtual experience. Still, the target audiences have felt the convenience of online event participation, interactive interaction, and the rapid development of social media. Therefore, successful use cases involve more specialists and PR audiences working with these modern communication channels.

Olena Derevyanko, vice president of the Ukrainian PR-League, believes that digitalization is becoming more profound, and you can find more and more communication channels (PR-profi, 2021).

The analysis of experts' opinions showed that

speakers said about the growth of digital presence in the field of public relations, there are two main directions: holding events in an online or hybrid format (online-offline) and new interactive communications using technology to engage stakeholders and strengthen effective communications with them. The results of the survey, the participants, when asked what they most remembered as an illustration of digitalization in Ukraine, noted the holding of the International PR Festival in Kyiv, in a hybrid format in three languages, the international conference PRO DECÒ 2021 on "Emotional spaces," experience and implementation of the project state in the smartphone - state application "Dija," many experts also cited the forced transition of school and university education to the online format. Furthermore, in 2022 the 15th Ukrainian Marketing Forum is also planned to be held in a hybrid form.

When analyzing expert opinions, we should pay attention to one more direction - the rapid growth and development of social media and "the main place allocated for defining one's identity" - accounts, where "the process of constructing and functioning of virtual identity" takes place (Zadyraka, 2016). "The main technology that makes it possible to implement all of the above functions in social networks is a personal account, which can exist in the form of a standard personal page, as well as a blog, public (thematic communities, video and photo collections), business accounts (cafes and restaurants, travel agencies, production, various services), etc." (Biriukova, 2021, p. 142). Furthermore, accounts actively developing and gaining an audience that becomes loyal begin to be perceived as pleasure and entertainment and as work that generates income. Accordingly, interest in such activities as a project is increasing. Based on these assumptions, experts believe that developing a personal brand online will continue to be essential.

According to global Internet research organizations, in just a few months in 2020, during the pandemic period, international Internet traffic increased by 48%, and people around the world spent more time on Internet-connected devices (Internet Traffic, 2020) (Figure №1):

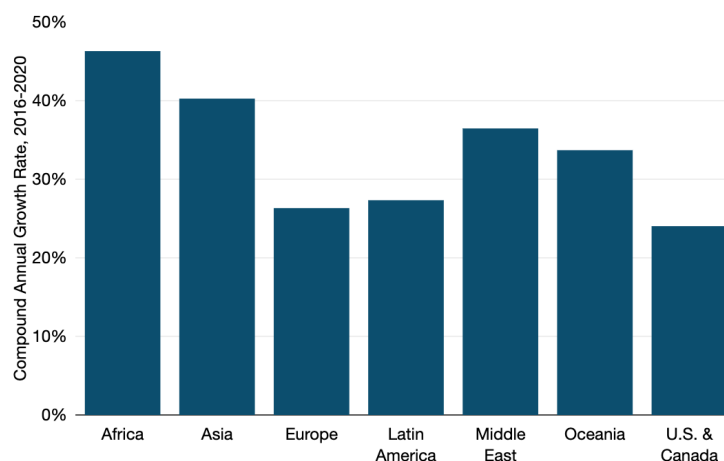
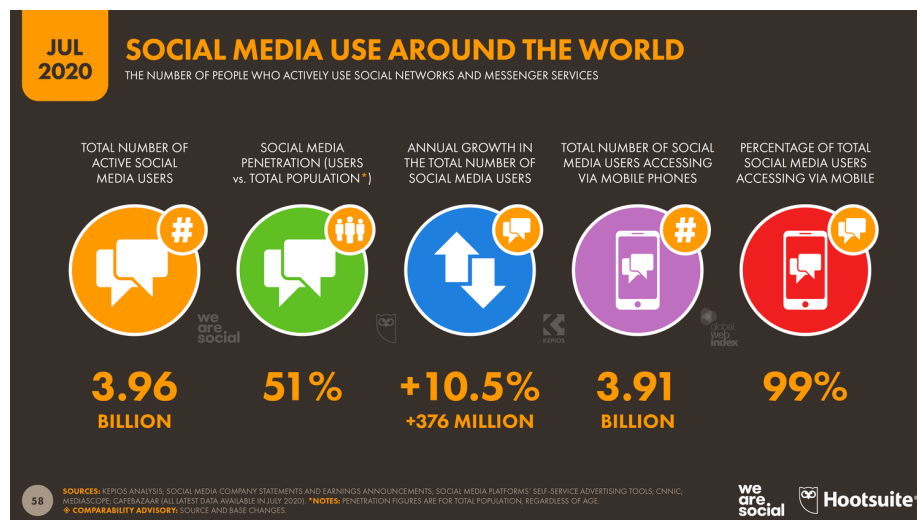

Figure 1. Cumulative annual growth rate 2016-2020

The Digital 2020: July Global Statshot report reveals several new trends, among them: the use of social networks by more than half of the world's population, the preservation of some habits, such as intensified online communication with loved ones and

colleagues, increased attendance at online events, etc. That is, these activities boosted during the pandemic and persisted as a cheaper, more convenient, and alternative option after the relaxation of the quarantine (Digital 2020, 2020):

Picture 1. Social Media Use around the World

A survey of Ukrainian experts shows that similar changes are relevant in our country; that is, we can assume that foreign trends are close to our PR market. Also, in our country, among the most popular PR tools

are such social networks as Instagram, Facebook, LinkedIn, and TikTok (Table 6), which lead also the ratings of the world social media (Telegram 2021, 2021).

Working with social media specialists

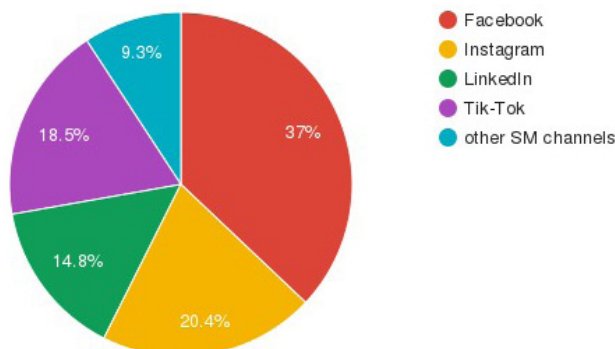

Table 6.

All 100% of the interviewed experts noted that they work with social media. However, when asked which social networks and messengers they use, the answers were briefer: some pointed out only one channel (more than 75%), and the remaining 25% indicated a maximum of 2 channels. According to experts, the main advantage of social media is the possibility of direct dialogue with the client, increasing audience loyalty and attracting new ones. In the authors' opinion, the choice of 1-2 channels may be due to the focus of the specialist on the part of the overall work. At the same time, other employees are busy filling and coordinating other social networks.

Developing new communication channels is growing in terms of technical issues and creative projects for the work of professionals in marketing and PR. Now there is an active search and use of new channels of PR-communication and communication formats, for example, an independent journalistic business portal mind.ua, the development of Telegram channels. However, Telegram was founded as a messenger, but now it is more used as a social network. "Building effective relationships with public groups is still the main goal of public relations. But against the trend of falling efficiency of traditional media and narrowing their audience, the trend of using the blogosphere, new media, and social networks, i.e.,

digital channels, is relevant. Suppose you do not follow the new channels of distribution of messages, such as messengers. In that case, it will be difficult to determine the demand and tastes of the target audience, to choose interesting and understandable content for it" (Berezenko, & Kerymov, 2020).

When working with a "younger audience," more often it's used Instagram and TikTok. For an older audience and products/services, the professionals use Facebook, Instagram, and LinkedIn more seriously. Telegram is growing in popularity: in January 2021, this messenger crossed the 500 million monthly active users mark. There was also an increase in its downloads - amid news about changes in WhatsApp, banning the Parler app, and Trump's blocking of Twitter. Then 25 million new users joined Telegram within 72 hours. In the same days, the messenger came in second place by downloads in the United States - it was downloaded about 545 thousand times, three times more than a week earlier (Telegram 2021, 2021). An exciting example demonstrated the Internet phenomenon of the closed social network was ClubHouse (Pavlenko, & Khomenko, 2021): for three months, this network managed to attract a large audience around the world to constant discussions: from May 2020 to February 2021, the application was downloaded and used by 1 million people. (Strielkowski, 2021), and then also rapidly lost its popularity. The audience of users of such popular messengers as Viber and WhatsApp is also increasing. The pandemic also initiated the rapid development of online conferencing tools - such as Zoom, Skype, Teams, etc. Zoom was developed initially for corporate business, but during the lockdown, it became a place for business communication and gained popularity as a social communication channel, holding video conferences in education, politics, economics, etc. In education, for example, as a result, the company's sales in the last three months of 2020 were up 370% over the same period in 2019, reaching \$882.5 million (Zoom's Profits, 2021).

With the development of social media, the information content of both social networks and press releases is also changing. Information is transmitted more quickly, and therefore more briefly, with elements of interpersonal communication in an informal setting and emotional coloring to emphasize personalization, attention, and trust. Also, the expert survey noted the advantage of visual content over text.

We emphasize that with the exponential growth and development of social media, in the structure of digital marketing appear so-called influencers - leaders of opinion with a loyal audience and there is a related direction of influencer marketing. Leaders of opinion can be both ordinary users of social networks and celebrities. Often, the latter accounts are located on more "promoted" online platforms. The essence of a blogger influencer's work is a sincere passion and an interest in brands and products that reflect their values and coincide with the

chosen product or service. Note that, over time, such a hobby is seen as a job for Influencers and an effective PR tool for professionals. PR work is facilitated by international ratings of people and platforms involved in the influence marketing system can be found in the public domain: national ratings, general or industry ratings. Thus, the Ukrainian list of the 100 most inspiring people includes opinion leaders in different spheres of activity (Ukraine Top, 2020):

№ 1 Eugene Klopotenko, chef, culinary expert, and co-founder of the restaurant "100 Years Ago";

№ 2 Alisa Cooper, food blogger;

№ 3 Lera Borodina, the founder of the clothing rental service Oh my look! and Lavla gift stores, co-founder of the chain of beauty salons G.bar and Korean clothing brands So Dodo;

№4 Olga Kudinenko - founder of the charitable foundation "Tabletochki" and member of the Board of Trustees of Children's Hospital "Okhmatdet";

№5 Andrey Burenok - founder of trippy dream air ticket and travel search service;

№6 Dmytro Dubilet - co-founder of Fintech Band, which launched monobank, and sports club Smartass, as well as ex-minister of the Cabinet of Ministers of Ukraine;

№ 7 Sergey Makhno, architect, designer, and founder of the Ukrainian design studio Sergey Makhno Architects;

№ 8 Yaroslava Gres, co-founder of Gres Todorchuk PR agency

№ 9 Artemiy Surin, professional traveler, founder, and ideologist of "One life" company which organizes group tours to non-tourist places;

№10 Vasily Khmelnytsky, investor, founder of UFuture holding company, K.Fund, and creator of innovative parks UNIT.City in Kyiv and Kharkiv.

The top ten included (six men and four women, distinguished by a sincere interest in work and life, who realize their mission and are open to communication as opinion leaders. Among their spheres of activity are cooking, online services for a broad audience, architecture, and business for a narrower audience, with the caveat that these accounts attract more attention not only from specialists but also from those who are ready to develop and who are interested in a different view of the world. The high frequency of articles by leading business publications on this topic confirms the relevance and interest in this area. For example, Forbes (Ukraine) updates the list of the most popular influencers with an audience of more than 1 million people (30 the most, 2020). Along with the term blogger, even the nouns appeared in the Ukrainian language to describe this phenomenon of leaders of opinion in social media - *ticktockeer* or *instagramer*.

There are a few examples of when PR specialists prepare a long-term partnership program with the Influencer. However, with the development of social media, we can assume that there will be more such projects soon.

According to experts, before the war, the Internet market was expected to grow by at least 34% in 2022. However, the actual growth between 2020 and 2021 was 48% (All-Ukrainian Advertising, 2022). Growth in 2022 will be primarily driven by video and search advertising. Next year, the following global players (Google, Facebook, and, probably, TikTok are expected to strengthen their position. According to the All-Ukrainian Advertising Coalition, the volume of digital video advertising on YouTube increased by 59% from 2020 to 2021, influencer marketing in Ukrainian practice showed an increase of 50% from 2020-21 and development by 40% - from 2021-2022.

"The popularity of such leaders of opinion is explained by the fact that in a world of chronic information overload and trust deficit, people are looking for the points of reference in each other. And they become personalities whose names are directly associated with certain corporate and product brands (Derevjanko, 2019, Part 1, p. 243), so the volumes and figures speak for themselves, and experts in Ukraine predict active growth in this area soon".

Instagram works with content in the Beauty and Fashion category - the most popular topic in Ukraine (How Much, 2020). Ukrainian experts note that on Instagram in 2020, the most influential persons in Ukraine were micro-influencers (55.4%), with many subscribers from 5000 to 20 000 people. In January 2021, according to statistics in Ukraine, for the previous six months, the number of users of the social network Instagram increased by 1 million. Note that the average age of users of this network is from 16 to 29 years old (Audience Statistics, 2021).

The average consumer profile should emphasize that one of the goals of the transition from forums to social networks was the idea of personalization. "Before social networks, communications on the Ukrainian Internet were mostly anonymous. Even with the development of social networks, users were reluctant to publicly reveal their real names, hiding behind pseudonyms. Social networks have gradually taken a course towards de-anonymization of users. First, using a pseudonym becomes contrary to the rules and a reason for blocking the account. Then to identify it, social networks are beginning to ask users for proof of identity - scans of documents, etc." (Mel'nyk, 2021).

Thus, the realization of this task entailed a new round of personalization, when the audience prefers to trust the opinion of a blogger or a famous person - the Influencer, who develops a personal brand, and the joint work of two or more bloggers - collaboration - a multidimensional collaboration or cross-promotion becomes a popular tool in the field of PR. The conditions in which the world finds itself due to the pandemic are pushing for new forms of interaction. Thus, successful bloggers began to organize joint marathons and stream videos on their accounts. This idea attracted the attention of public relations specialists and now global brands, strengthening consumer loyalty

and attracting a new audience. "A new technology of self-promotion with the help of social networks is collaborations with other bloggers. These can be joint stories, battles and stories, and posts by one another. In this way, subscribers exchange occurs" (Biriukova, 2021).

Fashion brands have already made the first steps in this direction, which began to conduct joint promotions with rap singers. One of the most famous cases is with the most expensive brand in the world, according to Interbrand rating - Apple, which cooperated at different times with Nike; in December 2021, for example, Apple Fitness+'s "Walking" workout season finished with a special holiday edition featuring Prince William. According to the concept of the project, the workout series allows users to get out for a walk with the most exciting and meaningful people in the community, who share their stories, photos, and music. During the program, a guest, His Royal Highness Prince William, discussed why you need to take care of your mental health (Walking Workout, 2021).

The data from our expert interview show that collaboration was noted at 8.4%, with 39% defining this direction at 3 out of a possible 5 points. Respondents note that in B2C spheres, cooperation develops more dynamically; in the work of B2B markets, it takes longer to agree on the details of collaboration and allows for fewer creative ideas.

In our opinion, attractive cooperation-collaboration options can be demonstrated by companies operating in a global context. Therefore, perhaps not each expert can be associated with this level of business project and has sufficient experience in the relevant field of activity.

However, it is worth noting that collaborations for many brands have become a recognized and essential tool for PR and marketing. We can find examples of when celebrities collaborate with brands both in the practice of domestic PR and international PR. In Ukraine, this experience began with the cooperation of Avon brand with Masha Efrosinina, who became an ambassador of the company in the country. Also, Oriflame in Ukraine worked with Jamala, and Tina Karol cooperated with Huawei, etc. However, in our opinion, collaboration with celebrities or bloggers in the Ukrainian PR market presents more of an exception than an established professional practice.

It should also note that the development of digital content in social networks, the instantaneous transmission of the information at any distance and at any time, actualizes the importance of reputation and competent management.

According to the results of ICCO research for 2020-2021 in Eastern Europe, corporate reputation has become a regional trend #1, and it has also retained its relevance for many other countries in the world (ICCO World, 2021). In the ICCO report, the Eastern Europe region is singled out, but, in our opinion, a similar trend is observed in Ukraine. To Olena Derevyanko (the Ukrainian expert reputologist), there is no organizational foundation

for reputation management in the work of domestic companies, although there are intentions and individual successful cases (Derevyanko, 2019, Part 2, p. 332). Every year the Kyiv PR festival worked on the National rating of the quality of corporate reputation management "Reputation ACTIVists," where the winners were both Ukrainian and international companies. According to Olena Derevyanko, this initiative directly contributes to developing PR and PR activities.

On average, respondents identified the importance of reputation management at 12% but noted the relevance (at a level of 4 or 5).

In reputational management, compelling cases of online assessment of banks in Europe and Asia, for example, in Singapore, Deloitte Digital Banking Maturity 2020 study annually provides an analysis of professionals and customers of the banking sector, thus forming an independent assessment that contributes to the competitiveness of the sphere.

In Ukraine, there are no such resources assessing the performance of banks by customers; there is only

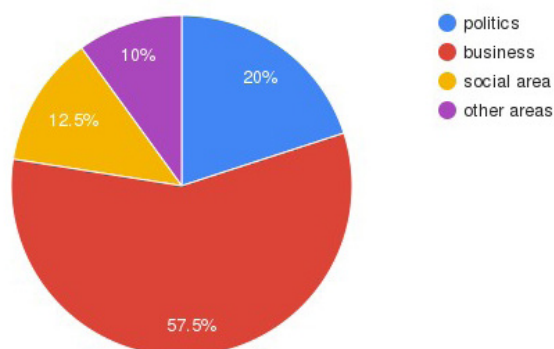
the rating of the Ministry of Justice, which takes into account the level of capital, assets, liabilities, etc. This information is helpful for specialists but provides very little information to ordinary clients. At the same time, among the rating leaders, you can see the name of the bank is often criticized by customers publicly and in personal reviews. Still, the opinion of such consumers is not reflected in its reputation.

Today in Ukrainian practice, there are examples when certain media and online resources make ratings, for example, Forbes Ukraine (15 of the most, 2021). Still, it is necessary to take into account the characteristics of the resource, among that - taking in mind the opinions and values of the international community, also such drivers as publicity and reputation of speaker, etc.

However, most experts agree that anti-crisis reputation management actively developed during 2020-2021. On a five-point scale, at the level of 4, this trend was noted by 67% of the respondents. The quantitative analysis of the distribution of this trend by the main areas of activity is interesting (Table 7):

Table 7.

Trend - anti-crisis reputation management

The business advantage is related to the broad scope of its activities, including B2B, B2C, and C2C audiences.

Considering the changing world, professions, and interest in building personal brands, it is worth mentioning the opinions of some experts who pay more attention to the so-called eco-pearl: more than 52% of respondents said this vector is significant in the structure of reputation management of the future.

It is worth referring also to the Anti-Crisis PR marathon MMR 2021 from the current circumstances, demonstrating the importance of reputation and reputation management in Ukraine.

With the actualization of ICT, many traditional articles are going "digital". The pages of news sites are also changing, and new information channels are appearing. For example, podcasts, quite popular in international PR practice, are still rarely represented in our country. The founder of the Ukrainian community PodcastsNOW.ua M. Shevchuk wrote that podcasts do not exist in the country (Mironova, 2021). However,

more and more organizations and journalists create such kinds of projects. For example, the travel podcast Skol (Skol', 2021) shows a good start, which can successfully develop. Still, because of the war in Ukraine, the author was forced to freeze the project, but in July 2022 resumed work and recorded a new episode with the current social and political information, revealing the topic of forced relocation and the arrangement of Ukrainian refugees in Scandinavian countries.

Another rapidly developing area is *integrated marketing communications*, which contribute to the promotion of video content, and interactive programs as a new form of behavior is already a habit, so in our opinion, soon, we can see even more activity and development in the field of digital.

"There is a convergence process of marketing and public relations in the practical sphere of their application. If marketing and PR departments were separate in many business companies, and there were disputes about the division of roles between public relations and marketing,

now marketing would continue to actively penetrate PR during the development and implementation of positioning strategies. And PR specialists will increasingly use such marketing tools as SEO and SMM. Marketing promotion methods, marketing tools, and principles of working with target audiences are increasingly used in the field of social communication and are useful in the work of PR managers" (Berezenko, & Kerymov, 2020)

Complex integrated marketing communications - the whole complex of marketing communications: advertising, sales promotion, personal sales, propaganda, and publications, which are in constant interaction between themselves, the company, and between the company and its external and internal environment (Panchenko, 2020). This type of marketing is focused on the product and the consumer, simultaneously involving all communication channels; accordingly, it is advantageous and convenient for the company to affect all exciting parts in cooperation with one campaign or action. A distinctive feature of this kind of interaction is managers' rapid feedback and flexible response, correcting the next steps in the tactics and strategy of the action. In addition, diversified activities aimed at different audiences help improve the overall assessment of the result. Most of the interviewed PR experts noted that they had integrated marketing activities. It is necessary to be prepared for new things to understand clearly and monitor constantly the reputational risks and respond quickly to emerging challenges.

Among the features characteristic of creating an integrated marketing case, the survey participants noted the holistic approach to this kind of project, including consistency, analytical mindset, focus, erudition, and flexibility in decision-making.

From Ukrainian practice as a case study can be rendered the opening ceremony of the shopping center Nikolsky in Kharkiv, where a series of events were organized with a comprehensive approach: for the media - a press conference, tour of the facility, participation in VIP events; for business partners - VIP-zone with the network, a concert program, and catering service; for visitors - raffles, entertainment, light show, and fireworks. After the opening, questionnaires, surveys, and statistics were conducted, which allowed us to estimate the event for each audience group and correct the plan for other events (Opening of the shopping, 2021).

Thus, the respondents' opinion correlates with the statement that creating a set of integrated communications is a complex process that requires a significant amount of background information, knowledge, and experience of the executors. Moreover, the experts noted that today the complexity of marketing communications is becoming more complex, as the active development of digital marketing, the hybrid format of events, and new methods and techniques of professional work are constantly expanding the range of tools.

The dynamics of the development of the PR market, as well as all other spheres, were abruptly stopped by the

beginning of the military aggression of Russia against Ukraine. Business, as the driving force of the economy and development of the country, has now, since February 2022, been under challenging conditions. According to the European Business Association, in March 2022, about 60% of businesses stopped or did not work, and more than 70% of companies stopped operating. "As of early June, 47% of Ukrainian companies are operating at full capacity, 50% are operating with some restrictions or only partially" (Business during the War, 2022). "You can look at business in context, and now it is depressing. There is no answer to the question of where we are now, neither politicians nor the world community, yet." (Derevjanko, 2022).

From the experts' observations, we can assume that businesses that have resumed operations require more local outreach, and some companies are more active via the Internet. Moreover, humanity and expanded social responsibility are among the priorities in work. Thus, businesses are trying to be responsible for their employees, be proactive and be a reliable stakeholder for the army, the military, society, and the state.

If we look at the maximum recorded historical minimum in the development of Ukrainian society, the economic crisis of 2007-2008 - is a situation that can be partly compared with today. We can compare the trends of those years and the problem of our time and discuss that public relations, at least, will return to a similar level of work: "one specialist is responsible for all components of PR-activity, chooses free tools, so-called hand-made PR, and moves slowly, solving today's problems without a serious strategic plan" (Derevjanko, 2022).

More optimistic forecasts are for the IT companies that are not tied to the local market and develop on line with global trends. However, it is worth recalling that most of the tools in this area are related to Internet marketing and integrated marketing communications.

Conclusion

To summarize, we argue that digitalization has become a noticeable influence on all areas of communication and is a leading development trend for all types of activities and public relations, not only in Ukraine but also in the world.

Quantitative and qualitative data analysis demonstrates the steady dynamics of digitalization of the PR industry. However, this form of communication is not yet entirely comfortable compared to the offline format due to more effective personal perception and interaction in some sectors and market segments. However, the circumstances of recent years: the pandemic, lockdown, and war in Ukraine, contributed to the development of this particular format of communication most of all. With the outbreak of war, the tried-and-true online form helps maintain contact and hold the necessary events as much as possible.

Digitalization also contributes to the active development of all areas of digital marketing, changing

the toolkit to online or hybrid events, introducing new communication channels with a maximum of video content, and supplementing the usual actions with various related events and interactive communication, which suits the prevailing conditions. For example, typical information messages for the press - press releases become smaller in volume but contain more relevant information and are distributed not only through the database of journalists but also in groups of social networks and messengers, changing the perception of the established forms and communication channels. The increasing virtualization is also giving a new impetus, especially since the current transformation of the social network Facebook into the Meta universe allows virtually any user to experience many new things. In the online world, people can work, play and communicate, often using augmented reality helmets in the worlds where their favorite movie characters or book and game characters live.

Perhaps the PR market will become even more integrated into the context of social media.

Transmission and dissemination of information in long-term projects are increasing. Emphasis is more on establishing trust relationships, through their own social media channels, with the help of bloggers and Influencers, bringing exclusivity, personal brand, and reputation as a unique asset, bringing profit and audience loyalty. Accordingly, the new approach requires more thorough work in reputation management and a crisis - even a comprehensive development of an anti-crisis PR project. Most respondents also believe that such measures are more likely to be long-term. Since March 2022, this trend has received a new impetus for development, reshaping groups of people and society by opinions, critical criteria, and new productivity.

The traditional set of PR tools is changing again. With the expansion of the field of public relations due to the growth of Internet activity and the emergence of successful cases of integrated marketing communications, it is worth paying more attention to the creative component and creative ideas. Thanks to market research, there is more clarity in such actions' intermediate and final results. It is also possible to quickly make changes in PR campaigns. The consistency of the approach also contributes to achieving the goals and helps to concentrate resources and activities in the best ratio. Since the IT sector demonstrates the most stable development in the frames of world tendencies, their experience will probably be an essential reference point for local companies soon.

Personification as a communicative strategy is about personal values, instead of advertising, constructed characters. It raises the importance of collaboration and influence marketing, which interacts with real people.

Western collaboration models are more common and structured in Western practice, unlike Ukrainian tradition.

We can also assume that personal PR and eco-PR will become more popular.

The study also showed that, on the one hand, there is a trend toward global virtualization. But on the other hand, opinions of real people are becoming practical, i.e., personalized content that engages the consumers' audience and helps them choose a product or increase loyalty to it more effectively.

Many trends confirm that modern PR eliminates several stereotypes and stamps, such as post-congratulations with holidays, traditional formats of events, and learning to see the activity of the PR department and the company in a new way.

With the outbreak of hostilities in Ukraine, PR, as a direction of long-term business vision, was in more challenging conditions than other departments of companies. However, the situation when local companies reduce and Western companies continue to use tools for public relations, as well as the whole Ukrainian society is involved in PR support of the country, can give impetus to a new round of development of the profession.

Thus, public relations specialists should pay attention to the necessary skills, which may dictate by trends, among which, in addition to professional competencies, stand out ICT skills and some social skills, integrated and systematic development. They will allow the harmonious development and competent participation in the development of PR - projects and PR direction in general.

The analysis also showed a high level of growth in digitalization and interest in the development of reputation management. You should note that in Ukrainian practice, there are more examples of media introducing new formats, but there are fewer changes in the context of the materials.

Representatives of companies reveal little interest in changes in the press service as a trend. Perhaps, this is because such a specialized press department is rarely seen in the business environment and more typical for political structures or large global non-profit public organizations.

In general, we can assume that despite all challenges of time, many of the trends highlighted by experts will continue to be relevant, respectively. Therefore, it is worth paying attention to their further development and study cases to work to implement practical projects using effective PR and marketing communications.

It is also worth considering these trends within the structure of European and global PR, as they are often similar. However, you should note such features as the flexibility and creativity of the national market, which adapt general trends to local conditions and help to understand the market deeper.

REFERENCES

- All-Ukrainian Advertising Coalition.* (2022). Retrieved from <https://vrk.org.ua/ad-market/>
Audience Statistics of Facebook and Instagram in Ukraine. (2021, January). Retrieved from <https://mnews.agency/blog/fbinststat2021>

- Berezenko, V. V. (2014). The Historical Aspect of Scientific Knowledge about RR. *Information society*, 20(July-December), 92-95.
- Berezenko, V. V., & Kerymov, R. R. (2020). The Main Trends of PR Development in the Digital Environment. *Materials of the VI Scientific and Practical Conference of Young Scientists and Students "The System of National Mass Media in Modern Ukraine: a New Vision" (Dnipro)*, 101-102.
- Biriukova, M. V. (2021). Technologies of Self-promotion in Social Networks. *Social Technologies: Actual Problems of Theory and Practice*, 89, 138-145.
- Bogush, D. A. (2007). *Image of Ukraine in the Contemporary Context*. Kiev.
- Business during the War Time. (2022, March). *European Business Association*. Retrieved from <https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/03/biznes-pid-chas-vijny.pdf>
- Demchenko, M. V. (2021). Marketing Communication in the Post-advertising Era and Ukrainian Practice. *Communications and communicative technologies*, 21, 23-32.
- Derevjanko, E. G. (2019). *Experiments in Clairvoyance*. (Ch1, Ch2). Kyiv: Samit-kniga.
- Derevjanko, E. G. (2022, May). Webinar «How to Transform the Business Reputation Management System in New Reality». *Media Marketing Review*.
- Digital 2020: July Global Statshot. (2020). Retrieved from <http://datareportal.com/reports/digital-2020-july-global-statshot>
- Digital 2021: Ukraine. (2021, February 12). Retrieved from <https://datareportal.com/reports/digital-2021-ukraine>
- Forbes Ukraine. Retrieved from <https://forbes.ua/>
- How Much do Ukrainian influencers Earn on Instagram – Research. (2020, October 23). Retrieved from <https://ain.ua/ru/2020/10/23/skolko-zarabatyvayut-ukrainskie-inflyuensery-v-instagram-issledovanie/>
- ICCO World PR Report 2020-2021. (2021, March). Retrieved from <https://iccopr.com/wp-content/uploads/2021/03/ICCO-report-2020-AMENDS-MARCH-2021.pdf>
- Internet Traffic and Capacity in Covid-adjusted Terms. (2020, August 27). Retrieved from <https://blog.telegeography.com/internet-traffic-and-capacity-in-covid-adjusted-terms>
- Korol'ko, V. H., & Nekrasova O. V. (2009). *Public relations*. Textbook. Kyievo-Mohylians'ka akademiia.
- Kurban, O. V. (2017). *Information Wars in Online Social Networks*. (Monohrafiia). K.: Kyiv.un-t im. B.Hrunchenka.
- Mel'nyk, A. V. (2021). Changes in Digital Communications in Ukraine during the Emergence of Social Networks. *Economics and society. Marketing*, 25, 1-7.
- Mironova, V. (2021, February 25). *66 Ukrainian podcasts about everything in the world*. Retrieved from <https://gwaramedia.com/50-ukrainskih-podkastiv-pro-vse-na-sviti/>
- Openning of the shopping center "Nikolsky". (2021, May 12). *Uspeshnyy gorod*. Retrieved from successful-city.com
- Panchenko, H. S. (2020). Marketing communications as a factor in increasing the competitiveness of the enterprise. *Scientific papers DonNTU, S.: Economic*, 1(22), 72-80.
- Pavlenko, A. F., Vojchak, F. V., & Prymak, T. O. (2005). *Marketing communications: modern theory and practice*. (Monohrafiia). K: KNEU.
- Pavlenko, M. S., & Khomenko, L. M. (2021, April 21). Scarcity marketing as an effective marketing tool (on the example of Clubhouse). *Modern tendencies of economic development of regions: theoretic and practical aspects: materialy IV International schientific practical Internet conference, ODABA*, 44, 318-321.
- Pochepstov, H. H. (2000). *Public Relations: Textbook*. K.
- Popova, N. V. (Ed.), Kataiev, A. V., Bazaliieva, L. V., Kononov, O. I., & Mukha, T. A. (2020). *Marketing communications: textbook*. Kharkiv: «Fakt».
- PR-profi is the person, who build a temple when others carry stones: interview with Yelena Derevjanko. (2021, August 18). *Marketing Media Review*. Retrieved from <https://mmr.ua/show/intervyu-s-elenoj-derevyanko>.
- Press Association UA. (2019). Retrieved from <https://pressassociation.org.ua/ua/>
- Sajko, V. R., & Luchko, H. J. (2021). Trends of digitalization in Ukraine. *Economics Information Technologies in Economics. BIZNESINFORM*, 7, 109-114. Retrieved from <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-7-109-114>.
- Séguéla, Ja. (2018). *Le diable s'habille en GAF: Google, Apple, Facebook, Amazon*. COUP DE GUEULE.
- Skol'. (2021). Retrieved from <https://podcasts.nv.ua/ukr/podcast/207-skol.html>
- Strielkowski, W. (2021). *The Clubhouse Phenomenon: Do We Need Another Social Network?* Preprints.
- Telegram 2021: Audience, Channels, Advertising. (2021, June 9). Retrieved from <https://exlibris.ru/news/telegram-2021-auditoriya-kanaly-reklama/>
- Ukraina Top 100 most Inspiring Ukrainians. (2020, June 24). *MC.today*.
- Ukrainian Marketing Association. (2022). Retrieved from <http://uam.in.ua/>
- Walking Workout at Apple Fitness+ Featuring Prince William Coming Dec. 6. (2021, December 3). Retrieved from <https://www.apple.com/ru/newsroom/2021/12/apple-fitness-plus-will-feature-prince-william-on-time-to-walk-starting-december-6/>
- Zadyraka, K. (2016). Virtual Identity: the Example of the Social Network Facebook. *Scientific Notes of the National University "Ostroz'ka Akademiia", Seriya "Kul'turolohiia"*, 17, 309-313.
- Zhosan, H. (2020). The State of Digitalization Development in Ukraine. *Economic analysis, Part 2*, 30(1), 44-52. Retrieved from <https://doi.org/10.35774/econa2020.01.02.044>
- Zhutova, I. V. (2019). *Comparative Characteristics of Terms and Definitions in the Field of Strategic Communications According to NATO Standards: Glossary*. K.: NUOU im. Ivana Cherniakhov's'koho.
- Zoom's Profits Grew by 2327% for the Year: What to Expect in 2021. (2021, March 2). Retrieved from https://24tv.ua/business/pributki-zoom-virosli-2327-za-rik-chogo-ochikuyut-ostanni-novini_n1557366
- 15 the most comfortable banks of Ukraine. (2021, September 14). Retrieved from <https://forbes.ua/ratings/15-naykomfortnishikh-bankiv-ukraini-08092021-2325>
- 30 the most popular influencers of Ukraine. (2020, Oktober 1). Retrieved from <https://forbes.ua/ratings/30-naypopulyarnishikh-inflyuenseriv-ukraini-02112020-409>

Науково-теоретичний альманах "ГРАНІ"

Підписано до друку 24.10.2022 р.
Формат 60х84 1/8. Папір офсетний. Гарнітура Time New Roman.
Друк цифровий. Ум. друк 15,18. Наклад 100 пр. Зам. № 11/22

Видавництво «ГРАНІ»
49005, м. Дніпро, вул. Гоголя 20-б/32
Свідоцтво про внесення до Держреєстру ДК № 2131 від 23.02.2005
www.grani-print.dp.ua granidp@gmail.com